

# ВІСНИК

Київського національного  
торговельно-економічного університету

Науковий журнал

Виходить шість разів на рік  
Уперше вийшов друком у лютому 1998 р.

До жовтня 2000 р. виходив під назвою  
"Вісник Київського державного торговельно-економічного університету"

№ 5<sup>(97)</sup> 2014

*Журнал визнано ВАК України як фахове видання з економічних наук*

---

## З М І С Т

---

### ДЕРЖАВА ТА ЕКОНОМІКА

<b>РУЖЕВИЧЮС Ю.</b>	Дослідження глобальних проблем якості	5
<b>ПРИСЯЖНЮК А.</b>	Інституційний розвиток економічної системи в контексті кластеризації	14

---

### ПІДПРИЄМНИЦТВО

<b>ОВСЮК Н.</b>	Документальне забезпечення контролю витрат на оплату праці	23
<b>ПАВЛЮК В.</b>	Ідентифікація суб'єктів превентивного антикризового управління підприємством	34
<b>ЛУКАН О.</b>	Аналіз ефективності маркетингової діяльності підприємства	42
<b>БОРИСОВСЬКИЙ М.</b>	Оцінка запасів на підприємствах целюлозно-паперової промисловості	52

---

### ФІНАНСИ ТА БАНКІВСЬКА СПРАВА

<b>ЧУГУНОВ І.</b>	Довгострокова бюджетна стратегія у системі економічної циклічності	64
<b>АНІСІМОВА Л.</b>	Інструментарій стрес-тестування кредитного ризику банків	78

**ПРАВО, ЗАКОНОДАВСТВО,  
ЮРИДИЧНА ПРАКТИКА**

<b>МРУЗ Т.</b>	Забезпечувальні функції пов'язаних контрактів	105
<b>ЧЕХ М.</b>	Страхування екологічних ризиків підприємств у Польщі	112

**РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ ЖУРНАЛУ  
"Вісник КНТЕУ"**

**МАЗАРАКІ А.А.** – головний редактор;  
**ПРИТУЛЬСЬКА Н.В.** – заступник головного редактора;  
**БАЙ С.І., ГУЛЯЄВА Н.М., ДОБІЯ М. (Польща), КАЛУСЬКІ Я. (Польща),**  
**ЛАГУТІН В.Д., ЛАЦЕ Н. (Латвія), МНИХ Є.В., ПАНКОВ Д.О. (Білорусь),**  
**РОМАТ Є.В., СУСІДЕНКО В.Т., ТКАЧЕНКО Т.І., ФІЛІС К. (Греція),**  
**ЧУГУНОВ І.Я.** – члени редакційної колегії з економічних наук; **БЕЛІНСЬКА С.О.,**  
**МЕРЕЖКО Н.В., МОКРОУСОВА О.Р., СИДОРЕНКО О.В.** – члени редакційної колегії  
з технічних наук; **ГАЛЯНТИЧ М.К., ГУРЖІЙ Т.О., ЛАДИЧЕНКО В.В., МАРЧУК В.М.,**  
**МИРОНЕНКО Н.М., ЯРМИШ О.Н.** – члени редакційної колегії з правових наук;  
**ІВАНОВА Н.В., КОРОЛЬЧУК М.С., КОРОЛЬЧУК В.М., САМОЙЛОВ О.Є.,**  
**СТАСЮК В.В., ТІМЧЕНКО О.В., МАКСИМЕНКО С.Д.** – члени редакційної колегії  
з психологічних наук; **ВАЛУЙСЬКИЙ О.О., КОНВЕРСЬКИЙ А.Є., КУЛАГІН Ю.І.,**  
**ОГОРОДНИК І.В., ОЖЕВАН М.А., САЙТАРЛИ І.А., ШКЕПУ М.О.** – члени  
редакційної колегії з філософських наук; **БАДАХ Ю.Г., КАЗЬМИРЧУК Г.Д.,**  
**КОРОЛЕВ Б.І., ОРЛЕНКО В.І.** – члени редакційної колегії з історичних наук  
**МЕЛЬНИЧЕНКО С.В.** – відповідальний секретар

Засновник, редакція, видавець і виготовлювач  
Київський національний торговельно-економічний університет.

Завідувач редакції  
С.Л. ОЛЮНІНА

Редактори: Е.Ю. КИРИЧЕНКО, І.Й. РАССКАЗОВА  
Художньо-технічний редактор І.В. КРИВИЦЬКА

Свідоцтво про державну реєстрацію серія КВ № 13100-1984ПР від 23.08.2007.

Індекс журналу в Каталозі видань України на 2014 рік – 21910.

Підписано до друку 13.10.2014. Ум. друк. арк. 10. Тираж 250 пр. Зам. 1083.  
Адреса редакції, видавця, виготовлювача: вул. Кіото, 19, м. Київ-156, Україна, 02156.  
Телефон редакції 518-90-92, факс: 513-85-36, e-mail: visnik@knteu.kiev.ua.

Надруковано на обладнанні КНТЕУ.  
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 359 від 14.03.2001.

Видається за рекомендацією Вченої ради КНТЕУ (протокол засідання № 1 від 28.08.2014).  
Статті проходять рецензування. Передрук і переклади матеріалів, опублікованих у журналі,  
дозволяються лише зі згоди автора та редакції

*Журнал представлено в Міжнародній наукометричній базі: Російський індекс наукового цитування (РІНЦ)*

© Київський національний торговельно-економічний університет, 2014

---

## СОДЕРЖАНИЕ

---

### ГОСУДАРСТВО И ЭКОНОМИКА

<b>РУЖЕВИЧИУС Ю.</b>	Исследование глобальных проблем качества	5
<b>ПРИСЯЖНИОК А.</b>	Институциональное развитие экономической системы в контексте кластеризации	14

---

### ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО

<b>ОВСЮК Н.</b>	Документальное обеспечение контроля затрат на оплату труда	23
<b>ПАВЛЮК В.</b>	Идентификация субъектов превентивного антикризисного управления предприятием	34
<b>ЛУКАН А.</b>	Анализ эффективности маркетинговой деятельности предприятия	42
<b>БОРИСОВСКИЙ М.</b>	Оценка запасов на предприятиях целлюлозно-бумажной промышленности	52

---

### ФИНАНСЫ И БАНКОВСКОЕ ДЕЛО

<b>ЧУГУНОВ И.</b>	Долгосрочная бюджетная стратегия в системе экономической цикличности	64
<b>АНИСИМОВА Л.</b>	Инструментарий стресс-тестирования кредитного риска банков	78
<b>СВИЩУК А.</b>	Методологические основы налогового регулирования	89

---

### ПРАВО, ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО, ЮРИДИЧЕСКАЯ ПРАКТИКА

<b>МРУЗ Т.</b>	Обеспечительные функции связанных контрактов	105
<b>ЧЕХ М.</b>	Страхование экологических рисков предпринимателей в Польше	112

---

---

## C O N T E N T

---

---

### STATE AND ECONOMY

<b>RUŽEVIČIUS J.</b>	Global quality problems research	5
<b>PRYSIAZHNYUK A.</b>	Institutional development of the economic system in the context of clustering	14

---

### ENTERPRISE

<b>OVSYUK N.</b>	Documental provision of control of labour remuneration costs	23
<b>PAVLIUK V.</b>	Identification of subjects of preventive crisis enterprise management	34
<b>LUKAN O.</b>	Effectiveness analysis of marketing at an enterprises	42
<b>BORYSOVSKIY M.</b>	Assessments of inventories in enterprises the pulp and paper industry	52

---

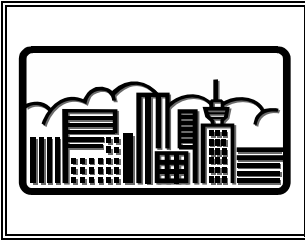
### FINANCE AND BANKING

<b>CHUGUNOV I.</b>	Longterm budget strategy in a system of economic cyclicity	64
<b>ANISIMOVA L.</b>	Tools of stress-testing of bank credit risk	78
<b>SVYSCHUK A.</b>	Methodological principles of tax regulation	89

---

### LAW, LEGISLATION AND LAW PRACTICE

<b>MRÓZ T.</b>	Securing functions of linked contracts	105
<b>CZECH M.</b>	Insurance of the environmental risks of the entrepreneurs in Poland	112



УДК 006.015.5

РУЖЕВИЧЮС Юозас, д. т. н., профессор факультета економіки Вильнюсського університета, Литва

## **ИССЛЕДОВАНИЕ ГЛОБАЛЬНЫХ ПРОБЛЕМ КАЧЕСТВА**

*Анализируются результаты исследований международной студии современных проблем качества, в которых автор принимал непосредственное участие. Полученные данные сопоставляются с результатами собственных исследований автора.*

*Ключевые слова:* качество, обмен информацией о качестве, отчетность качества, обучение качеству.

*Ружевичюс Ю. Дослідження глобальних проблем якості. Аналізуються результати досліджень міжнародної студії сучасних проблем якості, у яких автор брав безпосередню участь. Отримані дані зіставляються з результатами власних досліджень автора.*

*Ключові слова:* якість, обмін інформацією про якість, звітність якості, навчання якості.

**Постановка проблемы.** Глобализация и рост мировой экономики обуславливает интенсивные процессы интернационализации качества как основного фактора конкурентоспособности организаций и их продукции. Все шире применяются международные стандарты и технические регламенты, происходит унификация и расширение систем и моделей управления качеством, внедряются единые процедуры оценки соответствия и сертификации качества товаров и деятельности предприятий. Все это способствует росту продуктивности субъектов хозяйствования, гарантирует в мировом масштабе безопасность товаров и услуг, позволяет устранить технические барьеры международного бизнеса, что в совокупности создает предпосылки к улучшению качества жизни населения.

Успех и конкурентоспособность организации зависит от множества факторов – качеств лидера, персонала в целом, эффективности взаимодействия команд, интеллектуальных качеств, лояльности и успехов

каждого сотрудника предприятия. В этом важную роль играют профессионалы качества, которые работают на предприятиях на разных должностях. Только в странах Европейского Союза насчитывается более десяти официально признанных специальностей "качественников": аудитор качества, менеджер систем качества, дизайнер и менеджер процессов бизнеса, консультант управления качеством, оценитель (англ. assessor) всеобщего менеджмента качества и др. [1; 2]. Именно профессионалы качества разрабатывают и внедряют политику качества организаций, новые методы и модели управления качеством. Практика и средства, применяемые профессионалами качества различных стран, до сих пор системно не изучалась. Деятельность в области качества в различных странах и секторах экономики имеет свои особенности и различную продуктивность. Следовательно, образцовые практики по качеству представляют всеобщий интерес и могут быть успешно позаимствованы [2–4]. При этом распространение и обмен информацией о качестве, отчетность по качеству, обучение качеству и поощрения сотрудников за инициативы и новации в области качества тоже играют важную роль.

**Цель** статьи – обобщить и представить бенчмаркинг факторов и проблем деятельности в области качества в организациях различных стран мира, а также ознакомить с исследованиями автора в этой области.

**Материалы и методы.** В статье использованы методы обобщения научной литературы, логического анализа, бенчмаркинга, опроса представителей организаций и предпринимателей, методологии "случая" и аудита деятельности предприятий. Для формулирования обобщений использован опыт консультационной работы автора в области всеобщего управления качеством и социально ответственного бизнеса.

**Результаты исследования.** *Роль качества на современном предприятии.* В глобальном исследовании проблем качества, проводимом Американской Ассоциацией Качества (ASQ) и завершеном в 2013 г., участвовало более 2000 экспертов из 22 стран [4]. Страны, задействованные в исследовании, производят 75 % мирового валового продукта, следовательно, его результаты в достаточной мере отражают состояние качества в мире. Цель исследования – фиксация "Status Quo" и бенчмаркинг культуры, коммуникации, методов и других инструментов качества в различных странах, поиск наиболее эффективных средств поддержки качества на предприятиях, определение возможных путей дальнейшего развития менеджмента качества.

Анализ позиций участников опроса показал, что до сих пор отсутствует единое для всех отраслей и видов деятельности, а также устраивающее большинство профессионалов определение качества. Большинство респондентов утверждают, что качество – это непрерывный процесс усовершенствования и в то же время метод управления усовершенствованием и производительностью организации.

В целом же мнения относительно *определения термина "качество"* разделились следующим образом, % [4]:

- действия по уменьшению риска – 4;
- инструмент для устранения проблем после их обнаружения – 10;
- согласование действий – 22;
- метод управления производительностью организации – 24;
- непрерывный процесс усовершенствования – 37.

Эксперты малых и крупных организаций, специалисты промышленности и сферы услуг по-разному оценивают значимость и цели качества. Так, качество как действие по уменьшению риска трактуют только 15 % малых против 33 % крупнейших организаций, а специалисты в сфере услуг склонны рассматривать качество как стратегический актив и конкурентный дифференциатор (31 %), в промышленности (19 %).

*Связь показателей и измерений качества в организациях.* Связь и прозрачность в оценке качества являются важными факторами конкурентоспособности организации и способствуют поддержанию высокого уровня лояльности клиентов и потребителей. С другой стороны, качество – это интегральный компонент человеческой жизни. Жизнеспособность новых идей качества, а также эффективность инструментов управления качеством зависит от двух основных факторов – уровня взаимосвязи между бизнесом и обществом, "качественной зрелости" персонала организаций, их руководителей и общества в целом.

Анализ данных отчётности и уровня обмена данными в процессе оценки показателей качества на предприятиях (*рис. 1*) показал, что больше половины обследованных предприятий практикуют обмен информацией в процессе оценки качества во всей организации, и только 2 % предприятий не пользуются этим инструментом оценки показателей. Организации Великобритании (61 %) в основном практикуют автоматизированный сбор данных о качестве от существующих систем, а 74 % – тщательно собирают у поставщиков данные о качестве сырья и изделий. В учреждениях здравоохранения, по сравнению с промышленностью и сферой услуг, показатели качества в основном (67 %) учитывают по всей организации. Это обусловлено спецификой лечебного процесса и более высокой культурой качества.

На основе авторского бенчмаркинга культуры обмена данными о качестве в организациях различных стран (*рис. 2*) можно сделать вывод, что даже в европейских странах объемы информационного обмена о качестве существенно отличаются, однако все признают важность эффективного распространения таких данных для формирования культуры качества организации. В Южной Корее и Финляндии наиболее развита культура распространения информации и данных о качестве между сотрудниками организации, что положительно сказывается на уровне производительности и лояльности работников предприятий.

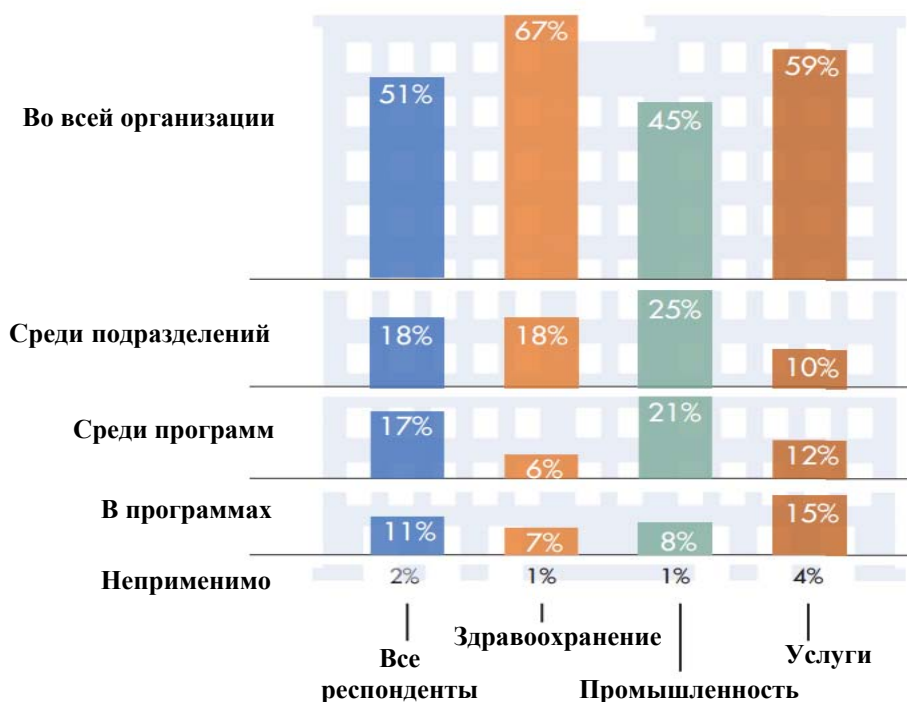


Рис. 1. Отчётность и связь измерений показателей качества в организациях различных сфер деятельности [4]

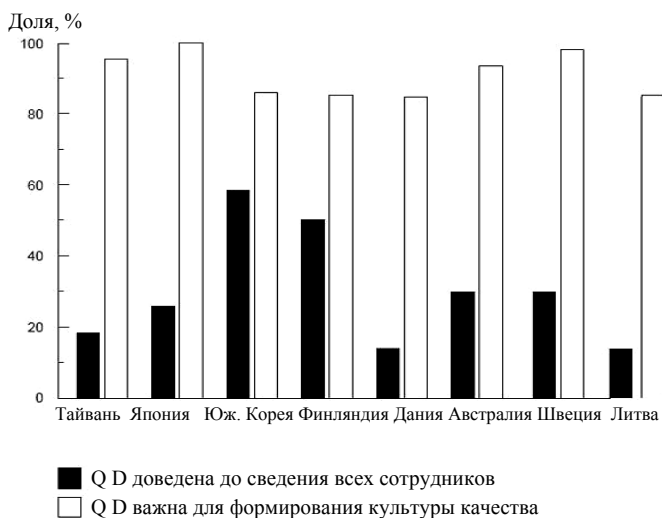


Рис. 2. Сопоставление культуры обмена информацией о качестве: использование документов качества (QD) в организациях различных стран [1]

*Поощрение за качество.* Успех и конкурентоспособность организации зависит от множества факторов – качеств лидера и персонала в целом, эффективного взаимодействия команд, интеллектуальных качеств,



лояльности и успехов каждого сотрудника. При этом поощрение за качественные показатели тоже играет важную роль. Инициативы – финансовые и нефинансовые – могут быть показателем определения культуры качества. По результатам опроса [4] (респондентам был задан вопрос: "Какие формы вы используете для поощрения сотрудников в достижении главных целей качества?"), неформальное признание является преобладающей формой вознаграждения во всех 22 исследованных странах – в среднем 55 %, затем следуют денежные премии – 30 %, нефинансовые подарки – 24 %, почетные призы – 14 % и другие ценные компенсации – 12 %.

Однако денежное вознаграждение не является решающим фактором удовлетворения работников. Это подтверждают сравнительные исследования автора и профессора С. М. Парк Даглгаарда в среде сотрудников предприятий Южной Кореи и Литвы (табл. 1). Проблемы с руководителями или коллегами, а также уровень признания руководителями выполненной сотрудником работы – одни из ключевых характеристик, определяющих качество жизни на работе. Тот факт, что около 1/6 части всех работников обследованных организаций Литвы связывают повышение своего качества жизни на работе с отъездом шефа в командировку, указывает на слабые лидерские качества у руководителей таких предприятий.

Таблица 1

**Результаты исследования факторов мотивации и демотивации на работе [1; 2]**

Варианты	Распределение ответов, %	
	Южная Корея	Литва
<i>Какие обстоятельства снижают ваше желание выходить на работу?</i>		
Проблемы в отношениях с шефом, другими руководителями и коллегами	29	35
Отсутствие признания положительных результатов моей работы	17	15
Слишком низкая зарплата	12	21
<i>Что делает вас счастливым на работе?</i>		
Признание моих профессиональных качеств, результатов работы	46	39
Получение неожиданного "бонуса" за качественно выполненную работу	29	43
Общение с коллегами, которых я люблю	9	18
Мой руководитель (шеф) находится в служебной командировке	8	16

Как видно из табл. 1, вознаграждение за качественную работу в виде неожиданного "бонуса" воспринимается положительно работниками обеих стран. Однако импульсный эффект удовлетворения/счастья (от высокого вознаграждения, важного успеха, полученной высокой профессиональной оценки и т.д.) длится в среднем не более 2-х недель,

после чего восприятие счастья возвращается к прежнему уровню. И человек снова ждет следующей "подпитки" своему чувству удовлетворения/ счастья. Это доказано эмпирическим исследованием ученых США [1].

*Постоянное повышение квалификации – основа конкурентоспособности сотрудников и организаций.* Обеспечение высокого качества требует соответственно подготовленного персонала и постоянного повышения его квалификации. По этому поводу еще Конфуций – гурӯ древнего Китая – писал: "Учебу (изучение, обучение) можно сравнить с греблей на лодке в быстрой реке против течения – только прекратишь грести, и течение сразу отбросит тебя назад..." [1]. В обследованных 2000 организациях на тренинги по качеству расходуется в среднем 1333 дол. США в год, и только 4 % предприятий не выделяют на это средства. Одна треть организаций имеет формальный учебный класс или ответственного за повышение квалификации. Наиболее популярными видами тренинга являются обучение аудиту качества (70 %), общим вопросам управления качеством (69 %), системам ISO (60 %), LEAN (38 %) и Six Sigma (30 %). Наиболее интенсивно тренингами по качеству занимаются предприятия Германии (77–80 %) [4].

Основные проблемы повышения квалификации в области качества в некоторых странах Европы обобщены в *табл. 2*.

*Таблица 2*

**Основные проблемы тренинга в области качества [1]**

Проблема	Степень значимости проблемы (баллы)*			
	Великобритания	Финляндия	Португалия	Литва
Нехватка времени	5.16	5.45	4.88	4.1
Сопrotивление изменениям	4.43	4.7	4.77	5.8
Отсутствие:				
заинтересованности;	4.52	5.03	3.77	5
руководства;	3.87	4.06	3.45	5.5
ресурсов;	4.09	3.64	3.63	4.9
ноу-хау	3.21	3.54	3.56	3.98
Ведомственные барьеры	3.9	3.03	3.26	3.81

\* 7 – ключевая проблема, 1 – проблема отсутствует.

Результаты изучения деятельности 50 институций публичного сектора Литвы, проведенного автором, свидетельствуют о наличии ряда проблем относительно эффективного применения средств и методов управления качеством:

- недостаточное понимание сотрудниками организаций теории и методологии как традиционного, так и всеобщего управления качеством;
- нехватка навыков применения общих средств и методов управления качеством для совершенствования деятельности организации;
- недостаток знаний, навыков создания и поддержки систем управления качеством;

- недостаточность владения навыками идентификации процессов организации, их измерения и объединения в единую систему;
- непонимание руководителями организаций публичного сектора всех заинтересованных сторон (англ. *stakeholders*), недостаточная способность правильной идентификации их выраженных, а также скрытых потребностей и ожиданий.

Нередко из-за непонимания руководством важности постоянного повышения квалификации персонала частью организаций не выделяются необходимые ресурсы для проведения системных обучений с целью совершенствования менеджмента институций. Кроме того, зафиксированы попытки освоить сложную и комплексную систему совершенствования качества деятельности посредством "самообразования". Как свидетельствует опыт автора, часть отмеченных проблем можно решить, используя более эффективные методы обучения и тренинги работников – обучение передовому опыту и бенчмаркингу в дискуссионных группах с применением ситуационных моделей, методологий "случая" (англ. *Case study*) и др. (рис. 3).

На тренингах по управлению качеством крайне полезно изучение положительного опыта лидирующих компаний. Распространение образцовых практик является одной из функций государства, основным принципом ВУК (*всеобщее управление качеством*), показателем зрелости организации. Кроме материального, культурного и воспитательного эффекта, это положительно влияет на имидж как государства в целом, так и отдельного предприятия. Эффективные программы информирования потребителей следует внедрять в общегосударственных масштабах, повышать уровень их осведомленности в этой области, развивать экологическую и социально ответственную культуру общества. Только экологически образованный потребитель станет требовательным покупателем, заставляя тем самым представителей государственной власти и бизнеса действовать целенаправленно в этой сфере.



Рис. 3. Усвояемость знаний и навыков [2]

Не менее важно массовое вовлечение школьников и студентов в оправдавшие себя программы "ISO 14000 для детей" и другие экологические образовательные программы. Ведь дети и студенты – это будущие руководители, которым предстоит принимать стратегические решения не только на уровне предприятия, но и государственного масштаба. Например, в 2014 г. в средних школах Литвы началось внедрение позаимствованной у Австрии воспитательной программы для школьников, направленной на уменьшение загрязнения окружающей среды. Экологические образовательные программы должны также охватывать и всех представителей государственной власти и местного самоуправления, служащих публичного сектора и предпринимателей. Воспитание "граждан качества" (англ. *Quality citizens*) – первостепенная задача всех учителей и преподавателей (в первую очередь – преподавателей управления качеством), представителей органов государственной власти, общественных организаций и социально ответственных предпринимателей. Это подтверждает высказывание Б. П. Кросби: "Качество является результатом хорошо организованной культурной среды. Оно должно быть тканью организации, а не частью ткани" [5].

**Выводы.** Качество является неоспоримой движущей силой к совершенству как государства или организации в целом, так и общества и конкретной личности. Этот показатель становится все более важным не только на предприятиях бизнеса, но и в институциях публичного сектора. Всеобщий менеджмент качества приобретает все более широкое применение в различных сферах общественной жизни и культуры, расширяется круг вопросов и проблем, решаемых при помощи инструментов качества.

Анализ ответов глобального опроса 2000 профессионалов качества из 22 стран показал, что до сих пор отсутствует единое для всех отраслей и видов деятельности, а также устраивающее профессионалов определение качества. Большинство респондентов утверждают, что качество – это непрерывный процесс совершенствования и в то же время метод управления совершенствованием и производительностью организации.

Более глубокого и системного исследования требуют следующие вопросы в области качества:

- как показатели качества и инициативы качества повышают производительность организации и индивидов?
- как показатели совершенства качества коррелируют с культурными практиками в организации?
- должны ли все сотрудники, напрямую вовлеченные в процесс управления качеством, быть обучены основным практикам качества и/или участвовать в углубленных программах по обучению качеству?
- существует ли лучшая комбинация управления качеством и моделей руководства, максимизирующая ценность для организации и потребителей?

• какая комбинация показателей качества, частота и прозрачность отчетов о качестве может более эффективно влиять на процесс принятия решений и на культуру организации?

С целью расширения потребления безопасных и ресурсосберегающих продуктов следует внедрять эффективные программы информирования потребителей в общегосударственных масштабах, повышать их компетенцию в этой области и развивать экологическую культуру общества.

За всю историю своего существования вузы были колыбелью новаций и распространителями общечеловеческих ценностей. В нынешних условиях глобализации и интернационализации экономики и науки университеты должны охватывать также сферы менеджмента, экологии и социальной ответственности. Таким образом, вузам следует формировать стратегии устойчивого развития и социальной ответственности, внедрять культуру ресурсосбережения и институционную систему управления окружающей средой. В этих условиях концепции качества, устойчивого развития и социальной ответственности студентам необходимо осваивать программы не только по учебникам, а и с учетом реальных практик и образцов университетской деятельности. Распространение образцовых практик является как принципом всеобщего менеджмента качества, так и основополагающей миссией современных университетов.

#### СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. *Ruževičius J.* Management de la qualité. Notion globale et recherche en la matière / J. Ruževičius. — Vilnius : Maison d'éditions Akademinė leidyba, 2012. — 432 p.
2. *Serafinas D.* The study of quality consulting business peculiarities in Lithuania / D. Serafinas, J. Ruževičius // Our dreams of excellence: 10th international QMOD conference. — 2007. — 18–20 June Lund, 2007. — P. 1–8.
3. *Dahlgaard-Park S. M.* Decoding the code of excellence – for achieving sustainable excellence / S. M. Dahlgaard-Park // International Journal of Quality and Service Sciences. — 2009. — Vol. 1 (1). — P. 5–29.
4. *The Global State of Quality Research Overview. Discoveries 2013.* — Internet : [http://www.isq.org.il/News\\_Doc/the-asq-global-state-of-quality-discoveries-2013.pdf](http://www.isq.org.il/News_Doc/the-asq-global-state-of-quality-discoveries-2013.pdf).
5. *Gogue J.-M.* Les Six Samiraï de la Qualité. — Paris : Economica, 1990. — 215 p.

*Статья поступила в редакцию 01.09.2014.*

#### ***Ruževičius J. Global quality problems research.***

***Background.*** This paper provides data analysis of the international modern quality problems studio in which the author also took part. The obtained result is compared with the author's research data.

*The aim of the article is to summarize and present benchmarking factors and problems of activity in the field of quality in organizations around the world, as well as to present the author's research in this area.*

***Materials and methods.** This article was prepared using the methods of scientific literature, logical analysis, benchmarking survey of organizations and businesses, using the methodology of "case" and audit activities of the enterprises.*

***Results.** Particular attention is paid to the importance of the role of quality in today's enterprises, especially the exchange of information about the quality and quality reporting, specificity and scope of teaching quality in enterprises of different countries, a variety of incentives to employees for the initiatives and innovations in the field of quality and others.*

***Conclusion.** The article explains the importance of education of society in the field of quality, environment and social responsibility, formulates new aspects of the values and mission of the modern university. The article has also stated directions in the field of quality activities that require further and more in-depth scientific study of the system.*

*Keywords: quality, quality communication, quality training, quality reporting.*

УДК 330.341.2

ПРИСЯЖНЮК Анна, к. е. н., доцент кафедри менеджменту КНТЕУ

## ІНСТИТУЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ В КОНТЕКСТІ КЛАСТЕРИЗАЦІЇ

*Обґрунтовано теоретичні засади інституційного розвитку економічної системи в контексті кластерної інтеграції. Надано рекомендації щодо реконфігурації національної економічної системи та формування інституційної складової економічної поведінки в процесі кластеризації.*

*Ключові слова:* інституційний розвиток, кластерна інтеграція, економічна система, інституційна поведінка, кластеризація.

*Присяжнюк А. Институционное развитие экономической системы в контексте кластеризации. Аргументированы теоретические основы институционного развития экономической системы в контексте кластерной интеграции. Представлены рекомендации по реконфигурации национальной экономической системы и формированию институционной составляющей экономического поведения в процессе кластеризации.*

*Ключевые слова:* институционное развитие, кластерная интеграция, экономическая система, институционное поведение, кластеризация.

---

© Присяжнюк А., 2014

14 

---

---

 ISSN 1727-9313. ВІСНИК КНТЕУ. 2014. № 5

**Постановка проблеми.** З-поміж існуючих сучасних процесів інтеграції, інституційний розвиток суб'єктів підприємництва та економічної системи в цілому потребує ефективної взаємодії дискретних ресурсних компонентів складної ієрархічної структури. Традиційна наукова думка до таких відносить фінансові ресурси, наявність елементів інноваційної інфраструктури, людський капітал, суміжний виробничий цикл, ринки збуту та постачальників. Для інституційного розвитку економічної системи поряд із зазначеними складовими домінуючою основою є змінна внутрішньоорганізаційна конфігурація, яка включає інтегровані модулі (суб'єкти підприємництва), що генерують спільні ланцюги доданої вартості, забезпечують мінімізацію транзакційних витрат та ризиків. Такі організаційні форми відповідають фреймам кластерів.

Кластерна інтеграція в економічній системі є однією з форм інституційних трансформацій, яка в умовах турбулентного екзогенного середовища сприяє активізації адаптивних механізмів, конкурентоспроможності як окремих складових, так і всієї економічної системи в цілому. Для світового економічного простору питання інституційного розвитку на засадах кластеризації визначені як ключові детермінанти. При цьому вітчизняна економічна система лише розпочала організаційні перетворення на засадах кластерної інтеграції.

З огляду на те, що технологічні та фінансові механізми розвитку національної економічної системи виявляють недостатню ефективність, більшість фахівців вбачають подальші інституційні трансформації у площині кластерної організації економічної системи. Україна тільки починає здійснювати перші кроки в кластерній інтеграції. Попри це, вітчизняний позитивний досвід кластеризації знайшов своє відображення в ЄС, зокрема в Європейському кластерному меморандумі, схваленому у 2008 р. у м. Стокгольм. Втім, питання кластеризації національної економіки стосуються не лише об'єктивної потреби в її організаційній реконфігурації, а й у формуванні інституційної складової поведінки учасників кластерних утворень, підвищення їх адаптивної здатності, створенні портфеля конкурентних переваг. Усвідомлення переваг горизонтально-інтегрованих структур (кластерів) є поступальним й потребує більш глибокого наукового обґрунтування.

**Аналіз останніх досліджень.** Інституційний розвиток економічної системи як результат організаційних трансформацій шляхом кластеризації суб'єктів підприємництва останнім часом створює підґрунтя для модернізації цілої низки наукових концепцій, які поступово відходять від епістем теорій інтерналізму та екстерналізму й посилюють інтеграційні тенденції. Зазначені концепції відображено в наукових доробках таких дослідників, як І. Алексєєв [1], С. Бай [2], А. Мазаракі [3], М. Кизим [4], В. Соловйов [5], Л. Федулова [6].

Проблемам розвитку та становлення кластерних підходів в організаційній модернізації економічної системи – від окремого суб'єкта



підприємництва, регіонального (галузевого) та макроскопічного зрізу присвячено праці таких науковців, як О. Богма [7], М. Войнаренко [8], В. Соколенко [9], В. Шовкалюк [10] та інших фахівців у сфері кластеризації. Значний внесок у розвиток кластерної теорії, зокрема питань щодо організаційного забезпечення зробили зарубіжні вчені: М. Портер [11], Є. Дахмен [12], Д. Сольє [13], І. Толенадо [14].

**Метою** дослідження є обґрунтування теоретичних засад інституційного розвитку економічної системи в рамках кластерної інтеграції для розробки рекомендацій щодо формування інституційної складової економічної поведінки суб'єктів підприємництва в процесі кластеризації. Відповідно до поставленої мети об'єктивного вирішення потребують такі **завдання**:

- дослідити основні науково-теоретичні підходи до інституційного розвитку економічної системи в площині організаційної реконфігурації національної економічної системи на засадах кластеризації;
- розробити рекомендації щодо морфогенезу кластерів у забезпеченні організаційних трансформацій економічної системи шляхом формування інституційної складової економічної поведінки в процесі кластеризації.

**Матеріали та методи.** Методологічною основою статті є синтез результатів фундаментальних і прикладних досліджень вітчизняних та зарубіжних науковців щодо проблем кластеризації економічних систем. У роботі застосовано системний науковий метод досліджень для вивчення вузьких місць в управлінні кластерною організацією економічних систем, монографічний – для вивчення природи походження та виникнення кластерів як дискретних складових економічних систем; фрейми наукової абстракції та діалектики – для обґрунтування дефініційного апарату та змісту теоретичних положень кластеризації.

**Результати дослідження.** Реформування національної економічної системи повною мірою не досягло адекватних ефектів у ринкових та соціально-економічних перетвореннях. Кризи останніх років – фінансова, інвестиційна та інституційна – послабили традиційні ринкові та монетарні механізми державного регулювання економічного зростання. При цьому національна економічна політика продовжує ґрунтуватись на беззаперечних потребах у структурних перебудовах секторів економіки. Показова відірваність реального сектора економіки від фінансово-кредитної системи, глибоке соціальне розшарування суспільства визначає домінування організаційних реконфігурацій економічної системи в її інституційній розбудові.

Кластерна інтеграція, зважаючи на базові постулати інституційно-еволюційної теорії, є детермінантою в створенні "нових інститутів", які не залежать від попередніх умов розвитку, а становлять платформу організаційних обмежень економічних контрагентів в єдиному виробничо-господарському ланцюзі для забезпечення вирівнювання соціально-економічних перекосів. У цілому інтегровані структури кластерного

типу варто розглядати як ефективні й гнучкі інституційні структури, які здатні більш м'яко долати фінансово-економічні шоки та бар'єри, утримуючи при цьому достатні темпи відтворення.

Водночас формування кластерних структур є результатом самоорганізації системи, яка залежить від інституційної поведінки усіх учасників кластеру, зокрема усвідомлення необхідності інтеграції елементів економічної системи з урахуванням рівнів інституційної саморегуляції, інституційного профілю фірми; інституційного порядку і контролю, напряду інституційної еволюції. Звідси, рішення про створення кластеру є стратегічним, тому не допускає протиріч. З метою забезпечення адекватності рішення про кластерну інтеграцію визначено та систематизовано її переваги та недоліки в процесі інституційної трансформації (табл. 1).

Таблиця 1

Дуальність кластерної інтеграції

Переваги	Недоліки
Ефект синергії від агрегованих зв'язків між учасниками кластеру	Значний обсяг інвестицій у розробку та впровадження програми кластеризації
Забезпечення виробничо-господарської та фінансової автономії	Адаптація власних виробничих потужностей до потреб кластеру
Посилення інвестиційної привабливості шляхом реалізації реальних інвестиційних проектів на засадах державно-приватного партнерства	Бюрократичні перепони в реалізації капітальних проектів та неспроможність органів виконавчої влади у фінансовому забезпеченні кластерних ініціатив
Скорочення транзакційних витрат через ефект горизонтальної інтеграції та субконтрактації	Довготривалість контрактних зобов'язань учасників кластеру
Гнучкість та узгодженість інтересів, підвищення адаптивної спроможності	Зростаюча потреба у формуванні інтегрованого механізму контролю
Опортунізм та прагматизм в інтегрованому управлінні кластерною структурою	Розбіжності у внутрішньоорганізаційних механізмах менеджменту, підвищений опір людського капіталу
Формування конкурентних переваг та підвищення конкурентоспроможності в галузі та ринку в цілому	Ускладнення зв'язків між стейкхолдерами

Джерело: адаптовано автором за даними [15]

Разом з оцінкою та виваженістю рішення щодо кластерної інтеграції, важливим питанням при селекції підходів інституційного розвитку в рамках кластеризації є визначення ефекту від таких організаційних змін за мікро- та макроскопічними рівнями, адже створення кластерів є динамічним та складним процесом, тому необхідно враховувати опір змінам системи, особливо щодо інтеграції моделей управління при зміні масштабів міжфірмової взаємодії. Запропоновані основні підходи до організаційного розвитку економічної системи за умови прийняття імперативу кластерної інтеграції наведено у табл. 2.

У сучасній практиці реалізації кластерних ініціатив в Україні чітко прослідковується модальний підхід. Свідченням цього є фраг-

ментарність та безсистемність у підтримці кластерних трансформацій на макрорівні. При цьому ключовим фактором успішних організаційних реформ у рамках кластерної інтеграції є відпрацювання ефективного механізму державно-приватного партнерства. Національна особливість розвитку кластерів в Україні – орієнтація більшості перспективних кластерів на традиційні галузі промисловості: легку промисловість, будівництво, АПК, металургію, тоді як пріоритетом європейських країн є розвиток насамперед високотехнологічних інноваційних кластерів у галузях машинобудування, біофармацевтики, електроніки.

*Таблиця 2*

**Наукові підходи до організаційного розвитку економічної системи в процесі кластеризації**

Науковий підхід	Зміни в процесі організаційного розвитку (мікроскопічний зріз)	Зміни в процесі організаційного розвитку (макроскопічний зріз)
Модальний	Зміни гомогенного характеру, що спрямовані на часткову переорієнтацію виробництва в напрямку динаміки середовища	Створення модальних центрів технологічної та ділової активності, що передбачають посилення адаптивної здатності системи та її стійкості
Праксеологічно-інноваційний	Усвідомлення, самоаналіз реалізації інноваційних проектів з впровадження високотехнологічних виробництв, застосування інноваційних маркетингових моделей та засобів фінансової підтримки	Створення потужної інноваційної інфраструктури із спільними координаційними центрами та системою показників ефективності кластерного утворення. Організаційні акценти на МСП
Самоорганізації	Деформація або втрата учасниками кластеру функціональних властивостей з посиленням ефекту емерджентності	Просторова трансформація та зміна організаційної форми, набуття нової якості системи без втручання сил екзогенного середовища
Ресурсної автономії	Ефект синергії для окремого учасника кластерного утворення приводить до підвищення продуктивності транзакційних та виробничих витрат, що посилює ресурсну незалежність	Формування потужної платформи субконтрактингу, що створює додаткові резерви оптимізації ресурсного забезпечення

*Джерело: розроблено автором*

Інституційні трансформації на принципах кластеризації ґрунтуються не лише на секторальній структуризації, а й на нормах інституційної поведінки. Практика інституційних реформ економічно потужних країн підтверджує тезу про необхідність модифікації норм економічної поведінки в стратегічному аспекті забезпечення ефективності кластерної

моделі міжфірмових взаємовідносин. Неформальні механізми, зокрема економічна поведінка суб'єктів системи, каталізують кластерні інтеграційні процеси у довгостроковій перспективі при адекватній розробці нормативно-правового забезпечення функціонування ліберального економічного середовища. За умов авторитарного регуляторного механізму економіки оптимально сформовані правила економічної поведінки в будь-якому процесі інтеграції відзначаються короткостроковим ефектом.

Економічна поведінка суб'єктів підприємництва, обумовлена кластерною інтеграцією, підпорядковується загальноекономічним законам та формальним нормативно-правовим актам. Однак така поведінка є релятивістською, за неї зберігається неформальний характер, відсутність документальних носіїв, вона реалізується як система корпоративних звичаїв, традицій, загальноприйнятих форм і способів поведінки [2, с. 21]. При формуванні інституційної складової економічної поведінки в процесі інтеграції має враховуватись специфіка створення кластерів, а саме об'єднання внутрішніх та зовнішніх інститутів фірм й органів державної влади. Також важливо враховувати випадковість неформальних інститутів, адже вони формуються у процесі функціонування та розвитку інтегрованої структури.

На відміну від формальних правил, які підлягають змінам, неформальні інститути менш еластичні в процесах деформації екзогенного середовища. Для забезпечення ефективної кластерної інтеграції суб'єктів економічної системи визначено складові економічної поведінки (рисунки).



**Інституційні складові економічної поведінки суб'єктів кластерної інтеграції (складено автором за даними [15])**

**Висновки.** В умовах неспроможності традиційних регуляторних механізмів впливати на розвиток національної економічної системи резервним вектором є інституційна перебудова економічних відносин на засадах кластерної інтеграції, яка передбачає організаційну реконфігурацію базових галузей економіки. Визначено, що перебіг кластерних процесів в Україні відбувається в рамках модального підходу без усвідомлених трансформацій в інституційних принципах та правилах економічної поведінки суб'єктів економічної системи. При цьому для реалізації успішних інституційних перетворень у національній економічній системі слід використовувати інтегровані моделі на основі самоорганізації, ресурсної автономії та модифікації економічної поведінки з урахуванням викликів екзогенного середовища.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Алексєєв І. В.* Стратегії та регулювання інноваційного розвитку виробничо-господарських структур : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук : спец. 08.02.03 "Організація управління, планування і регулювання економікою" / І. В. Алексєєв. — К., 2002. — 40 с.
2. *Бай С. І.* Розвиток організацій: політика, потенціал, ефективність : монографія / С. І. Бай. — К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2009. — 280 с.
3. *Мазаракі А. А.* Інноваційний потенціал України : монографія / А. А. Мазаракі, Т. М. Мельник, В. В. Юхименко, В. М. Костюченко, Л. П. Кудирко та ін. ; за заг. ред. А. А. Мазаракі. — К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2012. — 592 с.
4. *Кизим М. О.* Управління створенням і розвитком видатної корпорації : монографія / М. О. Кизим, А. А. Пилипенко, І. В. Ялдин. — Х. : Інжек, 2007. — 208 с.
5. *Соловійов В. П.* Інноваційна діяльність як системний процес у конкурентній економіці : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук : спец. 08.02.02 "Економіка та управління науково-технічним прогресом" / В. П. Соловійов. — Х., 2006. — 40 с.
6. *Федулова Л. І.* Формування технологічних кластерів як точок зростання економіки України : монографія / Л. І. Федулова, Г. Л. Норд, Н. О. Руденко. — Миколаїв : Іліон, 2012. — 295 с.
7. *Богма О.* Синергетичний ефект як одна з найважливіших складових процесу створення кластерів / О. Богма // Економіка та підприємництво. Держава та регіони. — 2007. — № 1. — С. 43–45.
8. *Войнаренко М. П.* Кластери в інституційній економіці : монографія / М. П. Войнаренко. — Хмельницький : ХНУ, Тріада-М, 2011. — 502 с.
9. *Соколенко С. І.* Сучасний економічний розвиток регіону на основі інноваційних промислових кластерів [Електронний ресурс] / С. І. Соколенко. — Режим доступу : <http://ucluster.org/sokolenko/2009/02/rozvytok-terytorialnoj-gromady-na-osnovi-klasternoj-modeli-vyrobnytva>.

10. Шовкалюк В. С. Організаційні форми управління кластерами [Електронний ресурс] / В. С. Шовкалюк. — Режим доступу : <http://jekonomika/page,2,206838-Klastery-kak-faktor-innovacionnogo-razvitiya-predpriyatiy-i-territorialnyh-obrazovan>.
11. Портер М. Конкуренция / М. Портер. — М. : Вильямс, 2005. — 608 с.
12. Dahmen E. Development Blocks in Industrial Economics / E. Dahmen // Industrial Dynamics: Technological, Organizational and Structural Change in Industrial and Firms ; [edited by B. Carlsson. Boston and Dordrecht]. — 1989. — P. 109–121.
13. Soulie D. Filieres de Production et Integration Vertical / D. Soulie // Annales des Mines. Janvier. — 1989. — P. 21–28.
14. Toleno J. A. Propjs des Filires Industrielles / J. A. Toleno // Revue d'Economie Industrielle. — 1978. — V. 6. — P. 149–158.
15. Іванов Ю. Б. Додатки до монографічного дослідження [Електронний ресурс] / Ю. Б. Іванов, А. А. Пилипенко. — Режим доступу : <http://aapil.ho.ua/eeid>.

Стаття надійшла до редакції 13.08.2014.

***Prysiazhnyuk A. Institutional development of the economic system in the context of clustering.***

***Background.*** The development of an economic system based on institutional changes is subject of an active scientific debate. Most of the national scientists are unanimous in the need for institutional development of the economy, hence the reconfiguration of its components and the emergence of new forms of integrated business. At the same time, scientific interest in organizational processes is varied in nature and considers the integration of cluster fragmentarily. Consequently, there is a need for guidelines recommendations for reconfiguration of the national economic system and institutional component of economic behavior in the process of clustering.

The study ***aims*** to research the theoretical foundations of the institutional development of the economic system within the cluster integration in order to develop recommendations on the formation of the institutional component of the economic behavior of entities in the process of clustering.

***Results.*** The author emphasizes the need for institutional changes in the economic system by cluster integration on the principles of self-organization, resource autonomy and economic behavior modification taking into account challenges of the exogenous environment. The author's vision of institutional components of the economic behavior of the economic system entities was offered.

***Conclusion.*** In terms of failure of traditional regulatory mechanisms to influence the development of the national economic system, the institutional restructuring of economic relations on the basis of cluster integration, which means organizational reconfiguration of basic industries, is an option. It was determined that the course of cluster processes in Ukraine is within the modal approach without conscious transformation in the institutional principles and rules of economic behavior of economic systems entities. However, for successful implementation of institutional changes in the national economic system one should use an integrated model based on self-organization, resource autonomy and economic behavior modification taking into account challenges of exogenous environment.

***Keywords:*** institutional development, cluster integration, economic system, institutional behaviour, clustering.

REFERENCES

1. *Aleksjejev I. V.* Strategii' ta reguljuvannja innovacijnogo rozvytku vyrobnycho-gospodars'kyh struktur : avtoref. dys. na zdobuttja nauk. stupenja d-ra ekon. nauk : spec. 08.02.03 "Organizacija upravlinnja, planuvannja i reguljuvannja ekonomikoju" / I. V. Aleksjejev. — K., 2002. — 40 s.
2. *Baj S. I.* Rozvytok organizacij: polityka, potencial, efektyvnist' : monografija / S. I. Baj. — K. : Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-t, 2009. — 280 s.
3. *Mazaraki A. A.* Innovacijnyj potencial Ukrai'ny : monografija / A. A. Mazaraki, T. M. Mel'nyk, V. V. Juhymenko, V. M. Kostjuchenko, L. P. Kudyrko ta in. ; za zag. red. A. A. Mazaraki. — K. : Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-t, 2012. — 592 s.
4. *Kyzym M. O.* Upravlinnja stvorennjam i rozvytkom vydatnoi' korporacii' : monografija / M. O. Kyzym, A. A. Pylypenko, I. V. Jaldin. — H. : Inzhek, 2007. — 208 s.
5. *Solovjov V. P.* Innovacijna dijal'nist' jak systemnyj proces u konkurentnij ekonomici : avtoref. dys. na zdobuttja nauk. stupenja d-ra ekon. nauk : spec. 08.02.02 "Ekonomika ta upravlinnja nauko-vehtnichnym progresom" / V. P. Solovjov. — H., 2006. — 40 s.
6. *Fedulova L. I.* Formuvannja tehnologichnyh klasteriv jak tochok zrostannja ekonomiky Ukrai'ny : monografija / L. I. Fedulova, G. L. Nord, N. O. Rudenko. — Mykolai'v : Ilion, 2012. — 295 s.
7. *Bogma O.* Synergetychnyj efekt jak odna z najvazhlyvishyh skladovyh procesu stvorennja klasteriv / O. Bogma // Ekonomika ta pidpryjemnyctvo. Derzhava ta regiony. — 2007. — № 1. — S. 43–45.
8. *Vojnarenko M. P.* Klastery v instyucijnij ekonomici : monografija / M. P. Vojnarenko. — Hmel'nyc'kyj : HNU, Triada-M, 2011. — 502 s.
9. *Sokolenko S. I.* Suchasnyj ekonomichnyj rozvytok regionu na osnovi innovacijnyh promyslovyh klasteriv [Elektronnyj resurs] / S. I. Sokolenko. — Rezhym dostupu : <http://ucluster.org/sokolenko/2009/02/rozvytok-terytorialnoj-gromady-na-osnovi-klasternoj-modeli-vyrobnyc'tva>.
10. *Shovkaljuk V. S.* Organizacijni formy upravlinnja klasteramy [Elektronnyj resurs] / V. S. Shovkaljuk. — Rezhym dostupu : <http://jekonomika/page, 2,206838-Klastery-kak-faktor-innovacionnogo-razvitiya-predpriyatiy-i-territorial-nyh-obrazovan>.
11. *Porter M.* Konkurencija / M. Porter. — M. : Vil'jams, 2005. — 608 s.
12. *Dahmen E.* Development Blocks in Industrial Economics / E. Dahmen // Industrial Dynamics: Technological, Organizational and Structural Change in Industrial and Firms ; [edited by B. Carlsson. Boston and Dordrecht]. — 1989. — P. 109–121.
13. *Soulie D.* Filieres de Production et Integration Vertical / D. Soulie // Annales des Mines. Janvier. — 1989. — P. 21–28.
14. *Tolenado J. A.* Propjs des Filires Industrielles / J. A. Tolonado // Revue d'Economie Industrielle. — 1978. — V. 6. — P. 149–158.
15. *Ivanov Ju. B.* Dodatky do monografichnogo doslidzhennja [Elektronnyj resurs] / Ju. B. Ivanov, A. A. Pylypenko. — Rezhym dostupu : <http://aapil.ho.ua/eed>.



# ПІДПРИЄМНИЦТВО

УДК 331.2.001.42

ОВСЮК Ніна, к. пед. н., Вінницький торговельно-економічний інститут КНТЕУ

## ДОКУМЕНТАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНТРОЛЮ ВИТРАТ НА ОПЛАТУ ПРАЦІ

*Досліджено особливості документального забезпечення внутрішнього контролю витрат на оплату праці. Доведено, що відсутність регламентованого порядку оформлення результатів внутрішнього контролю негативно впливає на ефективність управління та динаміку показників фінансово-господарської діяльності суб'єкта господарювання. На основі аналізу існуючих тенденцій розвитку методичних прийомів внутрішнього контролю запропоновано типові форми робочих документів контролера для узагальнення результатів внутрішнього контролю витрат на оплату праці.*

*Ключові слова:* внутрішній контроль, контролер, робочі документи, методичні аспекти, користувачі, управління.

### **Овсюк Н. Документальное обеспечение контроля затрат на оплату труда.**

*Исследованы особенности документального обеспечения внутреннего контроля затрат на оплату труда. Доказано, что отсутствие регламентированного порядка оформления результатов внутреннего контроля негативно влияет на эффективность управления и динамику финансовых показателей хозяйственной деятельности субъекта предпринимательства. На основании анализа существующих тенденций развития методических приемов внутреннего контроля предложены типовые формы рабочих документов контролера для обобщения результатов внутреннего контроля затрат на оплату труда.*

*Ключевые слова:* внутренний контроль, контролер, рабочие документы, методические аспекты, пользователи, управление.

**Постановка проблеми.** Удосконалення роботи підприємств у різних секторах економіки України потребує впровадження ефективної системи управління. Серед заходів, спрямованих на вирішення цієї проблеми, важливе місце належить оптимізації організаційно-управлінської структури, впровадженню передових методик управління, інноваційних технологій, повної комп'ютеризації процесу управління тощо. Ці важливі напрямки покращання управління повинні поєднуватися з таким вагомим заходом підвищення ефективності управління, як



створення дієвої системи внутрішнього контролю, спроможної миттєво відобразити результати роботи, виявити приховані резерви і аспекти діяльності роботи підприємств, які потребують змін.

Нечіткість та неузгодженість методики внутрішнього контролю витрат призводить до зниження ефективності системи управління. Тому питання удосконалення внутрішнього контролю витрат, серед яких важливе місце займають витрати на оплату праці, дедалі більше набуває актуальності.

Існують різні погляди щодо методики внутрішнього контролю витрат на оплату праці та необхідності розробки типових форм робочих документів контролера з метою узагальнення результатів внутрішнього контролю витрат на оплату праці. Проблемність питань організації та здійснення внутрішнього контролю, зокрема контролю оплати праці персоналу, здебільшого пов'язують з відсутністю його нормативно-правового регламентування [1, с. 59].

Такої ж думки дотримуються й науковці, що досліджують проблеми внутрішнього контролю, які констатують факт невтручання держави у стан справ щодо внутрішнього економічного контролю на підприємствах: про нього лише згадується в окремих законах, положеннях і стандартах щодо функціонування системи внутрішнього контролю. Проте на законодавчому рівні серед обов'язкових умов і важливих функцій ефективного управління він не затверджений [2, с. 25].

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Питання документального забезпечення контролю оплати праці персоналу є одним з актуальних у теорії контролю.

Досягнення мети контролю оплати праці персоналу, а також вирішення встановлених завдань можливо за умови застосування різних методичних прийомів.

Проблему методики дослідження внутрішнього контролю витрат на оплату праці розглядали у своїх працях Є. Мних, В. Шевчук, С. Бардаш, В. Максимова, В. Загородній, В. Рудницький, М. Білуха, Ф. Бутинець, Б. Валуєв, Л. Гуцаленко, Л. Нападовська, Н. Малюга та ін. [1–9].

Нині спостерігається розбіжність поглядів науковців щодо методики внутрішнього контролю витрат на оплату праці. Так, деякі дослідники стверджують, що перевірку розрахунків з оплати праці потрібно розпочинати з вивчення документів, що регламентують форми та порядок нарахування і виплати заробітної плати на підприємстві. Після цього встановлюють правильність та відповідність нарахованої зарплати на підприємстві, порядок використання тарифних ставок, норм та розцінок, правильність оформлення трудових угод, оплати певних видів робіт, що не є основними, доплат за сумісництвом тощо [3, с. 554].

Інші науковці наголошують, що на першому етапі слід перевірити наявність наказів про зарахування усіх робітників і службовців до штату підприємства, укладання контрактів з особами, підставою для прийняття на роботу яких за чинним законодавством України є кон-

тракт (перелік посад повинен бути оформлений як додаток до колективного договору) та ін. [4, с. 290].

Проте, на думку Л. Нападовської, "це та сфера теоретичних знань, у якій найяскравіше має прояв неузгодженість між собою різноманітних поглядів і думок" [5, с. 73].

**Метою** дослідження є обґрунтування теоретичних положень та розробка практичних рекомендацій щодо удосконалення методичних прийомів у частині документального забезпечення внутрішнього контролю витрат на оплату праці. Відповідно до зазначеної мети поставлено завдання: проаналізувати особливості документального забезпечення внутрішнього контролю витрат на оплату праці персоналу та запропонувати можливі шляхи його удосконалення; дослідити типові порушення розрахунків з оплати праці з метою їх запобігання.

**Матеріали та методи.** Під час дослідження використано такі інформаційні джерела: Кодекс законів про працю, Господарський кодекс, Закон України "Про оплату праці" та інші нормативні матеріали, а також первинні документи з обліку особового складу, реєстри бухгалтерського обліку, фінансова звітність підприємства тощо.

Дослідження базувалось на таких загальнонаукових та власних методичних прийомах контрольної діяльності, як: формальна перевірка реєстрації господарських операцій з оплати праці, арифметична перевірка, нормативно-правова та взаємна перевірка змісту документів, в яких реєструються господарські операції з оплати праці.

**Результати дослідження.** Контроль витрат на оплату праці є важливим для суб'єкта господарювання, оскільки охоплює систему спостереження і перевірки об'єкта контролю, а також заходи, які за потреби коригують зазначені витрати для виявлення й усунення проблем до того, як вони зможуть призвести до негативних наслідків.

Переважає більшість дослідників, розглядаючи сутність внутрішнього контролю, приділяють увагу змісту контрольних дій. Контроль аналізується як діяльність суб'єктів контролю або як система змін стадій контролю (*табл. 1*).

Таблиця 1

#### Процес внутрішнього контролю витрат на оплату праці

Стадія	Напрямки здійснення
I. Підготовка до проведення	Визначення суб'єктів контролю, періоду, за який здійснюватиметься перевірка господарських операцій з розрахунків по оплаті праці, постановка завдань
II. Проведення	Виконання поставлених завдань через застосування документального контролю: формальна перевірка, арифметична перевірка, нормативно-правова перевірка, взаємна перевірка
III. Узагальнення результатів	Оформлення результатів контролю шляхом фіксації усіх порушень у робочих документах контролера

Джерело: систематизовано на основі [1]

Зміст контролю слід розглядати через сукупність стадій його проведення, що об'єднують впорядковані в часі взаємопов'язані процедури, виконання яких є необхідним для досягнення поставленої мети контролю [1, с. 149].

Робочі документи контролера є записами, за допомогою яких реєструються проведені під час перевірки процедури і формуються відповідні висновки на підставі отриманої за результатами перевірки інформації. Робочі документи можуть бути створені на паперових або електронних носіях.

Опрацювання робочих документів контролера обумовлено плануванням контрольної перевірки, здійсненням нагляду і оперативного управління процесом перевірки, потребою отримання доказів на підтримку думки контролера, здобутих під час перевірки.

Обсяг робочих документів контролера залежить від професійного судження виконавця. Склад, типова форма і кількість робочих документів нерегламентовані, визначаються контролером самостійно відповідно до завдань перевірки.

Таким чином, форма та зміст робочих документів контролера залежить від таких факторів, як: особливості встановленого завдання; використання у процесі перевірки відповідних методів і прийомів контролю; стан системи бухгалтерського обліку підприємства, установи, організації; характеристики бізнесу суб'єкта господарської діяльності.

Робочі документи контролера повинні відповідати таким вимогам:

- включати повну і детальну інформацію про проведену перевірку і створювати підґрунтя для прийняття управлінських рішень;
- враховувати обліково-аналітичну інформацію, зважаючи як на дані звітного періоду, так і на показники попередніх звітних періодів;
- створюватись протягом здійснення перевірки;
- фіксувати виконані контрольні процедури і відповідність бухгалтерського обліку принципам, стандартам та чинному законодавству;
- забезпечувати методологічний принцип: максимум інформації при мінімумі її показників.

Контроль нарахування оплати праці спрямований на доцільне та раціональне використання коштів на виплату заробітної плати, зниження собівартості продукції завдяки підвищенню продуктивності праці. Зокрема під час нарахування заробітної плати за додатково виконані операції бухгалтер, аби не допустити подвійного нарахування заробітної плати, повинен проконтролювати, чи не включені ці витрати часу (операції) в основні відрядні розцінки [5, с. 125].

Потрібно також здійснювати контроль використання робочого часу, який розподіляється на дві групи: час на виконання виробничого завдання і перерви у роботі. Перерви, зумовлені порушенням нормального ходу виробничого процесу та простоями з організаційних причин, слід перевіряти з використанням розрахункових методичних прийомів [6, с. 356].

Відхилення, виявлені під час проведення контролю оплати праці персоналу, допомагають вносити необхідні коригування, обумовлені можливістю реалізації управлінських функцій менеджменту підприємства щодо розрахунків з оплати праці.

Формальна перевірка реєстрації господарських операцій з оплати праці дозволяє контролювати правильність здійснення виправлень у документах, а також наявність і достовірність передбачених реквізитів. Форму відомості відхилень за результатами формальної перевірки наведено у *табл. 2*.

Таблиця 2

**Відомість відхилень у документах при реєстрації господарських операцій з оплати праці за результатами формальної перевірки**

№ пор.	Документ, що перевіряється (№, дата)	Встановлені відхилення	Примітки
1.			
2.			
3.			

Джерело: власна розробка автора

Методичний прийом арифметичної перевірки щодо реєстрації у документах господарських операцій з оплати праці дає змогу проконтролювати правильність виконаних розрахунків, а також встановити відхилення від нормативу. Результати перевірки доцільно відобразити у запропонованій формі робочого документа контролера (*табл. 3*).

Таблиця 3

**Відомість відхилень у документах при реєстрації господарських операцій з оплати праці за результатами арифметичної перевірки**

№ пор.	Документ, що перевіряється (№, дата)	Встановлені відхилення	Сума, грн			Примітки
			норма	за фактом	відхилення +/-	
1.						
2.						
3.						

Джерело: власна розробка автора

З метою контролю нарахування заробітної плати потрібно виконати нормативно-правову перевірку, за допомогою якої з'ясувати обґрунтованість використаних нормативів оплати праці, розцінок та ставок заробітної плати, наявність на підприємстві колективного договору та положення про оплату праці, їх виконання, та відобразити результати перевірки у запропонованій *табл. 4*.

**Відомість відхилень у документах при реєстрації господарських операцій з оплати праці за результатами нормативно-правової перевірки**

№ пор.	Документ, що перевіряється (№, дата)	Встановлені відхилення	Нормативний документ, на підставі якого встановлено відхилення	Примітки
1.				
2.				
3.				

*Джерело: власна розробка автора*

Таким чином, контроль використання ставки податку з доходів фізичних осіб доцільно здійснювати за допомогою методичного прийому нормативно-правового контролю. Загальною ставкою бази оподаткування отриманих доходів працівниками у формі заробітної плати, інших заохочувальних та компенсаційних виплат або інших виплат і винагород, які нараховуються (виплачуються) платнику у зв'язку з трудовими відносинами та цивільно-правовими договорами, є ставка у розмірі 15 %. Проте, якщо база оподаткування в календарному місяці перевищує десятикратний розмір мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня звітного податкового року, до суми такого перевищення застосовується ставка 17 % згідно з п. 167.1 ПКУ [10, с. 231]. Податок утримується з суми нарахованої заробітної плати, зменшеної на суму єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, страхових внесків до Накопичувального фонду, а також на суму податкової соціальної пільги за її наявності п. 164.6 ПКУ [10, с. 221].

Використання методичного прийому нормативно-правової перевірки дозволяє здійснити контроль за дотриманням суб'єктом господарювання вимог чинного законодавства.

Взаємна перевірка змісту документів, в яких реєструються господарські операції з оплати праці, здійснюється шляхом вивчення та зіставлення показників, що відображаються в декількох документах, де наведені взаємопов'язані операції. За допомогою взаємної перевірки можливо контролювати відображення в обліку утримань із заробітної плати персоналу, а також виявити протиріччя між документами та операціями, відбитими в обліку у тих випадках, коли для здійснення фінансово-господарської діяльності потрібні обґрунтовуючі документи, що підтверджують її та надають можливість перевірити реальність цих дій та відповідність складеним документам. Так, під час перевірки правильності виплати заробітної плати згідно з розрахунково-платіжними відомостями вказані в них суми зіставляються із сумами, наведеними в нарядах, рахунках та трудових угодах [7, с. 341].

Результати взаємної перевірки документів при реєстрації господарських операцій з оплати праці доцільно відобразити у відомості,

зразок якої наведено у *табл. 5*. Розробка типових форм робочих документів контролера дає змогу мінімізувати строк на оформлення виконаних процедур і покращує якість виконання контрольної перевірки.

Таблиця 5

**Відомість відхилень у документах при реєстрації господарських операцій з оплати праці за результатами взаємної перевірки**

№ пор.	Документ, що перевіряється (№, дата)	Сума, грн	Документ, що перевіряється (№, дата)	Сума, грн	Встановлені відхилення	Примітки
1.						
2.						
3.						

Джерело: власна розробка автора

Якість підготовки і перевірки робочих документів поліпшується за умови використання запропонованих у *табл. 2–5* типових форм робочих документів контролера, створених для узагальнення результатів внутрішнього контролю витрат на оплату праці.

Узагальнення результатів внутрішнього контролю, у свою чергу, містить комплекс методичних прийомів групування та систематизації його результатів, необхідних для прийняття рішення щодо усунення виявлених недоліків у діяльності суб'єкта господарювання (*рис. 1*).



**Рис. 1. Методичні прийоми узагальнення недоліків щодо внутрішнього контролю витрат на оплату праці (систематизовано автором на основі [1, с. 330])**

Ефективність застосування будь-яких методів досліджень визначається практикою. Методичні прийоми і способи контролю можна розробляти самостійно, оскільки контроль не передбачає механічного використання методів інших наук, тому що він має інші завдання. Предмет дослідження, пов'язаний з виявленням безгосподарності, відхилень, потребує особливих власних методів вивчення і пізнання, які не ідентичні методам інших наук [8, с. 43]. Тому при оформленні результатів внутрішнього контролю витрат на оплату праці потрібно користуватись інформацією, отриманою за допомогою відповідних методичних прийомів, запропонованих робочих документів, що характеризують допущені порушення та відхилення.

Заключна стадія узагальнення результатів внутрішнього контролю витрат передбачає застосування отриманої інформації при складанні висновків та наданні пропозицій щодо усунення виявлених недоліків, оптимізації управління витратами на оплату праці. За результатами цієї стадії інформація про виявлені порушення та відхилення щодо достовірності формування інформації про витрати на оплату праці узагальнюється у звіті про результати внутрішнього контролю або внутрішній довідці (доповідній записці).

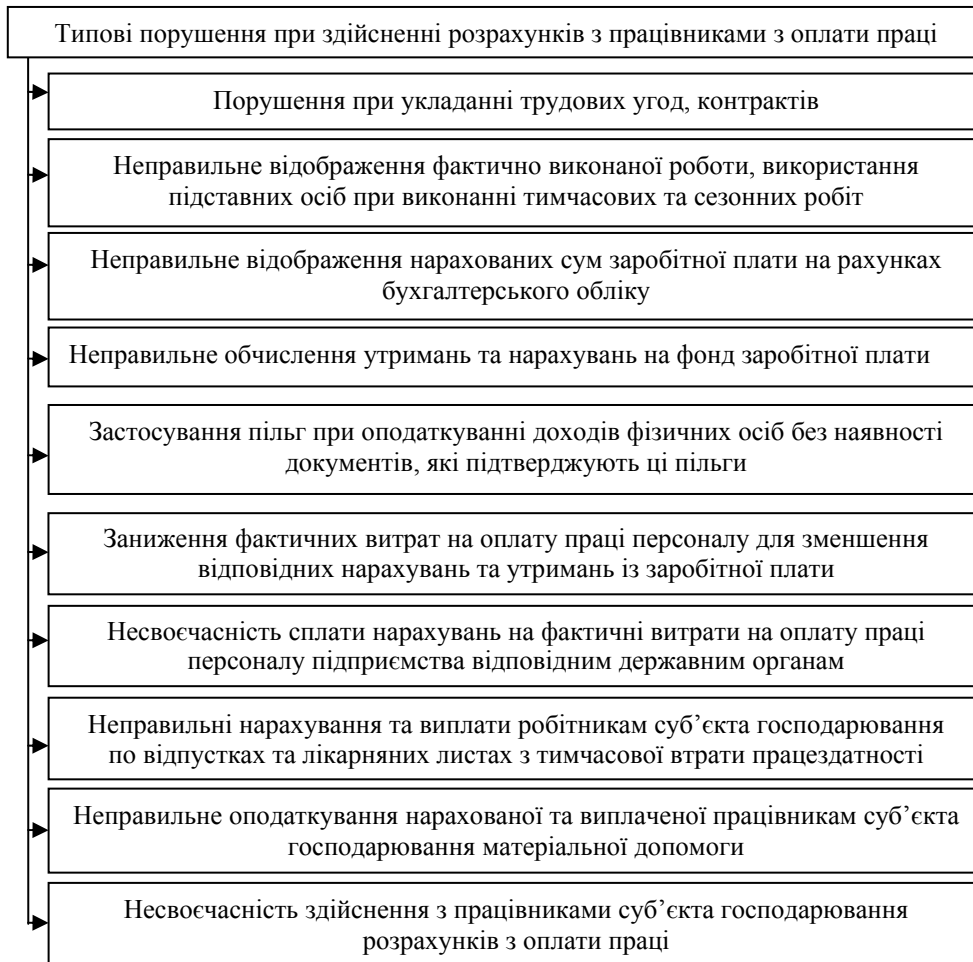
Основними питаннями методичного характеру, які мають бути відображені у звітному документі щодо контролю витрат на оплату праці, є:

- помилки, допущені при нарахуванні оплати праці, а також при здійсненні відповідних утримань із суми заробітної плати;
- відхилення фактичних показників від планових у частині формування фонду оплати праці, зниження (зростання) продуктивності праці проти запланованої;
- вплив допущених помилок на формування собівартості продукції (товарів, робіт, послуг);
- надання пропозицій щодо усунення виявлених порушень та відхилень.

Систематизацію типових порушень при здійсненні розрахунків з працівниками з оплати праці, які можуть бути виявлені під час перевірки, наведено на *рис. 2*.

За результатами звітнього документа внутрішнього контролю керівництво приймає рішення щодо усунення порушень і відхилень стосовно способу та строків виправлення помилок, порядку внесення змін до облікової політики та коригування бюджетів, способу покарання або заохочення тощо [9, с. 542].

Під час виконання зазначених процедур накопичується певний досвід роботи, який може бути використаний для оптимізації власної системи контролю на підприємстві.



**Рис. 2. Систематизація типових порушень при здійсненні розрахунків з працівниками з оплати праці (систематизовано на основі [3])**

Здійснення ефективного управління витратами, зокрема на оплату праці, передбачає проведення контрольних перевірок з цих питань. Контрольна перевірка відповідних операцій має встановлювати достовірність та законність відображення їх у бухгалтерському обліку і звітності.

**Висновки.** Серед проблемних аспектів внутрішнього контролю витрат, зокрема на оплату праці, важливе місце посідає відсутність затверджених рекомендації щодо формування звітної документації за результатами проведення внутрішнього контролю. Відсутність чіткого визначення вимог, пов'язаних з оформленням результатів контролю, негативно впливає на ефективність управління суб'єкта господарювання, його економічну стабільність та позитивну динаміку.

Подолання зазначених недоліків можливо за умови регламентації змісту, форм, структури та строків звітної документації з контролю витрат на оплату праці локальними нормативними документами, внутрішніми стандартами, а також положеннями про службу внутрішньогосподарського контролю на підприємстві.



## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Контроль у системі інноваційного менеджменту підприємства* : монографія / Є. В. Мних, С. В. Бардаш, О. А. Шевчук та ін. ; за ред. Є. М. Мниха. — К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2011. — 452 с.
2. *Максімова В. Ф.* Ефект удосконалення обліку та контролю для позитивної динаміки розвитку і економічної стабільності підприємства / В. Ф. Максімова // Бух. облік і аудит. — 2013. — № 9. — С. 23–27.
3. *Облік, аналіз та аудит* : навч. посіб. — К. : Кондор, 2009. — 618 с.
4. *Серікова Т. М.* Облік, аналіз і аудит : навч. посіб. / Т. М. Серікова, В. Д. Понікаров, Є. П. Кожанова, І. П. Отенко. — Х. : ІНЖЕК, 2003. — 380 с.
5. *Нападовська Л. В.* Внутрішньогосподарський контроль в ринковій економіці : монографія / Л. В. Нападовська. — Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2000. — 224 с.
6. *Контроль і ревізія* : підруч. для студ. навч. закл. спец. "Облік і аудит" / Ф. Ф. Бутинець, С. В. Бардаш, Н. М. Малюга, Н. І. Петренко. — Житомир : ЖІТІ, 2000. — 512 с.
7. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI, зі змін. і допов., за станом на 01.09.2012. — Офіц. вид. — Дніпропетровськ : Баланс-Клуб, 2012. — 496 с.
8. *Бухгалтерський облік, контроль і аналіз: проблеми теорії та методології* : монографія / за заг. ред. Ф. Ф. Бутинца. — К., 2013. — 606 с.
9. *Бухгалтерський облік, аналіз та аудит: проблеми теорії, методології, організації* : зб. наук. пр. — Вип. 2(11). — К. : Рута, 2013. — 463 с.
10. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу* : міжнар. зб. наук. пр. / відп. ред. Ф. Ф. Бутинець. — Вип. 3(24). — Житомир : ЖДТУ, 2012. — 628 с.

Стаття надійшла до редакції 25.06 2014.

**Ovsyuk N. Documental provision of control of labour remuneration costs.**

**Background.** The article is devoted to actual question of improvement methods of personal labour payment control, development of standard-type forms of working documents of inspector aiming at summarizing results of domestic control of spending on work payment that promotes increasing effectiveness of management and improvement of financial economic activity of an enterprise.

**Review of scientific sources** regarding this question testifies presence of disputable opinions to methods of domestic control of spending on work payment but generally accepted opinion is scientists' one about now existing non-appropriate state of organization and realization of domestic control in particular control of spending on work payment of personnel, absence of its normal legal regulation on legislative level that has negative effect on possibility of increasing effectiveness of enterprise functioning. Pointed facts dictate necessity of substantiation of theoretical regulations and development of practical recommendations on the improvement of methodological approaches when it comes the documental drawing up of domestic control of labour remuneration spending that is defined by aim of research.

**Results.** Author suggests the recommendations with regard to documental provision of domestic control of labour payment spending, develops working documents of inspector, defines peculiarities of their usage depending on direction of domestic control realization,

points standard-type breaks at calculation of payment for workers and that must be immediate subject of control. Introducing of suggested forms of standard-type working documents and methods of domestic control facilitates timely taking solutions regarding removing exposed breaks and digressions, disciplines personal and increases effectiveness of economy.

**Conclusions.** Implemented research gives possibility of formation of reliable documentation of an enterprise regarding spending on work payment by development of recommended standard-type forms of working documents of inspector for further introducing information to interested users for taking appropriate administrative solutions.

**Keywords:** domestic control, inspector, working documents, methodological aspects, users, administration.

## REFERENCES

1. *Kontrol' u systemi innovacijnogo menedzhmentu pidpryjemstva* : monografija / Je. V. Mnyh, S. V. Bardash, O. A. Shevchuk ta in. ; za red. Je. M. Mnyha. — K. : Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-t, 2011. — 452 s.
2. *Maksimova V. F.* Efekt udoskonalennja obliku ta kontrolju dlja pozytyvnoi' dynamiky rozvytku i ekonomichnoi' stabil'nosti pidpryjemstva / V. F. Maksimova // *Buh. oblik i audyt*. — 2013. — № 9. — S. 23–27.
3. *Oblik, analiz ta audyt* : navch. posib. — K. : Kondor, 2009. — 618 s.
4. *Sjerikova T. M.* Oblik, analiz i audyt : navch. posib. / T. M. Sjerikova, V. D. Ponikarov, Je. P. Kozhanova, I. P. Otenko. — H. : INZhEK, 2003. — 380 s.
5. *Napadovs'ka L. V.* Vnutrishn'ogospodars'kyj kontrol' v rynkovij ekonomici : monografija / L. V. Napadovs'ka. — Dnipropetrovs'k : Nauka i osvita, 2000. — 224 s.
6. *Kontrol' i revizija* : pidruch. dlja stud. navch. zakl. spec. "Oblik i audyt" / F. F. Butynec', S. V. Bardash, N. M. Maljuga, N. I. Petrenko. — Zhytomyr : ZhITI, 2000. — 512 s.
7. Podatkovyj kodeks Ukrainy vid 02.12.2010 № 2755-VI, zi zmin. i dopov., za stanom na 01.09.2012. — Ofic. vyd. — Dnipropetrovs'k : Balans-Klub, 2012. — 496 s.
8. *Buhgalters'kyj oblik, kontrol' i analiz: problemy teorii' ta metodologii'* : monografija / za zag. red. F. F. Butyncja. — K., 2013. — 606 s.
9. *Buhgalters'kyj oblik, analiz ta audyt: problemy teorii', metodologii', organizacii'* : zb. nauk. pr. — Vyp. 2(11). — K. : Ruta, 2013. — 463 s.
10. *Problemy teorii' ta metodologii' buhgalters'kogo obliku, kontrolju i analizu* : mizhnar. zb. nauk. pr. / vidp. red. F. F. Butynec'. — Vyp. 3(24). — Zhytomyr : ZhDTU, 2012. — 628 s.

УДК 005.334

ПАВЛЮК Валерія, аспірант кафедри економіки та фінансів підприємства  
КНТЕУ

## ІДЕНТИФІКАЦІЯ СУБ'ЄКТІВ ПРЕВЕНТИВНОГО АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

*Розглянуто проблему формування усталеного переліку суб'єктів превентивного антикризового управління, обґрунтовано та виокремлено ключові кваліфікаційні характеристики менеджера з антикризового управління. Проаналізовано погляди науковців щодо суб'єктів антикризового управління та визначено коректність здійснення ними завдань превентивного антикризового управління.*

*Ключові слова:* антикризове управління, превентивне антикризове управління, суб'єкти превентивного антикризового управління, антикризовий менеджер, ключові компетентності.

*Павлюк В. Идентификация субъектов превентивного антикризисного управления предприятием. Рассмотрена проблема формирования устойчивого перечня субъектов превентивного антикризисного управления, обосновано и выделено ключевые квалификационные характеристики менеджера по антикризисному управлению. Проанализированы взгляды ученых относительно субъектов антикризисного управления и определена корректность осуществления ими задач превентивного антикризисного управления.*

*Ключевые слова:* антикризисное управление, превентивное антикризисное управление, субъекты превентивного антикризисного управления, антикризисный менеджер, ключевые компетентности.

**Постановка проблеми.** Однією з головних умов забезпечення життєздатності підприємства є злагоджена робота суб'єктів управлінського процесу. Саме оптимально сформована команда здатна найкращим чином впливати на діяльність підприємства з метою забезпечення виконання поставлених завдань. Тому якісному складу управлінського апарату організації слід приділяти значну увагу.

На сьогодні немає сталого переліку суб'єктів превентивного антикризового управління (ПАУ) та чіткого визначення їх повноважень. Це обумовлено тим, що питання ПАУ недостатньо розроблені, цей вид управління неохоче впроваджується в діяльність українських підприємств, до того ж вітчизняна система освіти не здійснює підготовку фахівців за цим напрямом.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Велика кількість авторів надають у своїх працях вичерпну інформацію відносно суб'єктів антикризового управління (АУ). Так, В. О. Барінов вважає, що здій-

снювати АУ мають антикризові керуючі, керівники та спеціалісти підприємств [1, с. 423–424]. Колектив авторів під керівництвом В. І. Кошкіна виділяє суб'єктів здійснення АУ вже на кризовій стадії підприємства, а саме: арбітражного керуючого (тимчасового, зовнішнього, конкурсного керуючого) і керуючого підприємством-боржником за договором підряду [2, с. 50–51].

Авторський колектив під керівництвом Е. М. Короткова узагальнює два основні напрями діяльності менеджера з антикризового управління: арбітражний керуючий та спеціаліст з АУ (консультант з антикризового управління) як незалежний експерт або як штатний працівник. Крім того, вони підкреслюють, що на великих підприємствах повинна функціонувати команда антикризових керуючих (спеціалістів з антикризового управління) [3, с. 345–350]. Цю ж точку зору підтримує В. О. Василенко [4, с. 404–406, 455–458].

Вісім груп суб'єктів антикризового процесу виокремлює Л. О. Лігоненко і, крім зазначених, виділяє власника підприємства, економіста-фінансиста (фінансового директора, заступника з економічних питань тощо), державні та відомчі органи з-поміж спеціалістів Агентства з питань банкрутства, відомчих комісій з реструктуризації, представників кредиторів, представників санаторів (інвесторів) [5, с. 91–97].

На думку О. В. Коваленко та О. О. Дробишева, АУ повинні здійснювати менеджери різних рівнів, які займаються плануванням антикризових заходів та контролем за їх своєчасною реалізацією [6, с. 39].

Проте питання чіткого виокремлення суб'єктів превентивного антикризового управління досі залишається відкритим.

Таким чином, **метою** статті є визначення і обґрунтування переліку суб'єктів превентивного антикризового управління та виділення ключових компетентностей антикризового менеджера з урахуванням специфіки здійснення превентивного антикризового управління.

**Матеріали та методи.** Методологічною основою дослідження слугували методи індукції та дедукції, наукової абстракції та порівняльного аналізу.

**Результати дослідження.** Досліджуючи питання антикризового менеджменту, Т. А. Васильєва і О. Б. Афанасьєва до суб'єктів ПАУ відносять: керівників усіх рівнів, фінансових менеджерів, власників, антикризових менеджерів, які мають спеціальну підготовку, кваліфікацію та здібності [7, с. 8]. Слід підтримати виокремлення серед суб'єктів превентивного антикризового управління насамперед власників підприємства, оскільки саме власник повинен реалізовувати основні завдання та функції ПАУ. Адже вони пов'язані зі стратегічними цілями та завданнями підприємства, мають враховувати економічні інтереси та фінансові можливості власника. У сучасних умовах функціонування малого та середнього бізнесу особливо актуально, тому що через обме-

жену чисельність апарату управління або взагалі його відсутність власник підприємства безпосередньо формує і реалізує програми попереджувальних заходів.

Керівникам (ТОП-менеджерам), до яких належить директор підприємства, слід надавати повноваження з превентивного антикризового управління. Так, Міністерство праці та соціальної політики України у "Довіднику кваліфікаційних характеристик професій працівників" визначає, що директор (начальник, інший керівник) підприємства "відповідає за наслідки прийнятих рішень, збереження та ефективного використання майна підприємства, а також фінансово-господарські результати його діяльності. Організовує роботу та ефективну взаємодію всіх структурних підрозділів, спрямовує їх діяльність на підвищення ефективності роботи підприємства, зростання обсягів реалізації продукції та збільшення прибутку, якості обслуговування та конкурентоспроможності. Вирішує питання щодо фінансово-економічної та виробничо-господарської діяльності підприємства" [8]. Таким чином, встановлені на державному рівні завдання та обов'язки директора підприємства досить повно характеризують його безпосередню приналежність до процесу превентивного антикризового управління. Проте ці положення потребують уточнення та поглиблення з урахуванням завдань та об'єктів ПАУ.

Питання щодо виокремлення суб'єктів превентивного антикризового управління серед професіоналів підприємства лишається дискусійним. Деякі дослідники [7, с. 8] відносять до них фінансового менеджера. Проте у Класифікаторі професій ДК 003:2010 [9] зазначено лише класифікаційне угруповання "Клас" під назвою "менеджери (управителі) у фінансовій діяльності", до якого включені професії працівників фінансових установ.

Стосовно фахівців з фінансів на підприємствах, то за сферою професійної діяльності, завданнями, обов'язками, вимогами до знань та компетенцій, які включені до посадової інструкції "фінансового менеджера", розміщеної на сайті [www.jobs.ua](http://www.jobs.ua) [10], відповідають законодавчо встановлені професії: начальник фінансового відділу та економіст з фінансової роботи, які включені до розробленого Міністерством праці та соціальної політики "Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників" [8].

Зосередження функціональних обов'язків з превентивного антикризового управління лише на рівні фінансового відділу не є коректним. Це суттєво звужує предметну сферу ПАУ, оскільки воно не обмежується лише управлінням фінансовою діяльністю підприємства, а охоплює всі сфери функціонування підприємства.

Виходячи з цього, суб'єктом превентивного антикризового управління доцільно вважати економіста. Представлена у [8] характеристика обов'язків цього фахівця цілком відповідає змісту та потребам ПАУ, а саме: виконання роботи щодо підвищення ефективності та

рентабельності, здійснення економічного аналізу господарської діяльності підприємства та його підрозділів, виявлення резервів, прогнозування розвитку підприємства тощо. В той же час зазначений опис завдань потребує поглиблення з урахуванням визначеного призначення та об'єктів превентивного антикризового управління.

Професійним суб'єктом ПАУ є менеджер з антикризового управління (або антикризовий менеджер). На відміну від АУ в умовах загострення кризових процесів на підприємстві, до якого може залучатись антикризовий менеджер з консалтингової фірми як незалежний експерт, превентивне антикризове управління повинно здійснюватись на постійній основі. Тому суб'єктом ПАУ має бути штатний антикризовий менеджер, який має відповідну освіту. Наразі в Україні не передбачено підготовку таких спеціалістів. Але у зв'язку з поглибленням та постійним виникненням кризових явищ на вітчизняних підприємствах необхідність у здійсненні підготовки вищими навчальними закладами фахівців за спеціальністю "Антикризове управління" стає дедалі гострішою.

Подібна практика вже активно реалізується у Російській Федерації. Спеціальність 351000 "Антикризове управління" затверджена наказом Міністерства освіти Російської Федерації № 686 від 2 березня 2000 р. Підготовка за спеціальністю здійснюється на основі Державного освітнього стандарту вищої професійної освіти [11], згідно з яким випускник після 5 років освоєння основної освітньої програми отримує кваліфікацію "економіст-менеджер". Після отримання диплому спеціаліста економіст-менеджер має можливість отримати ліцензію Федеральної служби Росії з фінансового оздоровлення і банкрутства для виконання роботи антикризового керуючого. Його діяльність спрямована на антикризовий моніторинг стану підприємства, проведення заходів профілактики виникнення кризи, раннє виявлення слабких сигналів та недопущення її розвитку.

Крім функціональних обов'язків, ефективність діяльності антикризового менеджера залежить від сукупності особистих характеристик, якостей, здібностей та навичок, які мають прояв у діловій поведінці і формують компетентності антикризового менеджера. На основі компетентнісного підходу проаналізовано вимоги до рівня підготовки спеціаліста з АУ, наведені у Державному освітньому стандарті вищої професійної освіти Російської Федерації за спеціальністю 351000 "Антикризове управління" [11, с. 25–26], та погляди науковців щодо переліку компетентностей, якими, на їх думку, повинен володіти антикризовий менеджер, з метою подальшого уточнення їх переліку з урахуванням потреб превентивного антикризового управління.

У Державному освітньому стандарті вищої професійної освіти РФ представлено такі компетентності антикризового менеджера, які розкривають призначення саме превентивного антикризового управління:

- уміння ставити стратегічні цілі та формулювати практичні завдання, пов'язані з реалізацією на підприємстві професійних функцій;

знаходити рішення типових завдань, у тому числі в нестандартних ситуаціях, і вирішувати нестандартні завдання, що виникають у роботі; самостійно працювати на посадах, що вимагають аналітичного підходу;

- уміння створити ефективно функціонуючу модель фінансового аналізу і подальшої діагностики підприємства з метою попередження банкрутства;

- володіння необхідними навичками практичної роботи на підприємствах промисловості, будівництва і торгівлі, у фінансовій і банківській сфері;

- знання закономірностей і особливостей розвитку підприємств в умовах фінансової нестабільності, а також вітчизняного та міжнародного досвіду антикризового управління підприємством і кредитними організаціями;

- уміння застосовувати знання зі стратегічного та інноваційного менеджменту, інвестиційного проектування;

- знання основ організації фінансового та грошово-кредитного регулювання;

- уміння оцінювати форми взаємовідносин підприємства з будь-якими фінансовими інститутами;

- уміння складати і реалізовувати план фінансового оздоровлення підприємства;

- здатність провести реструктуризацію власності підприємства і його реорганізацію;

- уміння оцінювати ринкову вартість підприємства (бізнесу), нерухомості, машин та обладнання;

- здатність переоцінювати накопичений досвід, здобувати нові знання в умовах розвитку науки і мінливості соціальної практики та використовувати сучасні інформаційні технології [11, с. 25–26].

Слід також підтримати перелік компетентностей спеціаліста з антикризового управління, які сформульовані Л. О. Лігоненко [5, с. 132] та колективом авторів під керівництвом Е. М. Короткова на основі опису моделі менеджера з антикризового управління [3, с. 350–353].

Зазначений перелік необхідно доповнити ключовими компетентностями антикризового менеджера, які підкреслюють специфіку здійснення ПАУ, і структурувати їх відповідно до типових завдань діяльності:

1. Розробка управлінських рішень.

1.1. Уміння враховувати широкий спектр варіантів розвитку подій.

1.2. Здатність розробляти велику кількість альтернативних варіантів управлінських рішень.

1.3. Володіння навичками врахування можливих ризиків та наслідків прийняття управлінських рішень.

1.4. Уміння обґрунтовувати управлінські рішення, прийняті на основі припущень про можливу появу кризових явищ, нечітких та неповних даних щодо змін умов функціонування підприємства, та довести їх доцільність.

2. Виявлення загроз появи кризових явищ.
  - 2.1. Здатність виявляти загрозу порушення стабільності підприємства на ранніх етапах її виникнення.
  - 2.2. Вміння виявляти загрозу появи кризових явищ в умовах інформаційної обмеженості щодо факту та причин її появи.
3. Сприяння розвитку підприємства.
  - 3.1. Уміння під тиском можливого виникнення кризових явищ знаходити потенційні напрями розвитку підприємства.
  - 3.2. Здатність виділити серед параметрів функціонування та розвитку підприємства найбільш значущі, які забезпечують найбільшу результативність.
  - 3.3. Здатність використовувати можливості позитивних впливів на підприємство залежно від змін зовнішніх обставин.
4. Забезпечення життєздатності підприємства.
  - 4.1. Уміння визначати нормативні значення ключових показників діяльності підприємства з урахуванням специфіки та галузі функціонування підприємства.
  - 4.2. Уміння прогнозувати та прорахувати майбутні ринкові тенденції для забезпечення завчасної підготовки та адаптації підприємства.
5. Розробка та реалізація антикризової програми.
  - 5.1. Уміння застосовувати передові технології з інноваційними підходами до розробки і реалізації антикризової програми та оброблення економічної інформації.
  - 5.2. Навички пошуку важкодоступної інформації.
  - 5.3. Навички пошуку шляхів раціоналізації процесу антикризового управління.
  - 5.4. Уміння застосовувати комплексний підхід до виконання ключових функцій.

**Висновки.** За результатами проведеного дослідження суб'єктами превентивного антикризового управління пропонується вважати власників підприємства, ТОП-менеджерів підприємства, економіста, антикризового менеджера.

Питання підготовки антикризового менеджера як професійного суб'єкта превентивного антикризового управління є актуальним, оскільки навчання таких спеціалістів в Україні на сьогодні не здійснюється. Тому подальші дослідження у цьому напрямі повинні бути спрямовані на створення кваліфікаційної характеристики професії "Менеджер з антикризового управління" та розробку освітнього стандарту для підготовки спеціалістів цього напрямку на основі компетентнісного підходу.

Також потребують уточнення та поглиблення вимоги до кваліфікаційного рівня у сфері антикризового управління всіх зазначених суб'єктів превентивного антикризового управління з урахуванням завдань та об'єктів.



## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Баринов В. А.* Антикризисное управление : учеб. пособие / В. А. Баринов. — М. : ФБК-ПРЕСС, 2002. — 520 с.
2. *Кошкин В. И.* Антикризисное управление : 17-модульная программа для менеджеров "Управление развитием организации". Модуль 11 / В. И. Кошкин [и др.]. — М. : ИНФРА- М, 2000. — 512 с.
3. *Антикризисное управление* : учеб. для студ. вузов, обучающ. по экон. спец. / Э. М. Коротков, А. А. Беляев, Д. В. Валовой [и др.] ; под ред. Э. М. Короткова ; Гос. ун-т упр. — М. : ИНФРА-М, 2001. — 432 с.
4. *Василенко В. О.* Антикризисне управління підприємством : навч. посіб. / В. О. Василенко. — К. : ЦУЛ, 2003. — 504 с.
5. *Лігоненко Л. О.* Антикризисне управління підприємством : підручник / Л. О. Лігоненко. — К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2005. — 824 с.
6. *Коваленко О. В.* Теоретичні і практичні аспекти сучасного антикризисного управління промисловим підприємством / О. В. Коваленко, О. О. Дробишева // Вісн. Запоріж. нац. ун-ту. Економічні науки. — 2010. — № 4 (8). — С. 34–42.
7. *Васильєва Т. А.* Порівняльний аналіз антикризисного та традиційного менеджменту / Т. А. Васильєва, О. Б. Афанасьєва // Інноваційна економіка. — 2011. — № 1. — С. 6–10.
8. Про затвердження Випуску 1 "Професії працівників, що є загальними для всіх видів економічної діяльності" Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників : Наказ М-ва праці та соціальної політики України від 29.12.2004 № 336 // Проф. юрид. система Мега-Нау [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?code=v0583203-07>.
9. Наказ Держспоживстандарту України від 28 лип. 2010 р. № 327 (на заміну ДК 003:2005) про Національний класифікатор професій України ДК 003:2010 "Класифікатор професій" : за станом на 1 верес. 2012 р. (із змін., затв. наказом М-ва економічного розвитку і торгівлі України від 16 серп. 2012 р. № 923) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [http://hrliga.com/index.php?module=norm\\_base&op=view&id=433](http://hrliga.com/index.php?module=norm_base&op=view&id=433).
10. Посадова інструкція фінансового менеджера [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [http://www.jobs.ua/ukr/job\\_description/view/344](http://www.jobs.ua/ukr/job_description/view/344).
11. Государственный образовательный стандарт высшего профессионального образования : спец. 351000 "Антикризисное управление" ; квалификация "экономист-менеджер". — М., 2000. — 27 с.

*Стаття надійшла до редакції 02.10.2014.*

***Pavliuk V. Identification of Subjects of preventive crisis enterprise management.***

***Background.*** The article is dedicated to the problem of fixed list of subjects of preventive crisis management formation, because, today there is no clear definition of their responsibilities. It is caused by the fact that the issue of preventive crisis management isn't sufficiently developed.

***Review of scientific sources*** indicates that the most of the authors consider only subjects of crisis management. And some authors' determination of subjects of preventive crisis management substantially narrows the substantive focus of this type of management. Consequently, the issue of subjects of preventive crisis management remains in abeyance. Thus, ***the aim*** of this paper was to determine and substantiate list of subjects of preventive crisis management.

**Results.** *Business owners, top managers, economist, crisis manager should be attributed to subjects of preventive crisis management. Qualifying characteristics of a director of the enterprise were determined, and it was found that established at the state level tasks and responsibilities need to be made more precise and extending considering tasks and objects of preventive crisis management.*

*Incorrect attribute of finance manager to subjects of preventive crisis management was substantiated. Expediency of inclusion an economist to subjects of preventive crisis management was confirmed and the main qualifying characteristics of this specialist was analyzed.*

*As crisis manager is professional subject of preventive crisis management, the problems of education of this specialist and his competencies are considered, and author's view about the latter was proposed.*

**Conclusion.** *Further research in this direction should be creation of qualifying characteristic of profession "Crisis Manager" and elaboration of educational standard for training such specialists based on competency approach.*

**Keywords:** crisis management, preventive crisis management, subjects of preventive crisis management, crisis manager, key competencies.

## REFERENCES

1. *Barinov V. A. Antikrizisnoe upravlenie : ucheb. posobie / V. A. Barinov. — M. : FBK-PRESS, 2002. — 520 s.*
2. *Koshkin V. I. Antikrizisnoe upravlenie : 17-modul'naja programma dlja menedzherov "Upravlenie razvitiem organizacii". Modul' 11 / V. I. Koshkin [i dr.]. — M. : INFRA-M, 2000. — 512 s.*
3. *Antikrizisnoe upravlenie : ucheb. dlja stud. vuzov, obuchajushh. po jekon. spec. / Je. M. Korotkov, A. A. Beljaev, D. V. Valovoj [i dr.]; pod red. Je. M. Korotkova ; Gos. un-t upr. — M. : INFRA-M, 2001. — 432 s.*
4. *Vasylenko V. O. Antykryzove upravlinnja pidprijemstvom : navch. posib. / V. O. Vasylenko. — K. : CUL, 2003. — 504 s.*
5. *Ligonenko L. O. Antykryzove upravlinnja pidprijemstvom : pidruchnyk / L. O. Ligonenko. — K. : Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-t, 2005. — 824 s.*
6. *Kovalenko O. V. Teoretychni i praktychni aspekty suchasnogo antykryzovogo upravlinnja promyslovym pidprijemstvom / O. V. Kovalenko, O. O. Drobysheva // Visn. Zaporiz. nac. un-tu. Ekonomichni nauky. — 2010. — № 4 (8). — S. 34–42.*
7. *Vasyl'jeva T. A. Porivnjal'nyj analiz antykryzovogo ta tradycijnogo menedzhmentu / T. A. Vasyl'jeva, O. B. Afanas'jeva // Innovacijna ekonomika. — 2011. — № 1. — S. 6–10.*
8. Pro zatverdzhennja Vypusku 1 "Profesii' pracivnykiv, shho je zagal'nyj dlja vsih vydiv ekonomichnoi' dijal'nosti" Dovidnyka kvalifikacijnyh harakterystyk profesij pracivnykiv : Nakaz M-va praci ta social'noi' polityky Ukrainy vid 29.12.2004 № 336 // Prof. juryd. systema Mega-Nau [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://zakon.nau.ua/doc/?code=v0583203-07>.
9. Nakaz Derzhspozhyvstandartu Ukrainy vid 28 lyp. 2010 r. № 327 (na zaminu DK 003:2005) pro Nacional'nyj klasyfikator profesij Ukrainy DK 003:2010 "Klasyfikator profesij" : za stanom na 1 veres. 2012 r. (iz zmin., zatv. nakazom M-va ekonomichnogo rozvytku i torgivli Ukrainy vid 16 serp.2012 r. № 923) [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : [http://hrliga.com/index.php?module=norm\\_base&op=view&id=433](http://hrliga.com/index.php?module=norm_base&op=view&id=433).
10. Posadova instrukcija finansovogo menedzhera [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : [http://www.jobs.ua/ukr/job\\_description/view/344](http://www.jobs.ua/ukr/job_description/view/344).
11. Gosudarstvennyj obrazovatel'nyj standart vysshego professional'nogo obrazovanija : spec. 351000 "Antikrizisnoe upravlenie" ; kvalifikacija "jekonomist-menedzher". — M., 2000. — 27 s.

УДК 339.138:65.01

ЛУКАН Олександра, аспірант Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника

## АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ МАРКЕТИНГОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

*Систематизовано основні підходи до оцінки ефективності маркетингової діяльності підприємства на основі праць вітчизняних та зарубіжних вчених. Наведено основні недоліки планування та реалізації маркетингу на вітчизняному ринку. Розроблено алгоритм проведення аналізу ефективності маркетингової діяльності підприємства.*

*Ключові слова:* аналіз, маркетингова діяльність, оцінка ефективності, показники, методи, витрати маркетингу.

*Лукан А. Анализ эффективности маркетинговой деятельности предприятия. Систематизированы основные подходы к оценке эффективности маркетинговой деятельности предприятия на основе трудов отечественных и зарубежных ученых. Приведены основные недостатки планирования и реализации маркетинга на отечественном рынке. Разработан алгоритм проведения анализа эффективности маркетинговой деятельности предприятия.*

*Ключевые слова:* анализ, маркетинговая деятельность, оценка эффективности, показатели, методы, расходы маркетинга.

**Постановка проблеми.** В умовах конкуренції та кризових явищ зростає роль маркетингу в діяльності господарюючого суб'єкта. Маркетингова діяльність (МД) передбачає значні витрати, отже, керівництво підприємства зацікавлене в ефективності інвестицій у маркетингові заходи. З метою отримання об'єктивної інформації про ефективність маркетингової діяльності та прийняття на її основі управлінських рішень необхідно проводити аналіз ефективності маркетингової діяльності підприємства, тому розробка теоретичних та науково-методичних засад аналізу ефективності маркетингу на підприємстві і зумовлює актуальність дослідження.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Питання аналізу ефективності маркетингової діяльності підприємства відображено у працях відомих вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема Ю. Лаврової, Г. Ассэль, Є. Анфіногенової, Л. Балабанової, М. Туган-Барановського, Л. Стрия, А. Павленка, В. Шаповалова, К. Келлера, Ф. Котлера, Н. Бутенко, Дж. Ленскольда, Г. Яшевої, В. Пархименка, Н. Чернова [1–14] та ін. Віддаючи належне науковим напрацюванням, слід зазначити, що на

сьогодні спостерігається відсутність єдиного підходу та відповідних методик до оцінювання ефективності як маркетингової діяльності загалом, так і окремих її структурних елементів.

Зважаючи на беззаперечну значимість маркетингу в ефективному функціонуванні суб'єкта підприємницької діяльності, **метою** дослідження є розробка теоретичних та науково-методичних засад підвищення ефективності управління маркетинговою діяльністю підприємства.

**Матеріали та методи.** За допомогою системного аналізу досліджено основні підходи до оцінки ефективності МД підприємства. Використання аналітичного методу дозволило виділити недоліки планування і реалізації маркетингу на вітчизняному ринку та запропонувати алгоритм проведення аналізу ефективності МД підприємства.

**Результати дослідження.** За умов посилення конкурентної боротьби на вітчизняних ринках товарів і послуг суб'єкти господарювання усвідомлюють потребу в активному проведенні маркетингових заходів. У зв'язку з цим актуальним стає підвищення ефективності як кожного окремого маркетингового заходу, так і маркетингової діяльності підприємства загалом.

Перед тим, як перейти до подальшого висвітлення показників ефективності МД, варто уточнити визначення ефективності. В загальному розумінні поняття "ефективність" – це співвідношення результату будь-якої діяльності до понесених на неї витрат. Застосовуючи таке визначення до маркетингових заходів, можна сформулювати, що ефективність МД – це співвідношення між результатами, отриманими від проведення маркетингових заходів (дослідження ринку, реклами, стимулювання збуту тощо), та витратами на їх здійснення. Виділяють кілька визначень *економічної ефективності маркетингової діяльності* – це [1]:

- відносний різноманітний (по всіх етапах процесу маркетингу) результат, що відповідає кінцевим і проміжним цілям здійснення маркетингової діяльності;
- відношення ефекту (результату) від проведення МД до усіх витрат, що супроводжують цей процес;
- віддача витрат, пов'язаних з маркетинговою діяльністю, що може оцінюватися у вигляді відносин ефекту, результату, вираженого в натуральній (речовій або нематеріальній) чи вартісній (ціновій) формах, до витрат усіх необхідних ресурсів (матеріально-технічних, трудових та інших) для організації і здійснення МД.

Під *результатами* маркетингової діяльності підприємства слід розуміти збільшення попиту, залучення нових споживачів, рівень лояльності до підприємства (бренду), ступінь задоволення потреб споживачів, обсяги збуту продукції, ступінь поінформованості, відносна частка на ринку, дохід від реалізації тощо. Стосовно *витрат* маркетингової діяльності, то їх часто ототожнюють з витратами на збут (рекламу), але

такий підхід обмежений, оскільки до витрат маркетингу входять також витрати, пов'язані з розробкою нового товару, формуванням цінової політики, проведенням різного роду комунікативних заходів, утриманням відділу маркетингу на підприємстві тощо.

На практиці використовується ціла низка показників, що характеризують ті чи інші види ефективності МД підприємства. Ефективність маркетингової діяльності промислових підприємств окреслюють такі показники [1]:

- *частка маркетингового персоналу* відображає частку працівників, які виконують маркетингові функції, у загальній чисельності персоналу підприємства. Оскільки на вітчизняних промислових підприємствах функція маркетингу часто зводиться до реалізації готової продукції, а у маркетингових відділах більша половина працівників займаються збутовою діяльністю, на практиці цей показник зазвичай є дещо завищеним;

- *частка витрат на маркетинговий персонал* являє собою частку заробітної плати, яку отримують працівники маркетингового відділу, у загальному фонді заробітної плати підприємства;

- *рентабельність витрат на просування і збут* характеризує ефективність збутових витрат і розраховується як співвідношення суми прибутку від реалізації продукції до суми витрат на просування і збут;

- *рентабельність маркетингових витрат* – це співвідношення суми прибутку від реалізації продукції і загального обсягу витрат на маркетинг, що ілюструє ефективність реалізованих підприємством маркетингових заходів;

- *коефіцієнт затоварення* розраховується як співвідношення зміни залишку готової продукції та обсягу реалізації продукції підприємства. У випадку, коли значення цього показника зі знаком "плюс" та продовжує зростати, на підприємстві відбувається зростання залишків готової нереалізованої продукції, і навпаки, коли даний показник знижується або набуває від'ємного значення, на підприємстві відбувається скорочення залишків готової нереалізованої продукції.

Розглянемо основні підходи до оцінки ефективності МД підприємства на основі праць вітчизняних та зарубіжних вчених (*таблиця*).

Як єдиного підходу, так і загальної методології оцінки ефективності маркетингової діяльності підприємства немає. Більшість практиків стверджують, що ефект маркетингової діяльності полягає у зростанні обсягів продажів і збільшення прибутку [16]. Проте, як зазначає О. Сумець [15, с. 92], на кінцеві результати однаково впливають, крім маркетингу, й інші складові потенціалу підприємства: менеджмент, кадри, виробничі сили (обладнання, технологія), фінансовий потенціал, тому така оцінка занадто спрощена і необ'єктивна.

## Основні підходи до оцінки ефективності маркетингової діяльності підприємства

Автор	Трактування
Г. Ассель [2, с. 602]	Ефективність маркетингової діяльності необхідно оцінювати на основі аналізу об'ємів витрат на маркетинг і їх вплив на розмір реалізованої продукції
Є. Анфіногорова [3, с. 148]	При визначенні ефективності маркетингу виділяються групи показників, які базуються на співвідношенні витрат маркетингу та прибутків або обсягів реалізації: <ul style="list-style-type: none"> <li>– індекс прибутковості (частка дисконтованого прибутку від маркетингової діяльності на дисконтовані витрати);</li> <li>– частка організації на ринку;</li> <li>– динаміка маржинального і чистого прибутку;</li> <li>– динаміка обсягу продажів, що є прямим відображенням ефективності маркетингових заходів;</li> <li>– досягнення точки беззбитковості</li> </ul>
Л. Балабанова, М. Туган-Барановський [4, с. 27]	Ефективність маркетингу оцінюється за такими напрямками: покупка, маркетингові інтеграції, адекватність інформації, стратегічна орієнтація, оперативна ефективність. Проте авторами не визначено системи показників оцінки цих напрямів та алгоритму розрахунку ефективності
Л. Стрий, А. Голубев, О. Рустамов [5, с. 132]	Маркетингова діяльність оцінюється шляхом побудови математичної моделі показників ефективності: <ul style="list-style-type: none"> <li>– підсистем маркетингу;</li> <li>– за видами маркетингової діяльності</li> </ul>
Н. Мойсеєва, М. Конишева [6, с. 193–194]	Маркетингова активність оцінюється за функціями (дослідження ринку, асортиментна політика, збутова діяльність, комунікаційна діяльність) і узагальненими показниками (прибутковість, активність стратегії)
А. Павленко, А. Войчак [7, с. 99]	Результативність маркетингової діяльності може розраховуватися через систему показників доходів і прибутку, платоспроможності, обороту товарних запасів і ефективності маркетингових заходів
В. Шаповалов [8]	Ефективність маркетингу пов'язується з якістю рішень, що приймаються, та з реалізацією цих рішень
Ф. Котлер, К. Келлер [9, с. 145–148]	Акцент на зв'язок показників ефективності маркетингу з факторами зовнішнього і внутрішнього середовища
Н. Бутенко [10]	Ефективність маркетингу пропонується оцінювати за ефективністю виконання функцій маркетологами
Дж. Ленсколд [11]	Стосовно вимірів у маркетингу, лише показник рентабельності маркетингових інвестицій здатний представити повну картину як прибутків, так і інвестицій

Закінчення таблиці

Автор	Трактування
	<p>Показник <i>ROMI</i> (Return on marketing investment) розраховується за формулами (1) і (2):</p> $ROMI = \frac{IRAM \cdot P}{MS}, \quad (1)$ <p>де <i>IRAM</i> – додатковий дохід, що припадає на маркетинг;  <i>MS</i> – маркетингові витрати;  <i>P</i> – прибуток.</p> $ROMI = \frac{R \cdot P}{MS}, \quad (2)$ <p>де <i>P</i> – рентабельність, %;  <i>R</i> – виручка</p>
Г. Яшева [12, с. 44]	<p>Пріоритетною є оцінка ефективності витрат, а не самої маркетингової діяльності. Хоча в цьому підході витрати на маркетинг розглядаються лише як поточні витрати (а не як інвестиції). Такий підхід став логічним початком оцінки ефективності маркетингової діяльності через аналіз рентабельності маркетингових інвестицій, який наразі широко використовується західними компаніями, набуває популярності і отримує подальший розвиток</p>
В. Живетин, В. Самохвалів, Н. Чернов, І. Ферапонова [цит. за 14, с. 31]	<p>Ефективність маркетингу стосовно конкретного підприємства або галузі складається з результатів вдосконалення виробничо-збутової діяльності за такими основними напрямками:</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>– оптимальне використання потенціалу ринку, в тому числі для нових продуктів;</li> <li>– підвищення вірогідності прогнозних оцінок;</li> <li>– знаходження сегмента ринку даного товару;</li> <li>– підвищення точності аналізу ринку тощо</li> </ul>
В. Пархименко [13], А. Сумец [15, с. 93–95]	<p>Пропонується комплексний підхід до оцінювання ефективності маркетингу. Виділяються такі напрями оцінки:</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>– результати реалізації маркетингової діяльності;</li> <li>– маркетингові дослідження;</li> <li>– сегментація ринку і позиціонування товару;</li> <li>– управління продажами;</li> <li>– планування й організація маркетингу;</li> <li>– якість управління та організації відділу маркетингу;</li> <li>– функції відділу маркетингу;</li> <li>– оцінка вкладу відділу маркетингу в отримання кінцевих результатів діяльності підприємства</li> </ul>

Джерело: систематизовано автором на основі праць [2–15]

Цікавим є підхід, який передбачає проведення оцінки ефективності маркетингу в довго- та короткостроковому періодах. Відповідно до аналізу МД у короткостроковому періоді ефективність маркетингу вимірюється показниками, що характеризують доходи та обсяги реалізації продукції, у довгостроковому – показниками, пов'язаними з брендом (лояльність, знання, сприйняття бренду тощо).

Незважаючи на всі аспекти стратегії розвитку маркетингу на вітчизняному ринку, в його плануванні і реалізації виявляються певні недоліки та проблеми, зокрема:

- неусвідомлення доцільності проведення систематичних досліджень проміжної та кінцевої ефективності маркетингових заходів;
- недостатній рівень кваліфікації фахівців з реклами у відділах маркетингу і збуту, неспроможність проводити комплексний системний аналіз стратегії маркетингу;
- якщо такий аналіз і проводиться, то він має, як правило, суто формальний характер, переважно на якісному рівні, без застосування сучасних економіко-математичних методів та моделей.

На сьогодні існує кілька підходів до визначення ефективності маркетингової діяльності. Так, у праці Т. Дерев'янченко [17, с. 164] представлена класифікація, яка охоплює кількісні показники ефективності:

- багатовимірні методи (насамперед факторний і кластерний аналізи), що використовують для обґрунтування маркетингових рішень, в основу яких покладено численні взаємопов'язані змінні, наприклад, визначення обсягу продажів нового продукту залежно від його технічного рівня, ціни, витрат на рекламу, інших елементів комплексу маркетингу;
- регресивні;
- кореляційні методи, які використовуються для встановлення взаємозв'язків між групами змінних, що характеризують маркетингову діяльність підприємства;
- імітаційні методи, застосовувані для змінних, що впливають на маркетингову ситуацію (наприклад, конкуренції) і не піддаються аналітичному рішенню;
- методи статистичної теорії прийняття рішень, які використовуються для стохастичного опису реакції споживачів на зміни ринкової ситуації;
- детерміновані методи дослідження операцій (насамперед лінійне і нелінійне програмування), що застосовуються за наявності багатьох взаємопов'язаних змінних і необхідності знаходження оптимальних рішень;
- гібридні методи, що об'єднують детерміновані та ймовірнісні (стохастичні) характеристики, застосовуються, як правило, для дослідження проблем розподілу товарів;
- моделі мережевого планування.

Таким чином, використання цих методів, які зводяться до побудови економіко-математичних моделей, а також кореляційно-регресійного, варіаційного та факторного аналізу дозволяє більш точно підійти до оцінки



ефективності маркетингової діяльності та доцільність її проведення. Тому при аналізі ефективності як окремих маркетингових заходів, так і МД загалом необхідно застосовувати економіко-математичні методи та моделі.

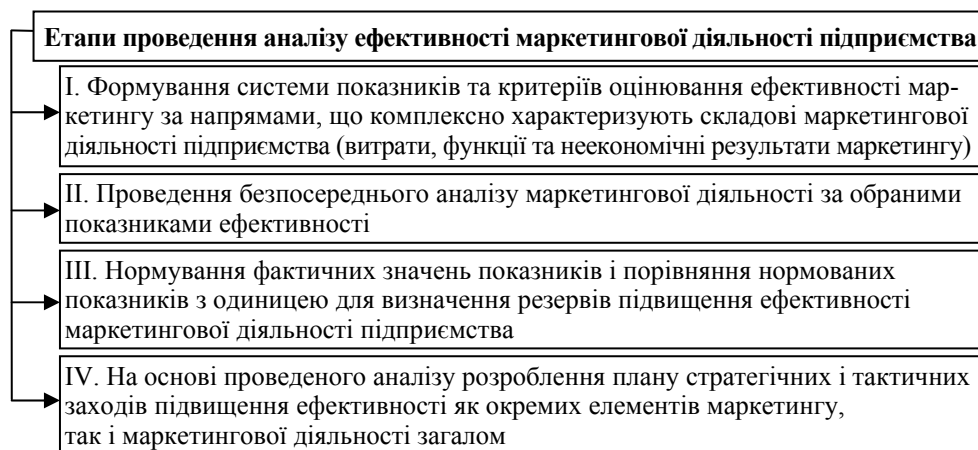
Суттєвими перевагами економіко-математичних моделей аналізу ефективності маркетингової діяльності є:

- формальний опис зв'язків між економічними змінними (витрати маркетингу і ефективність маркетингових заходів);
- забезпечення точної інформації про ефективність маркетингових заходів та маркетингової діяльності загалом;
- надання можливостей спрогнозувати оцінку ефективності маркетингових заходів у майбутньому.

Враховуючи наведене, ефективність маркетингової діяльності доцільно аналізувати за напрямками оцінки:

- ефективності витрат МД за товарною, ціною, збутовою та комунікаційною політикою, а також витрат, понесених на утримання відділу маркетингу в їх співвідношенні до прибутків та обсягів реалізації продукції на підприємстві;
- маркетингової активності за функціями МД (аналітична, виробнича, збутова, функція управління) і узагальненими показниками (прибутковість, оборот товарних запасів, платоспроможність підприємства тощо);
- ефективності неекономічних показників, які суттєво впливають на результативність підприємницької діяльності підприємства. До неекономічних показників маркетингу відносять: якість продукції порівняно з конкурентами, поінформованість споживачів, конкурентоспроможність продукції, імідж підприємства, втрачені покупці, кількість нових покупців, лояльність споживачів до торгової марки тощо.

Важливим методичним аспектом здійснення аналізу ефективності маркетингу на підприємстві є розробка алгоритму його проведення. Аналіз ефективності маркетингової діяльності підприємства слід проводити за запропонованим алгоритмом (*рисунок*).



**Алгоритм проведення аналізу ефективності маркетингової діяльності підприємства** (*розроблено автором*)

Таким чином, аналіз ефективності маркетингової діяльності за основними напрямками оцінки витрат, функцій та неекономічних показників маркетингу з використанням економіко-математичних методів і моделей з чітко визначеним алгоритмом дозволить ефективно організувати маркетинг на підприємстві, оцінювати досягнуті кінцеві результати маркетингової діяльності (прибуток, частка на ринку, обсяг реалізації тощо), а також приймати ефективні управлінські рішення щодо реалізації маркетингової діяльності підприємства загалом. Перспективними напрямками дослідження у цій галузі є розробка методики проведення аналізу ефективності витрат маркетингової діяльності на підприємствах харчової промисловості.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Лаврова Ю. В.* Економіка підприємства та маркетинг. Конспект лекцій / Ю. В. Лаврова. — Х., 2012. — 227 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://buklib.net/books/37178/> (13.03.2014).
2. *Ассель Г.* Маркетинг : принципы и стратегия : учебник для вузов / Г. Ассель. — М. : ИНФРА-М, 1999. — 804 с.
3. *Анфіногенова Є. Б.* Методи оцінки ефективності маркетингових заходів / Є. Б. Анфіногенова // Проблеми і перспективи економіки і управління : матеріали Міжнар. заоч. науч. конф. (Санкт-Петербург, квітень 2012 р.). — СПб. : Реноме, 2012. — С. 147–149.
4. *Маркетинг менеджмент : науч. изд. / под ред. М.Туган-Барановского, Л. В. Балабановой.* — Донецк : ДонГУЭТ, 2001. — 594 с.
5. *Стрий Л. А.* Управление предприятиями связи в условиях конкурентного рынка / Л. А. Стрий, А. К. Голубев, О. М. Рустамов. — Баку : Mars Print, 2011. — 428 с.
6. *Моисеева Н. К.* Управление маркетингом: теория, практика, информационные технологии : учеб. пособие / Н. К. Моисеева, М. В. Коньшева ; под ред. Н. К. Моисеевой. — М. : Финансы и статистика, 2002. — 304 с.
7. *Павленко А. Ф.* Маркетинг : підручник / А. Ф. Павленко, А. В. Войчак. — К. : КНЕУ, 2008. — 246 с.
8. *Шаповалов В. А.* Управление маркетингом и маркетинговый анализ : учеб. пособ. / В. А. Шаповалов. — Ростов н/Д : Феникс, 2008. — 345 с.
9. *Келлер К. Л.* Маркетинг менеджмент / К. Л. Келлер, Ф. Котлер. — 12-е изд. — СПб. : Питер, 2008. — 816 с.
10. *Бутенко Н. В.* Основи маркетингу : підручник [Електронний ресурс] / Н. В. Бутенко. — Режим доступу : <http://books.efaculty.kiev.ua/mrk/3/> (13.03.2014 р.).
11. *Ленсколд Дж.* Рентабельность инвестиций в маркетинге. Методы повышения прибыльности маркетинговых компаний ; пер. с англ. под ред. В. Б. Колчанова и М. А. Карлика. — СПб. : Питер, 2005. — 272 с.
12. *Яшева Г. А.* Эффективность маркетинга : методика оценки и результаты / Г. А. Яшева // Практический маркетинг. — 2003. — № 78 (8). — С. 44–45.

13. Пархименко В. А. Количественная оценка уровня организации маркетинговой деятельности на машиностроительных предприятиях республики Беларусь / В. А. Пархименко // Маркетинг в России и за рубежом. — 2006. — № 4 (54). — С. 63–75.
14. Банзекуливахо М. Ж. Методики оценки эффективности маркетинговой деятельности на предприятии / М. Ж. Банзекуливахо, О. А. Скуматова // Вест. Полоц. гос. ун-та. — 2009. — № 4. — С. 31–34. — (Серия "Экономические и юридические науки").
15. Сумец А. М. К оценке эффективности маркетинговой деятельности на предприятии / А. М. Сумец // Маркетинг и реклама. — 2010. — № 7/8. — С. 91–96.
16. Макдональд М. Стратегическое планирование маркетинга / М. Макдональд. — СПб. : Питер, 2000. — 320 с.
17. Дерев'янченко Т. Є. Маркетинговий аудит : навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисципліни / Т. Є. Дерев'янченко. — К. : КНЕУ, 2007. — 222 с.

Стаття надійшла до редакції 15.08.2014.

**Lukan O. Effectiveness analysis of marketing at an enterprises.**

*Background.* In order to obtain the objective marketing performance data, with further decision-making outcomes, it is strongly recommended to conduct analysis of marketing performance efficiency of an enterprise. That is why the development of theoretical, scientific and methodological basis of the analysis of marketing performance efficiency of an enterprise is necessary; it justifies the significance of the study.

*Review of scientific resources* shows, that currently there is no unified approach and relevant methodologies that might be applicable while evaluating marketing efficiency in a whole, as well as its separate structural elements.

Taking into consideration uncontestable importance of marketing in enterprise performance, we have set up the objective, **aiming** at developing theoretical, scientific and methodological basis for improvement of marketing performance efficiency of enterprise.

*Research results.* Application of the methods, used to develop economic and mathematic models, allows to come closer to the evaluation of marketing performance efficiency of enterprise and its feasibility. That is why we are persuaded that within conduct of efficiency analysis of certain marketing approaches as well as marketing activity in general, it is crucial to apply economic and mathematic methods and models.

The analysis of marketing performance efficiency of enterprise should be conducted in terms of evaluation: efficiency of marketing performance expenses, marketing activity in terms of marketing activity functions and general criteria, efficiency of non-economic indices.

*Conclusion.* Thus, conducted analysis of efficiency, based on main approaches of marketing evaluation, applying economic and mathematic methods and models with well determined algorithm, will allow to organize efficient marketing on enterprise, evaluate achieved final results of marketing performance, as well as make significant management solutions regarding marketing events in general.

*Keywords:* analysis, marketing, efficiency evaluation, indices, methods, marketing expenses.

## REFERENCES

1. *Lavrova Ju. V.* Ekonomika pidpryjemstva ta marketyng. Konspekt lekcij / Ju. V. Lavrova. — H., 2012. — 227 s. [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://buklib.net/books/37178/> (13.03.2014).
2. *Assjel' G.* Marketing : principy i strategija : uchebnik dlja vuzov / G. Assel'. — M. : INFRA-M, 1999. — 804 s.
3. *Anfinogenova Je. B.* Metody ocinky efektyvnosti marketyngovyh zahodiv / Je. B. Anfinogenova // Problemy i perspektyvy ekonomiky i upravlinnja : materialy Mizhnar. zaoch. nauch. konf. (Sankt-Peterburg, kviten' 2012 r.). — SPb. : Renome, 2012. — S. 147–149.
4. *Marketing menedzhment : nauch. izd. / pod red. M. Tugan-Baranovskogo, L. V. Balabanovoj.* — Doneck : DonGUJeT, 2001. — 594 s.
5. *Strij L. A.* Upravlenie predprijatijami svjazi v uslovijah konkurentnogo rynku / L. A. Strij, A. K. Golubev, O. M. Rustamov. — Baku : Mars Print, 2011. — 428 s.
6. *Moiseeva N. K.* Upravlenie marketingom: teorija, praktika, informacionnye tehnologii : ucheb. posobie / N. K. Moiseeva, M. V. Konysheva ; pod red. N. K. Moiseevoj. — M. : Finansy i statistika, 2002. — 304 s.
7. *Pavlenko A. F.* Marketyng : pidruchnyk / A. F. Pavlenko, A. V. Vojchak. — K. : KNEU, 2008. — 246 s.
8. *Shapovalov V. A.* Upravlenie marketingom i marketingovij analiz : ucheb. posob. / V. A. Shapovalov. — Rostov n/D : Feniks, 2008. — 345 s.
9. *Keller K. L.* Marketing menedzhment / K. L. Keller, F. Kotler. — 12-e izd. — SPb. : Piter, 2008. — 816 s.
10. *Butenko N. V.* Osnovy marketyngu : pidruchnyk [Elektronnyj resurs] / N. V. Butenko. — Rezhym dostupu : <http://books.efaculty.kiev.ua/mrk/3/> (13.03.2014 r.).
11. *Lenskold Dzh.* Rentabel'nost' investicij v marketinge. Metody povyshenija pribyl'nosti marketingovyh kompanij ; per. s angl. pod red. V. B. Kolchanova i M. A. Karlika. — SPb. : Piter, 2005. — 272 s.
12. *Jasheva G. A.* Jeffektivnost' marketinga : metodika ocenki i rezul'taty / G. A. Jasheva // Prakticheskij marketing. — 2003. — № 78 (8). — S. 44–45.
13. *Parhimenko V. A.* Kolichestvennaja ocenka urovnja organizacii marketingovoj dejatel'nosti na mashinostroitel'nyh predprijatijah respubliky Belarus' / V. A. Parhimenko // Marketing v Rossii i za rubezhom. — 2006. — № 4 (54). — S. 63–75.
14. *Banzekulivaho M. Zh.* Metodiki ocenki jeffektivnosti marketingovoj dejatel'nosti na predprijatii / M. Zh. Banzekulivaho, O. A. Skumatova // Vest. Poloc. gos. un-ta. — 2009. — № 4. — S. 31–34. — (Serija "Jekonomicheskie i juridi-cheskie nauki").
15. *Sumec A. M.* K ocenke jeffektivnosti marketingovoj dejatel'nosti na predprijatii / A. M. Sumec // Marketing i reklama. — 2010. — № 7/8. — S. 91–96.
16. *Makdonal'd M.* Strategicheskoe planirovanie marketinga / M. Makdonal'd. — SPb. : Piter, 2000. — 320 s.
17. *Derev'janchenko T. Je.* Marketyngovij audyt : navch.-metod. posib. dlja samost. vyvch. dyscypliny / T. Je. Derev'janchenko. — K. : KNEU, 2007. — 222 s.

УДК 330.522.4:676

БОРИСОВСЬКИЙ Мар'ян, аспірант Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника

## ОЦІНКА ЗАПАСІВ НА ПІДПРИЄМСТВАХ ЦЕЛЮЛОЗНО-ПАПЕРОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

*Розглянуто проблеми оцінки запасів, виготовлених власними силами підприємства. Визначено методику оцінки незавершеного виробництва та готової продукції, види оцінок готової продукції, а також порядок кількісної та вартісної оцінки незавершеного виробництва на підприємствах целюлозно-паперової галузі. Встановлено порядок оцінки різних видів браку та внесено пропозиції щодо оцінки зворотних відходів на целюлозно-паперових підприємствах.*

*Ключові слова:* оцінка запасів, запаси, виготовлені власними силами, целюлозно-паперова галузь, незавершене виробництво, готова продукція, брак, зворотні відходи.

*Борисовский М. Оценка запасов на предприятиях целлюлозно-бумажной промышленности. Рассмотрены проблемы оценки запасов, изготовленных собственными силами предприятия. Определена методика оценки незавершенного производства и готовой продукции, виды оценок готовой продукции, а также порядок количественной и стоимостной оценки незавершенного производства на предприятиях целлюлозно-бумажной отрасли. Установлен порядок оценки различных видов брака и внесены предложения по оценке возвратных отходов на целлюлозно-бумажных предприятиях.*

*Ключевые слова:* оценка запасов, запасы, изготовленные собственными силами, целлюлозно-бумажная отрасль, незавершенное производство, готовая продукция, брак, возвратные отходы.

**Постановка проблеми.** Запаси, виготовлені власними силами, становлять вагомую частку у складі усіх запасів целюлозно-паперових підприємств. Тому від правильного вибору методу оцінки та відображення їх в обліку залежать показники результативності діяльності та фінансового стану підприємства. Проте національні положення (стандарти) не повною мірою розкривають суть порядку оцінки запасів, виготовлених власними силами, зокрема: незавершеного виробництва, браку та зворотних відходів. Правильна оцінка запасів, виготовлених власними силами, безпосередньо впливає на собівартість готової продукції. Зокрема до складу виробничої собівартості включаються незавершене виробництво, витрати від браку, а прямі матеріальні витрати зменшуються на вартість зворотних відходів, отриманих у процесі виробництва.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Проблему оцінки запасів, виготовлених власними силами підприємства, розкрито у працях вітчизняних вчених: В. А. Гавриленка, Є. Г. Черникової [1], І. В. Супрунової, Ю. І. Боярського [2], М. С. Пушкаря [3], Г. Г. Осадчої [4], О. В. Боднар [5] та ін. Проте питання оцінки зворотних відходів виробництва,

визначення ринкової вартості об'єктів незавершеного виробництва потребує подальшого вивчення.

**Метою** цього дослідження є встановлення особливостей оцінки запасів, виготовлених власними силами на підприємствах целюлозно-паперової галузі, визначення порядку оцінки готової продукції, незавершеного виробництва, браку та зворотних відходів виробництва.

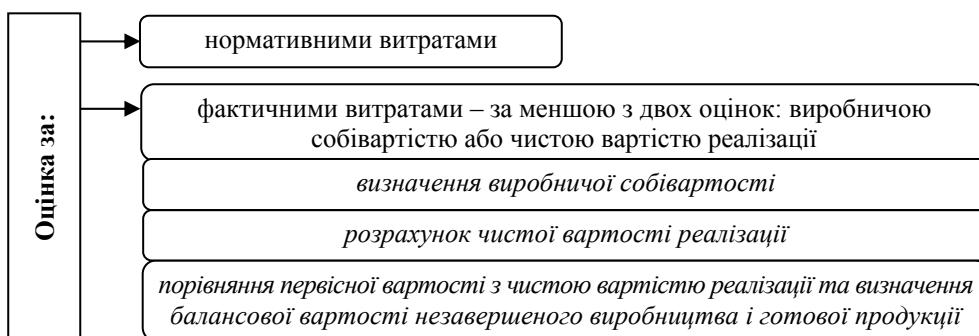
**Матеріали та методи дослідження.** Матеріалами дослідження є оцінка запасів, виготовлених власними силами целюлозно-паперових підприємств. У дослідженні використано такі методи: діалектичний (для розгляду процесів у розвитку та взаємодії); теоретичного порівняння; узагальнення; абстракції; огляду; групування; системного підходу; аналізу та синтезу.

**Результати дослідження.** Науковці В. А. Гавриленко, Є. Г. Черникова [1, с. 30], І. В. Супрунова, Ю. І. Боярський [2, с. 459] констатують, що точне визначення залишків незавершеного виробництва та його правильна оцінка має суттєве значення не лише для забезпечення їх збереження, але й для достовірності розрахунку виробничих витрат, калькулювання собівартості. Автори наголошують, що тільки при правильному визначенні частки витрат у незавершеному виробництві можна точно розрахувати собівартість готової продукції, а також обсяг прибутку при її продажу.

На думку М. С. Пушкаря [3, с. 131], безконтрольність незавершеного виробництва та його значні відхилення від встановленого нормативу вносять дестабілізацію в нормальний хід виробничого процесу.

Відповідно до вимог П(С)БО 9 "Запаси" такі складові товарно-виробничих запасів, як готова продукція та незавершене виробництво можуть оцінюватись:

- за меншою з двох оцінок: первісною вартістю або чистою вартістю реалізації у випадку втрати такими запасами первісно очікуваної економічної вигоди. При цьому первісна вартість – це виробнича собівартість відповідно до вимог П(С)БО 16 "Витрати";
- за нормативними витратами (рис. 1).



**Рис. 1. Методика оцінки готової продукції та незавершеного виробництва (розроблено автором на основі [6])**

Готова продукція та незавершене виробництво на целюлозно-паперових підприємствах оцінюються за нормативними та фактичними витратами. Фактичну собівартість готової продукції та незавершеного виробництва можна розрахувати тільки наприкінці місяця. Для поточного обліку необхідною є нормативна (планова) оцінка.

Проблемним питанням залишається визначення чистої вартості реалізації об'єктів незавершеного виробництва на відміну від готової продукції. Відповідно до п. 26 П(С)БО 9 [6] "Запаси" чиста вартість реалізації визначається по кожній одиниці запасів вирахуванням з очікуваної ціни продажу очікуваних витрат на завершення виробництва і збут. Пропозиції щодо порядку визначення очікуваної ціни продажу (ринкової вартості) об'єктів незавершеного виробництва викладено у *табл. 1*.

Таблиця 1

**Пропозиції щодо визначення ринкової вартості об'єктів незавершеного виробництва на підприємствах целюлозно-паперової галузі\***

Умови	Порядок розрахунку
За наявності на ринку аналогічної продукції	На основі зовнішніх даних (прайс-листів, тарифів)
У випадку, коли ступінь перетворення у готову продукцію об'єктів незавершеного виробництва (напівфабрикатів власного виробництва, не призначених для продажу) становить менше 50 %	Орієнтуючись на ринкову вартість сировини та матеріалів. <i>Чиста вартість реалізації</i> розраховується за формулою: $ЧВР = МВф \cdot Кзн + Він - ВЗЗ,$ де ЧВР – чиста вартість реалізації незавершеного виробництва (напівфабрикатів власного виробництва, призначених для продажу); МВф – фактичні матеріальні витрати у незавершене виробництво (напівфабрикати власного виробництва, не призначених для продажу); Кзн – коефіцієнт знецінення; Він – інші витрати, які включаються у вартість незавершеного виробництва (напівфабрикатів власного виробництва, не призначених для продажу); ВЗЗ – очікувані витрати на завершення виробництва і збут. <i>Коефіцієнт знецінення</i> буде розраховуватись за формулою: $Кзн = \frac{ЗВф}{ЗВр},$ де ЗВф – фактична загальна вартість матеріалів, які включаються у вартість незавершеного виробництва (напівфабрикатів власного виробництва, не призначених для продажу); ЗВр – ринкова загальна вартість матеріалів на дату складання звітності аналогічних матеріалів, які включаються у вартість незавершеного виробництва (напівфабрикатів власного виробництва, не призначених для продажу)

Закінчення табл. 1

Умови	Порядок розрахунку
У випадку, коли ступінь перетворення у готову продукцію об'єктів незавершеного виробництва (напівфабрикатів власного виробництва, не призначених для продажу) є більшим 50%	<p>Орієнтуючись на ринкову вартість готової продукції. Розрахунок <i>чистої вартості реалізації</i> буде аналогічним, як і в попередньому варіанті, однак <i>коефіцієнт знецінення</i> буде розраховуватись за формулою:</p> $K_{zn} = \frac{ГПр}{СВР},$ <p>де ГПр – ринкова вартість готової продукції, якою стане незавершене виробництво (напівфабрикати власного виробництва, не призначені для продажу) на дату складання бухгалтерської звітності;  СВР – собівартість реалізації готової продукції, якою стане незавершене виробництво (напівфабрикати власного виробництва, не призначені для продажу) на дату складання бухгалтерської звітності</p>

\* Розроблено автором на основі [7]

На основі проведеного дослідження встановлено, що оцінка готової продукції на підприємствах целюлозно-паперової галузі проводиться відповідно до П(С)БО 16 "Витрати" [8] (рис. 2).

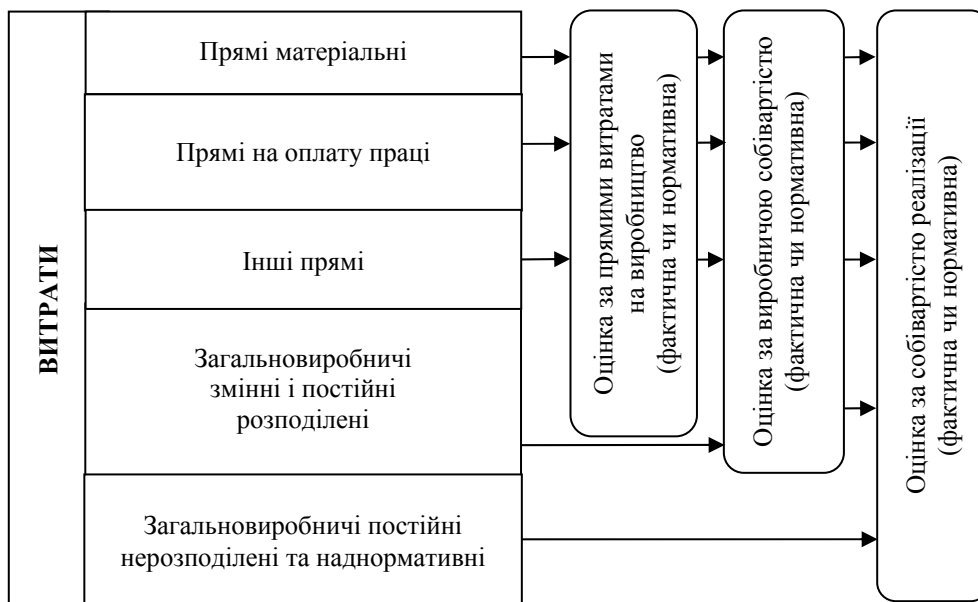


Рис. 2. Оцінка готової продукції на целюлозно-паперових підприємствах (розроблено автором на основі [8])



Наразі не існує нормативних документів, які б регламентували методику оцінювання залишків незавершеного виробництва, тому така оцінка, як правило, визначається особливостями організації виробничого процесу та традиційною обліковою практикою конкретного підприємства.

На практиці на підприємствах досліджуваної галузі залишки незавершеного виробництва на кінець звітної періоду визначаються тільки за даними бухгалтерського обліку і розраховуються за формулою:

$$НВ_{кін} = НВ_{поч} + В - СВ_{гп},$$

де  $НВ_{кін}$  – собівартість незавершеного виробництва на кінець місяця;

$НВ_{поч}$  – собівартість незавершеного виробництва на початок місяця;

$В$  – витрати за звітний період (прямі, а також загальновиробничі змінні і постійні розподілені витрати);

$СВ_{гп}$  – виробнича собівартість готової продукції.

Погоджуючись з думкою І. В. Супрунної, Ю. І. Боярського [2, с. 460], які зазначають, що з метою підвищення рівня достовірності визначення величини незавершеного виробництва та уточнення даних бухгалтерського обліку доцільно проводити інвентаризацію залишків незавершеного виробництва, пропонується щомісяця проводити інвентаризацію незавершеного виробництва на підприємствах досліджуваної галузі. Це дозволить достовірно визначити фактичні залишки незавершеного виробництва і собівартість готової продукції. Відповідно до п. 11.9 [9] кількість сировини і матеріалів, що входять до складу неоднорідної маси або суміші в незавершеному виробництві, визначається технічними розрахунками у порядку, передбаченому галузевими інструкціями з питань планування, обліку і калькулювання собівартості продукції. Таким чином, враховуючи специфіку целюлозно-паперових підприємств, визначено порядок кількісної та вартісної оцінки об'єктів незавершеного виробництва в процесі їх інвентаризації (табл. 2).

Відповідно до п. 14 П(С)БО 16 "Витрати" [8] до складу виробничої собівартості в частині інших прямих витрат включаються втрати від браку, які складаються з вартості остаточно забракованої з технологічних причин продукції (виробів, вузлів, напівфабрикатів), зменшеної на її справедливую вартість, та витрат на виправлення такого технічно неминучого браку. У ході проведеного дослідження встановлено, що аналітичний облік бракованої продукції ведеться за видами виробництва, і його оцінка здійснюється на основі встановлених норм. Облік втрат від браку повинен забезпечувати своєчасне та повне його виявлення за видами, місцями виявлення, причинами, винуватцями з метою правильного віднесення витрат на собівартість готової продукції, списання на винуватців браку, пред'явлення претензій постачальникам за неякісну сировину, а також для оперативного прийняття рішення щодо його ліквідації та попередження в майбутньому.

Таблиця 2

## Оцінка незавершеного виробництва на целюлозно-паперових підприємствах

Об'єкт незавершеного виробництва	Порядок оцінки
<i>Кількісна оцінка</i>	
Незавершене виробництво в закритій апаратурі	Унаслідок неперервності виробничих процесів визначається за технічними нормами і вважається постійним
Залишки напівфабрикатів, що знаходяться в ємностях тимчасового вмісту (целюлозна маса в сціджах, зелений та білий луг у котлах, вміст ємностей очисного та відбілювального цехів)	Визначаються розрахунковим способом, виходячи з об'ємів маси в ємностях і встановленого лабораторним аналізом вмісту продуктів
<i>Вартісна оцінка</i>	
Целюлоза власного виробництва, призначена для подальшого використання у виробничому процесі	За виробничою собівартістю (прямі матеріальні витрати, прямі витрати на оплату праці, інші прямі витрати, загальновиробничі змінні і постійні розподілені)
Целюлоза власного виробництва, призначена для реалізації стороннім організаціям, особам	За собівартістю реалізації (виробнича собівартість, загальновиробничі постійні нерозподілені та наднормативні витрати)
Супутні напівфабрикати (сульфітний луг, сульфитна барда, сульфитне мило, скіпідар)	За планово-обліковими цінами

\* Розроблено автором на основі [10]

Цілком слушною є думка Г. Г. Осадчої [4], що оперативне виявлення та достовірна оцінка браку сприяє ефективному управлінню якістю продукції та витратами діяльності підприємства. Слід погодитися з позицією О. В. Боднара [5, с. 38], який пропонує проводити оцінку бракованої продукції залежно від місця, часу виявлення, стадії завершеності та виду браку.

Таким чином, оцінку бракованої продукції пропонується проводити залежно від її виду (табл. 3).

Актуальним залишається питання оцінки такої складової товарно-виробничих запасів, як виробничі відходи.

Виробництво картонно-паперової продукції супроводжується утворенням великої кількості зворотних відходів: відходи паперу та картону, неформатні котушки ролевої полоси листового паперу та картону, мокрі зриви, відходи сортування, тріски деревини із сучками, тирса, пил, кора, недоліки деревини, дефекти обробки, деревина з металом, відходи деревини при знятті кори та ін.

Вартість отриманих у процесі виробництва зворотних відходів має прямий вплив на собівартість готової продукції, адже відповідно до П(С)БО 16 "Витрати" прямі матеріальні витрати зменшуються на вартість зворотних відходів, отриманих у процесі виробництва.

## Оцінка браку на целюлозно-паперових підприємствах \*

Вид браку	Порядок формування собівартості
Внутрішній, технічно неминучий (запланований) брак	Визначається на основі планових або нормативних витрат
Внутрішній непередбачений брак	Визначається, виходячи з фактичних витрат
Внутрішній остаточний брак	Складається з прямих матеріальних витрат, частини прямих витрат на оплату праці і нарахувань на неї, частини загально-виробничих витрат за вирахуванням оприбуткованих за ціною можливої реалізації матеріальних цінностей від браку та суми відшкодувань постачальниками недоброякісних матеріалів і напівфабрикатів
Внутрішній виправний брак	Включає витрати на запаси, витрачені на усунення дефектів продукції; витрати на заробітну плату працівників, що займаються виправленням браку; відрахування на соціальні заходи; частина розподілених загально-виробничих витрат
Зовнішній брак	Складається з виробничої собівартості забракованої продукції, витрат покупця, які супроводжували її придбання, а також транспортних витрат, понесених підприємством-виробником при заміні бракованої продукції на доброякісну або витрат на виправлення браку. Штрафи, нараховані на користь покупця бракованої продукції, не включаються до собівартості бракованого виробу, а зараховуються до витрат звітного періоду (в період виникнення таких зобов'язань)

\* Розроблено автором на основі [4;5]

На актуальності правильної оцінки виробничих відходів наголошує П. С. Безруких [11, ст. 49], який зазначає, що заниження оцінки відходів призводить до нераціонального їх використання у зв'язку з тим, що така вартість відходів впливає на рівень собівартості готової продукції, і навпаки, оцінка відходів на рівні повноцінного матеріалу зумовлює зайве списання вартості матеріальних цінностей у відходи виробництва.

Науковці Л. І. Саченок, Ю. А. Кульков, О. Л. Зелінська [12, с. 218] стверджують, що існують певні проблеми у визначенні собівартості зворотних відходів через їх специфічну особливість: їх поява супроводжується понесеними витратами, і до того ж вони не придбані підприємством, а виникли в процесі виробництва.

У національних Положеннях (стандартах) бухгалтерського обліку немає чіткого пояснення щодо порядку оцінки зворотних відходів та термінології. Так, відповідно до п. 12 П(С)БО 16 "Витрати" [8] прямі матеріальні витрати зменшуються на вартість зворотних відходів, отриманих у процесі виробництва, які оцінюються у порядку, викладеному в п. 11 цього Положення (стандарту), в якому йдеться, що виробнича собівартість продукції зменшується на справедливую вартість супутньої продукції, що реалізується, та вартість супутньої продукції в оцінці можливого її використання, що використовується на самому підприємстві. Таким чином, можна зробити висновок, що зворотні відходи

слід оцінювати так, як і супутню продукцію: за справедливою вартістю (у випадку реалізації) та відносно можливого використання (при їх використанні на самому підприємстві).

Методичні рекомендації з формування собівартості продукції (робіт, послуг) у промисловості № 373 дають більш повне пояснення порядку оцінки зворотних відходів. Відповідно до п. 329 вказаних Методичних рекомендацій [13] зворотні відходи можуть оцінюватись за однією з трьох оцінок:

1) за ціною можливого використання (зниженої ціні вхідної сировини, матеріалів, напівфабрикатів) – якщо підприємство планує використовувати відходи для основного виробництва, але з підвищеними витратами (або з нижчим виходом готової продукції), для допоміжного виробництва або інших потреб;

2) за повною ціною вхідних матеріальних ресурсів – якщо відходи реалізуються іншим підприємствам та організаціям з метою використання у виробництві іншої продукції;

3) за справедливою вартістю (ринковою вартістю) відходів – якщо відходи планується реалізувати.

Однак проблемним залишається питання визначення ціни можливого використання, зниженої ціни вхідної сировини, матеріалів, напівфабрикатів, повної ціни вхідних матеріальних ресурсів, за якими слід оцінювати зворотні відходи.

Науковці Л. І. Саченок, Ю. А. Кульков, О. Л. Зелінська [12], Ю. В. Максимів [14, с. 103] наголошують на необхідності розрізняти кілька видів оцінки відходів залежно від часу її здійснення: оцінка зворотних відходів при оприбуткуванні з виробництва, відпуску в подальшу переробку на самому підприємстві і під час реалізації стороннім організаціям.

У своєму дослідженні О. В. Сайко [15, с. 8] зазначає, що система обліку та оцінки зворотних відходів не сприяє їх раціональному використанню і викривлює дані про собівартість продукції.

Універсальних правил оцінки зворотних відходів, як слушно зазначає Н. І. Непогодина [16, с. 142], немає. Науковець наголошує, що проблема методики розрахунку вартості виробничих відходів залежить не стільки від виду отриманої зворотної сировини, як від специфіки конкретного виробничого процесу, і оцінка відходів повинна базуватись, передусім, на величині, що відображає вміст у них корисних речовин, попит у ринкових умовах.

Так, через відсутність на державному рівні методики визначення ціни можливого використання, зниженої ціни вхідної сировини, матеріалів, напівфабрикатів, повної ціни вхідних матеріальних ресурсів на підприємствах целюлозно-паперової галузі зворотні відходи відображаються в обліку за заниженою, економічно необґрунтованою оцінкою. Тому пропонується такий порядок оцінки зворотних відходів для підприємств досліджуваної галузі (табл. 4).

## Оцінка зворотних відходів на целюлозно-паперових підприємствах \*

Відходи виробництва	Порядок оцінки
Відходи, повторно використані з метою виробництва готової продукції (відходи сортування; відходи полотна паперу та картону, з яких через неповномірність не може бути виготовлена продукція промислових форматів; тріски деревини із сучками; скоп; мокрі зриви)	<p><b>За зниженою ціною вхідної сировини, матеріалів, напівфабрикатів:</b> вартість одиниці зворотних відходів, повторно використаних для виробництва готової продукції: <b>з підвищеними витратами:</b></p> $Ц_{зв} = Ц_{вс} \cdot К_{зн},$ <p>де <math>Ц_{зв}</math> – ціна одиниці запасів зворотних відходів; <math>Ц_{вс}</math> – ціна одиниці запасів вхідної сировини; <math>К_{зн}</math> – коефіцієнт знецінення. <i>Коефіцієнт знецінення:</i></p> $К_{зн} = \frac{В_{вс}}{В_{зв}},$ <p>де <math>В_{вс}</math> – витрати на одиницю готової продукції, виготовленої з вхідної сировини; <math>В_{зв}</math> – витрати на одиницю готової продукції, виготовленої із зворотних відходів;</p> <p><b>зі зниженим виходом готової продукції:</b></p> $Ц_{зв} = Ц_{вс} \cdot К_{зн} \qquad К_{зн} = \frac{ГП_{зв}}{ГП_{вс}},$ <p>де <math>ГП_{зв}</math> – кількість одиниць готової продукції, виготовленої з певної встановленої кількості відходів (1 т, 1 м); <math>ГП_{вс}</math> – кількість одиниць готової продукції, виготовленої з певної встановленої вхідної сировини (1 т, 1 м<sup>3</sup>); вартість одиниці зворотних відходів, з яких виготовляється <b>продукція нижчої якості:</b></p> $Ц_{зв} = Ц_{вс} \cdot К_{зн} \qquad К_{зн} = \frac{ВГП_{зв}}{ВГП_{вс}},$ <p>де <math>ВГП_{вс}</math> – ринкова вартість готової продукції, виготовленої з вхідної сировини; <math>ВГП_{зв}</math> – ринкова вартість готової продукції, виготовленої із зворотних відходів</p>
Повторно використані відходи з метою обслуговування виробництва (тирса, пил, кора, недоліки деревини, дефекти обробки, деревина з металом, відходи деревини при знятті кори)	<b>За ціною можливого використання – на основі ціни того матеріалу, на заміну якого вони використовуються</b>
Відходи, реалізовані стороннім організаціям (сульфітний луг, етиловий спирт при варінні целюлози, луговий лігнін, талове мастило, сульфатний скіпідар)	<p><b>За повною ціною вхідної сировини або матеріалу</b> (якщо відходи реалізуються іншим підприємствам та організаціям з метою використання у виробництві іншої продукції):</p> $Ц_{зв} = В_{в} \cdot К \cdot Ц_{вс},$ <p>де <math>В_{в}</math> – відсоток виходу відходів з одиниці вхідної сировини; <math>К</math> – кількість вхідної сировини. <b>За ринковою вартістю відходів</b> – за справедливою вартістю</p>

\* Розроблено автором на основі [13]

**Висновки.** На основі проведеного дослідження визначено порядок оцінки виготовлених власними силами запасів на целюлозно-паперових підприємствах, а саме показано методика та особливості оцінки незавершеного виробництва, розроблено методика визначення ринкової вартості об'єктів незавершеного виробництва, оцінки браку залежно від його видів, а також внесено пропозиції щодо оцінки зворотних відходів виробництва.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Гавриленко В. А.* Удосконалення обліку незавершеного виробництва в умовах коксохімічних підприємств [Електронний ресурс] / В. А. Гавриленко, Є. Г. Черникова // Вісн. соц.-екон. досліджень. — 2011. — № 41 (2). — С. 30–37. — Режим доступу : <http://ea.donntu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/16351/1/Гавриленко%20В.А.,%20Черни-кова%20Е.Г..pdf>.
2. *Супрунова І. В.* Незавершене виробництво: оцінка та облікове відображення [Електронний ресурс] / І. В. Супрунова, Ю. І. Боярський : міжнар. зб. наук. пр. — 2011. — Вип. 2 (20). — С. 459–467. — Режим доступу : [http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc\\_gum/ptmbo/2011\\_2/45.pdf](http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/ptmbo/2011_2/45.pdf).
3. *Пушкар М. С.* Теорія і практика формування облікової політики : монографія / М. С. Пушкар, М. Т. Щирба. — Тернопіль : Карт-бланш, 2010. — 260 с.
4. *Осадча Г. Г.* Брак у виробництві [Електронний ресурс] / Г. Г. Осадча : Наук. пр. НУХТ. — 2006. — № 19. Ч.3. Економіка. — С. 63–66. — Режим доступу : [http://dspace.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/1155/1/8\\_Osadc.pdf](http://dspace.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/1155/1/8_Osadc.pdf).
5. *Боднар О. В.* Проблеми бухгалтерського обліку бракованої продукції, висвітлені в наукових працях [Електронний ресурс] / О. В. Боднар // Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу : міжнар. зб. наук. пр. — 2012. — Вип. 2 (23). — С. 37–42. — Режим доступу : [http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc\\_gum/ptmbo/2012\\_2/3.pdf](http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/ptmbo/2012_2/3.pdf).
6. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 9 "Запаси" : наказ М-ва фінансів України від 20 жовт. 1999 р. № 246. — Режим доступу : [www.minfin.gov.ua](http://www.minfin.gov.ua).
7. *Кужим Ф. А.* Учетно-аналитическое обеспечение управления материально-производственными запасами : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. экон. наук : спец. 08.06.12 "Бухгалтерский учет, статистика" / Кужим Ф. А. — Саратов, 2005. — 20 с.
8. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 "Витрати" : наказ М-ва фінансів України від 31 груд. 1999 р. № 318. — Режим доступу : [www.minfin.gov.ua](http://www.minfin.gov.ua).
9. Інструкція по інвентаризації основних засобів, нематеріальних активів, товарно-матеріальних цінностей, грошових коштів і документів та розрахунків : наказ М-ва фінансів України від 11 серп. 1994 р. № 69. — Режим доступу : [www.minfin.gov.ua](http://www.minfin.gov.ua).
10. Отраслевые особенности состава затрат, включаемых в себестоимость продукции на предприятиях лесопромышленного комплекса : утв. Мин. экономики РФ от 19.19.1994 г. — Режим доступу : [http://www.consultant.ru/document/cons\\_doc\\_LAW\\_28866](http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_28866).
11. *Безруких П. С.* Учет затрат и калькулирование в промышленности (вопросы теории, методологии и организации) / П. С. Безруких. — М. : Финансы и статистика, 1989. — 223 с.
12. *Саченок Л. І.* Удосконалення обліку відходів сировини при виробництві продукції [Електронний ресурс] / Л. І. Саченок, Ю. А. Кульков, О. Л. Зелінська // Вісн. СевНТУ. — 2012. — № 130. — С. 216–219. — Режим доступу : <http://sevntu.com.ua/jspui/handle/123456789/5487>.

13. Методические рекомендации по формированию себестоимости продукции (работ, услуг) в промышленности : приказ М-ва пром. политики Украины от 9 июля 2007 г. № 373. — Режим доступа : zakon.rada.gov.ua.
14. Максимів Ю. А. Облік і аналіз комплексного використання сировини для виробництва твердого біопалива деревообробними підприємствами : дис. ... кандидата екон. наук : спец. 8.00.09 / Ю. А. Максимів. — Івано-Франківськ, 2012. — 211 с.
15. Сайко О. В. Облік і контроль виробничих запасів (на прикладі підприємств молокопереробної промисловості України) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.06.04 "Бухгалтерський облік, аналіз та аудит" / О. В. Сайко. — К., 2004. — 19 с.
16. Непогодина Н. И. Совершенствование определения и оценки отходов как вторичных материальных ресурсов / Н. И. Непогодина // Вісн. СевНТУ. — 2012. — № 130. — С. 138–143.

Стаття надійшла до редакції 14.08.2014.

**Borysovskiy M. Assessment of inventories in pulp and paper industry.**

**Background.** *Self-made inventories constitute a significant share of the stock of all inventories in pulp and paper mills. Therefore indicators of operations and financial condition of an enterprise depend on the correct choice of method and recording. National standards provisions do not fully reveal the gist of assessment of own made inventories, including: work in progress, flaw and reverse waste.*

**The purpose** of the study is to establish problems of inventory assessment made by themselves; define features of inventory evaluation made by themselves on millers of pulp and paper industry; determine the order of evaluation of finished goods, work in progress, flaw and return waste.

**Results.** *In the article the features and ways to improve the assessment of self-made inventories in pulp and paper mills are considered. It is established that the assessment of self-made inventories is essential to the reliability of the calculation of production costs, product costing and determine the financial results. So the author has determined order of assessment of finished products and unfinished production according to Provisions of Accounting Standards 9 "Inventories". It has been proposed to determine the market value of work in progress. It is proved that in order to reliably determine the actual balances of work in progress, cost of finished goods inventory inventory of work in progress should be conducted.*

**Conclusion.** *Procedure of quantitative and cost assessment of assets work in progress is determined during their inventory. Also the need to assess flaw products depending on its kind has been identified. The proposal concerning assessment of reverse waste to pulp and paper industry has been made.*

**Keywords:** assessment of inventories, inventories, self-made inventories, pulp and paper industry, work in progress, finished goods, flaw, reverse waste.

REFERENCES

1. Gavrylenko V. A. Udoskonalennja obliku nezavershenogo vyrobnyctva v umovah koksohimichnyh pidprijemstv [Elektronnyj resurs] / V. A. Gavrylenko, Je. G. Chernykova // Visn. soc.-ekon. doslidzhen'. — 2011. — № 41 (2). — S. 30–37. — Rezhym dostupu : <http://ea.donntu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/16351/1/Gavrylenko%20V.A.,%20Cherny-kova%20E.G..pdf>.

2. *Suprunova I. V.* Nezavershene vyrobnyctvo: ocinka ta oblikove vidobrazhennja [Elektronnyj resurs] / I. V. Suprunova, Ju. I. Bojars'kyj : mizhnar. zb. nauk. pr. — 2011. — Vyp. 2 (20). — S. 459–467. — Rezhym dostupu : [http://archive.nbu.gov.ua/portal/soc\\_gum/ptmbo/2011\\_2/45.pdf](http://archive.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/ptmbo/2011_2/45.pdf).
3. *Pushkar M. S.* Teorija i praktyka formuvannja oblikovoi' polityky : monografija / M. S. Pushkar, M. T. Shhyrba. — Ternopil' : Kart-blansh, 2010. — 260 s.
4. *Osadcha G. G.* Brak u vyrobnyctvi [Elektronnyj resurs] / G. G. Osadcha : Nauk. pr. NUHT. — 2006. — № 19. Ch.3. Ekonomika. — S. 63–66. — Rezhym dostupu : [http://dspace.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/1155/1/8\\_Osadc.pdf](http://dspace.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/1155/1/8_Osadc.pdf).
5. *Bodnar O. V.* Problemy buhgalters'kogo obliku brakovanoi' produkcii', vysvitleni v naukovykh pracjah [Elektronnyj resurs] / O. V. Bodnar // Problemy teorii' ta metodologii' buhgalters'kogo obliku, kontrolju i analizu : mizhnar. zb. nauk. pr. — 2012. — Vyp. 2 (23). — S. 37–42. — Rezhym dostupu : [http://archive.nbu.gov.ua/portal/soc\\_gum/ptmbo/2012\\_2/3.pdf](http://archive.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/ptmbo/2012_2/3.pdf).
6. Polozhennja (standart) buhgalters'kogo obliku 9 "Zapasy" : nakaz M-va finansiv Ukrai'ny vid 20 zhovt. 1999 r. № 246. — Rezhym dostupu : [www.minfin.gov.ua](http://www.minfin.gov.ua).
7. *Kuzhim F. A.* Uchetno-analiticheskoe obespechenie upravlenija material'no-proizvodstvennymi zapasami : avtoref. dis. na soiskanie uchenoj stepeni kand. jekon. nauk : spec. 08.06.12 "Buhgalterskij uchet, statistika" / Kuzhim F. A. — Saratov, 2005. — 20 s.
8. Polozhennja (standart) buhgalters'kogo obliku 16 "Vytraty" : nakaz M-va finansiv Ukrai'ny vid 31 grud. 1999 r. № 318. — Rezhym dostupu : [www.minfin.gov.ua](http://www.minfin.gov.ua).
9. Instrukcija po inventaryzaciji' osnovnyh zasobiv, nematerial'nyh aktyviv, tovarno-material'nyh cinnostej, groshovyh koshtiv i dokumentiv ta rozrahunkiv : nakaz M-va finansiv Ukrai'ny vid 11 serp. 1994 r. № 69. — Rezhym dostupu : [www.minfin.gov.ua](http://www.minfin.gov.ua).
10. Otrasleyve osobennosti sostava zatrat, vkljucaemyh v sebestoimost' produkcii na predprijatjah lesopromyshlennogo kompleksa : utv. Min. jekonomiki RF ot 19.19.1994 g. — Rezhim dostupu : [http://www.consultant.ru/document/cons\\_doc\\_LAW\\_28866](http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_28866).
11. *Bezrukih P. S.* Uchet zatrat i kal'kulirovanie v promyshlennosti (voprosy teorii, metodologii i organizacii) / P. S. Bezrukih. — M. : Finansy i statistika, 1989. — 223 s.
12. *Sachenok L. I.* Udoskonalennja obliku vidhodiv syrovyny pry vyrobnyctvi produkcii' [Elektronnyj resurs] / L. I. Sachenok, Ju. A. Kul'kov, O. L. Zelins'ka // Visn. SevNTU. — 2012. — № 130. — S. 216–219. — Rezhym dostupu : <http://sevntu.com.ua/jspui/handle/123456789/5487>.
13. *Metodicheskie rekomendacii po formirovaniju sebestoimosti produkcii (rabot, uslug) v promyshlennosti* : prikaz M-va prom. politiki Ukrainy ot 9 ijulja 2007 g. № 373. — Rezhim dostupu : [zakon.rada.gov.ua](http://zakon.rada.gov.ua).
14. *Maksymiv Ju. A.* Oblik i analiz kompleksnogo vykorystannja syrovyny dlja vyrobnyctva tverdogo biopalyva derevoobrobnyimi pidpryjemstvami : dys. ... kandydata ekon. nauk : spec. 8.00.09 / Ju. A. Maksymiv. — Ivano-Frankivs'k, 2012. — 211 s.
15. *Sajko O. V.* Oblik i kontrol' vyrobnychyh zapasiv (na prykladi pidpryjemstv molokopererobnoi' promyslovosti Ukrai'ny) : avtoref. dys. na zdobuttja nauk. stupenja kand. ekon. nauk : spec. 08.06.04 "Buhgalters'kyj oblik, analiz ta audyt" / O. V. Sajko. — K., 2004. — 19 s.
16. *Nepogodina N. I.* Sovershenstvovanie opredelenija i ocenki othodov kak vtorichnyh material'nyh resursov / N. I. Nepogodina // Visn. SevNTU. — 2012. — № 130. — S. 138–143.





# ФІНАНСИ ТА БАНКІВСЬКА СПРАВА

УДК 336.02

**ЧУГУНОВ Ігор**, д. е. н., професор, директор Науково-дослідного фінансового інституту, завідувач кафедри фінансів КНТЕУ

## ДОВГОСТРОКОВА БЮДЖЕТНА СТРАТЕГІЯ У СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНОЇ ЦИКЛІЧНОСТІ

*Розкрито сутність формування бюджетної стратегії у системі економічної циклічності. Визначено особливості бюджетного регулювання як складової економічного розвитку, а також інституційні засади розвитку фінансово-бюджетних відносин. Розроблено інтегровані бюджетні показники відповідно до темпів економічного зростання у довгостроковій перспективі.*

*Ключові слова:* бюджет, бюджетна система, доходи бюджету, видатки бюджету, дефіцит бюджету, бюджетне регулювання, бюджетне планування, бюджетна політика, бюджетна стратегія, економічна циклічність.

*Чугунов И. Долгосрочная бюджетная стратегия в системе экономической цикличности. Раскрыта сущность формирования бюджетной стратегии в системе экономической цикличности. Определены особенности бюджетного регулирования как составляющей экономического развития, а также институциональные основы развития финансово-бюджетных отношений. Разработаны интегрированные бюджетные показатели в соответствии с темпами экономического роста в долгосрочной перспективе.*

*Ключевые слова:* бюджет, бюджетная система, доходы бюджета, расходы бюджета, дефицит бюджета, бюджетное регулирование, бюджетное планирование, бюджетная политика, бюджетная стратегия, экономическая цикличность.

**Постановка проблеми.** Одним з основних інструментів державного регулювання соціально-економічного розвитку є перспективне бюджетне планування, зміст якого полягає у розробці основних напрямів формування та використання бюджетних коштів на середньо- та довгостроковий періоди, зважаючи на необхідність виконання завдань, що постають перед суспільством на певному етапі його розвитку. Проведення цілеспрямованої фінансово-бюджетної політики передбачає запровадження стратегічного бюджетного планування. У процесі пер-

---

© Чугунов І., 2014

спективного бюджетного планування створюються умови для розв'язання найважливіших проблем державного впливу на економічний розвиток. Розробка і реалізація бюджетної стратегії є необхідною умовою підвищення якості процесу бюджетного планування, посилення впливу бюджетного регулювання на соціально-економічний розвиток країни. З метою активізації впливу бюджетної стратегії на соціально-економічний розвиток суспільства потрібно вживати заходи, спрямовані на підвищення рівня збалансованості й прозорості бюджету, ефективності витрачання бюджетних коштів, удосконалення міжбюджетних відносин, забезпечення якісного виконання бюджетів усіх рівнів, здійснення дієвого фінансового контролю.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Серед вагомих наукових досліджень у сфері бюджетної політики, макроекономічного регулювання слід виокремити праці А. Вагнера, С. Вітте, Дж. М. Кейнса, М. Кондратьєва, П. Кругмана, Е. Меддисона, Л. Мізеса, Д. Нортона, В. Родіонової, П. Самуельсона, Є. Слуцького, М. Сперанського, Дж. Стігліца, А. Улюкаєва, Ю. Яковця [1–15].

Питанням фінансової, бюджетної стратегії, державного регулювання соціально-економічного розвитку країни присвячено праці вітчизняних вчених: О. Василика, В. Гейця, А. Гриценка, І. Запатріної, Б. Кваснюка, І. Луїної, І. Лютого, Г. П'ятченко, В. Федосова, С. Юрія, І. Чугунова [16–26] та ін.

**Метою** статті є розкриття положень щодо визначення довгострокової бюджетної стратегії у системі економічної циклічності.

**Матеріали та методи.** У науковій статті застосовано сукупність методів і підходів, що дозволило реалізувати концептуальну єдність дослідження. Діалектичний та структурний методи використано для розкриття сутності формування бюджетної стратегії у системі економічної циклічності, методи аналізу, синтезу, статистичний – для розроблення довгострокової бюджетної стратегії.

**Результати дослідження.** Метою бюджетної стратегії є забезпечення відповідного рівня соціально-економічного розвитку суспільства з урахуванням збалансованості державних фінансів, що реалізується через інститути бюджетного регулювання, державного фінансового контролю. Державне регулювання в сучасних умовах являє собою макроекономічний регулятор відтворювальних процесів, спрямований на реалізацію стратегічних пріоритетів соціально-економічного розвитку держави. Прогнозування бюджету є важливим інструментом державного регулювання економічних і соціальних процесів, оскільки обґрунтовує напрями використання бюджетних коштів у майбутньому з урахуванням визначених цілей та пріоритетів соціально-економічного розвитку держави на довгострокову перспективу.

На початку 1920-х років російський економіст М. Кондратьєв (1892–1938) визначив певну циклічність у довгостроковій динаміці

економічного розвитку, фазу зростання змінює економічний спад з періодом коливання від 40 до 60 років. Наведені коливання отримали назву: кондратьєвські довгі хвилі (К-хвилі). Мають місце певні закономірності у розвитку великих циклів. Перед початком підвищувальної хвилі кожного циклу, як правило, відбуваються суттєві зміни в умовах суспільного розвитку, у тому числі значні соціальні потрясіння, наукові відкриття, революційні процеси, війни. Понижуючі хвилі цих циклів супроводжуються довготривалою економічною депресією [27; 28]. У табл. 1 наведено довгі хвилі, розраховані на основі динаміки та тенденцій економічної циклічності з кінця XVIII ст.

Таблиця 1

**Кондратьєвські довгі хвилі (кінець XVIII – початок ХХІІ ст.)**

Порядок	Хвиля, період у часі (роки)	
	підвищувальна	понижуюча
I	з 1787–1794 до 1810–1817	з 1810–1817 до 1844–1851
II	з 1844–1851 до 1870–1875	з 1870–1875 до 1890–1896
III	з 1890–1896 до 1914–1920	з 1914–1920 до 1936–1940
IV	з 1936–1940 до 1966–1971	з 1966–1971 до 1980–1985
V	з 1980–1985 до 2000–2007	з 2000–2007 до 2020–2025 *
VI	з 2020–2025 до 2042–2048 *	з 2042–2048 до 2060–2065 *
VII	з 2060–2065 до 2082–2087 *	з 2082–2087 до 2101–2106 *

\* За прогнозом

Досягнення стратегічних цілей соціально-економічного розвитку країни залежить від ступеня врахування в бюджетній політиці особливостей інституційного середовища, функціонування фінансово-економічних відносин, динаміки суспільного розвитку. Бюджетне стратегічне планування є одним з вагомих інструментів економічної політики держави, яке ґрунтується на визначенні параметрів формування доходів і видатків бюджету, дефіциту бюджету, управління державним боргом, регулюванні міжбюджетних відносин на перспективний період у взаємозв'язку з основними цілями і завданнями економічного і соціального розвитку держави. Доцільним є формування в країні відповідних інституційних умов для підвищення рівня ефективності бюджетних видатків та результативності бюджетного процесу.

Бюджетна стратегія визначається, виходячи з трьох варіантів довгострокового економічного зростання. Зокрема середній його показник за 2001–2100 рр. становить відповідно 2.3 %, 3.4 та 4.2 %, у тому числі за 2001–2050 рр. – 2.6 %, 3.5 та 4.3 %, за 2051–2100 рр. – 2 %, 3.3 та 4.1 % (табл. 2).

Таблиця 2

## Довгострокова бюджетна стратегія до 2100 р., %

Рік	Песимістичний сценарій				Базовий сценарій				Оптимістичний сценарій			
	Приріст реального ВВП	Частка доходів бюджету у ВВП	Частка дефіциту бюджету у ВВП	Частка видатків бюджету у ВВП	Приріст реального ВВП	Частка доходів бюджету у ВВП	Частка дефіциту бюджету у ВВП	Частка видатків бюджету у ВВП	Приріст реального ВВП	Частка доходів бюджету у ВВП	Частка дефіциту бюджету у ВВП	Частка видатків бюджету у ВВП
2001–2005*	7.7	27.88	0.94	28.82	7.7	27.88	0.94	28.82	7.7	27.88	0.94	28.82
2006–2010*	1	30.49	2.66	33.15	1	30.49	2.66	33.15	1	30.49	2.66	33.15
<b>2001–2010*</b>	<b>4.3</b>	<b>29.19</b>	<b>1.8</b>	<b>30.99</b>	<b>4.3</b>	<b>29.19</b>	<b>1.8</b>	<b>30.99</b>	<b>4.3</b>	<b>29.19</b>	<b>1.8</b>	<b>30.99</b>
2011–2015*	1.2	30.12	2.02	32.14	1.8	30.6	1.78	32.38	2.4	31.16	1.59	32.75
2016–2020	2.6	30.88	1.82	32.7	3.6	31.54	1.7	33.24	4.6	31.98	1.53	33.51
<b>2011–2020</b>	<b>1.9</b>	<b>30.5</b>	<b>1.92</b>	<b>32.42</b>	<b>2.7</b>	<b>31.07</b>	<b>1.74</b>	<b>32.81</b>	<b>3.5</b>	<b>31.57</b>	<b>1.56</b>	<b>33.13</b>
2021–2025	2	30.12	2.03	32.15	3.2	30.64	1.87	32.51	3.9	31.07	1.72	32.79
2026–2030	2.2	30.38	1.95	32.33	3.6	30.92	1.81	32.73	4.5	31.45	1.66	33.11
<b>2021–2030</b>	<b>2.1</b>	<b>30.25</b>	<b>1.99</b>	<b>32.24</b>	<b>3.4</b>	<b>30.78</b>	<b>1.84</b>	<b>32.62</b>	<b>4.2</b>	<b>31.26</b>	<b>1.69</b>	<b>32.95</b>
2031–2035	2.4	30.3	1.98	32.28	3.8	30.95	1.85	32.8	4.8	31.52	1.74	33.26
2036–2040	2	29.64	2.16	31.8	3.2	30.09	2.01	32.1	4.2	30.58	1.82	32.4
<b>2031–2040</b>	<b>2.2</b>	<b>29.97</b>	<b>2.07</b>	<b>32.04</b>	<b>3.5</b>	<b>30.52</b>	<b>1.93</b>	<b>32.45</b>	<b>4.5</b>	<b>31.05</b>	<b>1.78</b>	<b>32.83</b>
2041–2045	2.3	29.7	2.15	31.85	3.5	30.2	2.02	32.22	4.6	30.64	1.9	32.54
2046–2050	2.5	29.88	2.09	31.97	3.9	30.48	1.96	32.44	5	31.02	1.84	32.86
<b>2041–2050</b>	<b>2.4</b>	<b>29.79</b>	<b>2.12</b>	<b>31.91</b>	<b>3.7</b>	<b>30.34</b>	<b>1.99</b>	<b>32.33</b>	<b>4.8</b>	<b>30.83</b>	<b>1.87</b>	<b>32.7</b>
2051–2055	2.5	29.55	2.15	31.7	3.7	30.14	2.03	32.17	4.6	30.72	1.89	32.61
2056–2060	2.1	28.97	2.21	31.18	3.3	29.52	2.07	32.59	4	30.04	1.93	31.97
<b>2051–2060</b>	<b>2.3</b>	<b>29.26</b>	<b>2.18</b>	<b>31.44</b>	<b>3.5</b>	<b>29.83</b>	<b>2.05</b>	<b>31.88</b>	<b>4.3</b>	<b>30.38</b>	<b>1.91</b>	<b>32.29</b>
2061–2065	1.8	28.52	2.36	30.88	3.1	29.05	2.24	31.29	3.9	29.52	2.16	31.68
2066–2070	2.2	29.04	2.24	31.28	3.5	29.65	2.16	31.81	4.3	30.2	2.1	32.3
<b>2061–2070</b>	<b>2</b>	<b>28.78</b>	<b>2.3</b>	<b>31.08</b>	<b>3.3</b>	<b>29.35</b>	<b>2.2</b>	<b>31.55</b>	<b>4.1</b>	<b>29.86</b>	<b>2.13</b>	<b>31.99</b>
2071–2075	1.9	28.75	2.31	31.06	3.2	29.3	2.23	31.53	4.2	29.88	2.17	32.05
2076–2080	1.7	28.63	2.37	31	3	29.18	2.27	31.45	3.6	29.56	2.21	31.77
<b>2071–2080</b>	<b>1.8</b>	<b>28.69</b>	<b>2.34</b>	<b>31.03</b>	<b>3.1</b>	<b>29.24</b>	<b>2.25</b>	<b>31.49</b>	<b>3.9</b>	<b>29.72</b>	<b>2.19</b>	<b>31.91</b>
2081–2085	1.8	29.18	2.2	31.38	3.1	29.72	2.07	31.79	3.8	30.15	1.92	32.07
2086–2090	2	29.5	2.12	31.62	3.3	30.06	1.99	32.05	4.2	30.73	1.86	32.59
<b>2081–2090</b>	<b>1.9</b>	<b>29.34</b>	<b>2.16</b>	<b>31.5</b>	<b>3.2</b>	<b>29.89</b>	<b>2.03</b>	<b>31.92</b>	<b>4</b>	<b>30.44</b>	<b>1.89</b>	<b>32.33</b>
2091–2095	2.1	29.92	1.99	31.91	3.6	30.5	1.84	32.34	4.4	31.1	1.64	32.74
2096–2100	1.9	29.74	2.05	31.79	3.2	30.28	1.9	32.18	4	30.7	1.72	32.42
<b>2091–2100</b>	<b>2</b>	<b>29.83</b>	<b>2.02</b>	<b>31.85</b>	<b>3.4</b>	<b>30.39</b>	<b>1.87</b>	<b>32.26</b>	<b>4.2</b>	<b>30.9</b>	<b>1.68</b>	<b>32.58</b>
2001–2050	2.6	29.94	1.98	31.92	3.5	30.38	1.86	32.24	4.3	30.78	1.74	32.52
<b>2051–2100</b>	<b>2</b>	<b>29.18</b>	<b>2.2</b>	<b>31.38</b>	<b>3.3</b>	<b>29.74</b>	<b>2.08</b>	<b>31.82</b>	<b>4.1</b>	<b>30.26</b>	<b>1.96</b>	<b>32.22</b>
<b>2001–2100</b>	<b>2.3</b>	<b>29.56</b>	<b>2.09</b>	<b>31.65</b>	<b>3.4</b>	<b>30.06</b>	<b>1.97</b>	<b>32.03</b>	<b>4.2</b>	<b>30.52</b>	<b>1.85</b>	<b>32.37</b>

\*За даними Міністерства фінансів України. Джерело: розраховано автором.

Планові показники економічного зростання (приріст реального ВВП) за п'ятирічні, десятирічні періоди визначаються з урахуванням довгострокової, середньострокової, короткострокової економічної циклічності. Найбільшим показником у песимістичному варіанті є 2.4 та 2.3 % у 2041–2050 та 2051–2060 рр. відповідно, найменшим – 1.8 % у 2071–2080 рр. та 1.9 % у 2011–2020, 2081–2090 рр. Найбільшим показником у п'ятирічних періодах є 2.6 % у 2016–2020 та 2.5 % у 2046–2050, 2051–2055 рр., найменшим показником – 1.2 % у 2011–2015 рр. та 1.7 і 1.8 % у 2076–2080 та 2061–2065, 2081–2085 рр. відповідно. Найбільшим показником у базовому варіанті є 3.7 та 3.5 % у 2041–2050 та 2031–2040, 2051–2060 рр. відповідно, найменшим – 2.7 % у 2011–2020 рр. та 3.1 і 3.2 % – у 2071–2080, 2081–2090 рр. Найбільшим показником у п'ятирічних періодах є 3.9 % у 2046–2050 та 3.8 і 3.7 % – у 2031–2035, 2051–2055 рр. відповідно, найменшим показником 1.8 % – у 2011–2015 рр. та 3 і 3.1 % – у 2076–2080 та 2061–2065, 2081–2085 рр. відповідно. Найбільшим показником у оптимістичному варіанті є 4.8 та 4.5 і 4.3 % у 2041–2050 та 2031–2040, 2051–2060 рр. відповідно, найменшим – 3.5 % у 2011–2020 рр. та 3.9 % у 2071–2080 рр.

Найбільшим показником у п'ятирічних періодах є 5 % у 2046–2050 та 4.8 % у 2031–2035 рр., найменшим показником – 2.4 % у 2011–2015 рр. та 3.6 % у 2076–2080 рр.

Планові показники частки доходів зведеного бюджету визначаються з важливості здійснення бюджетно-податкового регулювання з врахуванням економічної циклічності, у тому числі зменшення податкового навантаження під час економічного спаду порівняно з минулим періодом та збільшення податкового навантаження під час економічного зростання порівняно з минулим періодом. Найбільшим показником у песимістичному варіанті є 30.5 та 30.25 % у 2011–2020 та 2021–2030 рр. відповідно, найменшим – 28.69 та 28.78 % у 2071–2080 та 2061–2070 рр. Найбільшим показником у п'ятирічних періодах є 30.88 та 30.38 % у 2016–2020 та 2026–2030 рр. відповідно, найменшим – 28.52 та 28.63 % у 2061–2065 та 2076–2080 рр. Найбільшим показником у базовому варіанті є 31.07 та 30.78 % у 2011–2020 та 2021–2030 рр. відповідно, найменшим – 29.24 та 29.35 % у 2071–2080 та 2061–2070 рр. Найбільшим показником у п'ятирічних періодах є 31.54 та 30.95 % у 2016–2020 та 2031–2035 рр. відповідно, найменшим – 29.05 та 29.18 % у 2061–2065 та 2076–2080 рр. Найбільшим показником у оптимістичному варіанті є 31.57 та 31.26 % у 2011–2020 та 2021–2030 рр. відповідно, найменшим – 29.72 та 29.86 % у 2071–2080 та 2061–2070 рр. Найбільшим показником у п'ятирічних періодах є 31.98 та 31.52 % у 2016–2020 та 2031–2035 рр. відповідно, найменшим – 29.52 та 29.56 % у 2061–2065 та 2076–2080 рр.

Планові показники частки дефіциту зведеного бюджету визначаються з важливості здійснення бюджетно-податкового регулювання

з врахуванням економічної циклічності, у тому числі збільшення дефіциту бюджету під час економічного спаду порівняно з минулим періодом та зменшення дефіциту бюджету під час економічного зростання порівняно з минулим періодом. Найбільшим показником у песимістичному варіанті є 2.34 та 2.3 % у 2071–2080 та 2061–2070 рр. відповідно, найменшим – 1.92 та 1.99 % у 2011–2020 та 2021–2030 рр. Найбільшим показником у п'ятирічних періодах є 2.37 та 2.36 % у 2076–2080 та 2061–2065 рр. відповідно, найменшим – 1.82 та 1.95 % у 2016–2020 та 2026–2030 рр. Найбільшим показником у базовому варіанті є 2.25 та 2.2 % у 2071–2080 та 2061–2070 рр. відповідно, найменшим – 1.74 та 1.84 % у 2011–2020 та 2021–2030 рр. Найбільшим показником у п'ятирічних періодах є 2.27 та 2.24 % у 2076–2080 та 2061–2065 рр. відповідно, найменшим – 1.7 та 1.78 % у 2016–2020 та 2011–2015 рр. Найбільшим показником у оптимістичному варіанті є 2.19 та 2.13 % у 2071–2080 та 2061–2070 рр. відповідно, найменшим – 1.56 та 1.68 % у 2071–2080 та 2061–2070 рр. Найбільшим показником у п'ятирічних періодах є 2.21 та 2.17 % у 2076–2080 та 2071–2075 рр. відповідно, найменшим – 1.53 та 1.59 % у 2016–2020 та 2011–2015 рр.

Планові показники частки видатків зведеного бюджету визначаються з важливості здійснення бюджетно-податкового регулювання з врахуванням економічної циклічності, у тому числі зменшення податкового навантаження, збільшення дефіциту бюджету під час економічного спаду порівняно з минулим періодом та збільшення податкового навантаження, зменшення дефіциту бюджету під час економічного зростання порівняно з минулим періодом. Найбільшим показником у песимістичному варіанті є 32.42 та 32.24 % у 2011–2020 та 2021–2030 рр. відповідно, найменшим – 31.03 та 31.08 % у 2071–2080 та 2061–2070 рр. Найбільшим показником у п'ятирічних періодах є 32.7 та 32.33 % у 2016–2020 та 2026–2030 рр. відповідно, найменшим – 30.88 та 31 % у 2061–2065 та 2076–2080 рр. Найбільшим показником у базовому варіанті є 32.81 та 32.62 % у 2011–2020 та 2021–2030 рр. відповідно, найменшим – 31.49 та 31.55 % у 2071–2080 та 2061–2070 рр. Найбільшим показником у п'ятирічних періодах є 33.24 та 32.8 % у 2016–2020 та 2031–2035 рр. відповідно, найменшим показником – 31.29 та 31.45 % у 2061–2065 та 2076–2080 рр. Найбільшим показником у оптимістичному варіанті є 33.13 та 32.95 % у 2011–2020 та 2021–2030 рр. відповідно, найменшим – 31.91 та 31.99 % у 2071–2080 та 2061–2070 рр. Найбільшим показником у п'ятирічних періодах є 33.51 та 33.26 % у 2016–2020 та 2031–2035 рр. відповідно, найменшим показником – 31.68 та 31.77 % у 2061–2065 та 2076–2080 рр.

Бюджетна стратегія є ваговою складовою державного регулювання соціально-економічного розвитку суспільства. Становлення фінансових відносин відбувається в умовах трансформації економіки, яка є передумовою і одночасно об'єктом їх впливу. Виходячи зі стратегії

розвитку економіки, пов'язаної з підвищенням рівня її ендогенної складової, необхідні відповідні інституційні зміни у системі фінансово-бюджетного регулювання економіки, що формується у певному інституційному середовищі та являє собою сукупність таких фінансово-бюджетних і економічних складових, як дохідна частина бюджету, видаткова частина бюджету, дефіцит бюджету, державний борг, податкове регулювання, міжбюджетні відносини, економічні процеси в країні, зовнішнє економічне середовище та взаємозв'язки між ними. Перетворення системи фінансово-бюджетного регулювання значною мірою пов'язано зі зміною інституційного середовища суспільства, складові фінансової політики удосконалюються з розвитком соціально-економічної сфери, економічної стратегії та характеризують адаптаційні можливості архітекτονіки фінансової системи.

Бюджетне регулювання впливає як одночасно, так і з лагами у часі на темпи соціально-економічного розвитку, а також на стійкість і збалансованість фінансової системи. Основним завданням бюджетної політики є забезпечення виконання завдань соціально-економічного розвитку держави та адміністративно-територіальних одиниць, однак при цьому важливою є підтримка передусім запасу стійкості бюджетної системи. З метою розробки і реалізації збалансованого бюджетного регулювання протягом певного періоду бюджетна політика має визначатися, виходячи з циклічності економічного розвитку, а також зі стану державних фінансів і запасу стійкості бюджетної системи, суттєве зменшення якого може призвести до ускладнень у проведенні ефективного бюджетного регулювання щодо позитивного впливу на економічне зростання. Інституційний підхід передбачає розгляд бюджетного регулювання як динамічної системи, що постійно вдосконалюється та адаптується до основних завдань соціально-економічного розвитку.

Впровадження інституційного підходу до дослідження бюджетної політики є важливим та включає визначення ознак інституту бюджетного регулювання, інституційного середовища, яке забезпечує його функціонування, трансакційних витрат із застосуванням теорії суспільного вибору. Інститути бюджетної системи мають складну внутрішню структуру норм, правил, еволюція цих інститутів тісно пов'язана з розвитком інститутів державного управління, макроекономічного регулювання. Інститути можна представити як результат процесів, що відбувалися в попередніх періодах часу, і тому вони відповідають насамперед минулому середовищу. Вагомим є визначення ступеня адекватності цих інститутів сучасним обставинам, терміну початку, поетапності, швидкості внесення необхідних інституційних змін. Від цього залежить ефективність розвитку державних фінансів, національної економіки, суспільства в цілому.

Якщо під інститутами розуміти обмеження, що накладаються суспільством на певну діяльність, то інституційні зміни у бюджетному

процесі передбачають запровадження низки обмежень відповідно до етапу економічного розвитку. Це, зокрема, рівень інвестиційної складової у бюджеті, дефіцит бюджету та структура джерел його фінансування, обсяг та структура дохідної та видаткової частин бюджету. На основні характеристики функціонування та розвитку соціально-економічних систем у площині суспільного життя з його філософськими, правовими, соціальними, психологічними, культурними особливостями безпосередньо впливають прояви тісного зв'язку таких факторів, як: економічна поведінка суб'єктів підприємницької діяльності та чинники, що її визначають; система і структура стимулів та мотивів економічних агентів; норми, принципи, правила економічної поведінки. За таких умов обґрунтована бюджетна політика має бути визначальною у підтримці цілісності бюджетної системи, її збалансованості у середньостроковій перспективі та формуванні дієвого механізму ефективного впливу на поступальний розвиток суспільства. Для цього бюджетна система як адаптивний механізм у системі державного регулювання має спрямовуватися на забезпечення адекватності регуляторних заходів внутрішнім і зовнішнім змінам економічного середовища з метою розвитку держави та регіонів і на цій основі підвищення добробуту суспільства. Необхідні інститути у сфері державних фінансів формуються у процесі суспільного розвитку, певні функціональні зв'язки, які встановлюються між ними, стають підґрунтям виникнення відповідних фінансових відносин. Інституційне середовище розкриває вплив фінансового механізму на показники економічного і соціального розвитку.

Дослідження взаємозв'язку дієвості бюджетної стратегії у системі державного регулювання та характеристики інституційного середовища країни доводять, що саме інституційне середовище значною мірою створює умови, за яких у межах інституційної архітекtonіки економічної системи вибудовується її складова – інституційна архітекtonіка фінансової системи. Такі умови істотно залежать від низки особливостей країни в історичному та соціокультурному аспектах, становлення інститутів у суспільстві, характеристики його інституційного середовища. При цьому відбувається тісна взаємодія структури та функціонування інститутів ринкової економіки з інститутами фінансової політики та механізмами їх впливу на соціально-економічний розвиток. Інституційна структура бюджетної стратегії еволюціонує разом з інституційною матрицею державного механізму, яка є складовою інституційної системи суспільства. Відповідно до теорії інституціоналізму інституційні зміни не відбуваються дискретно. Для них характерним є поступовий перехід від старих до нових інститутів, залежність від тенденцій попереднього розвитку визначає інституційну стійкість суспільства. Взаємовплив здійснюється між інституційним середовищем суспільства та бюджетною стратегією держави. Позитивні результати запланованих інституційних змін вплинуть на підвищення ефективності механізмів



фінансової політики у системі державного регулювання, в іншому разі можуть виникнути відповідні стани системи фінансового регулювання, які проявляються в утворенні інституційних пустот, розривів, що негативно позначатиметься на суспільно-економічному розвитку.

Досягнення середньо- та довгострокових цілей економічного розвитку держави залежить від ступеня врахування в бюджетній політиці особливостей інституційного середовища суспільства, тому інституційна архітектура бюджетної стратегії має передбачати поліпшення якісних характеристик бюджетних інститутів, які б сприяли розвитку соціально-економічної складової суспільства. Зазначене потребує удосконалення інституційного середовища економічного та бюджетного простору, підготовки відповідних інституційних змін. Важливим аспектом цих змін, який необхідно враховувати при формуванні адекватної інституційному середовищу бюджетної стратегії, є взаємопов'язаність інститутів, їх тісні взаємозв'язки створюють єдину інституційну систему; бюджетний простір у межах інституційної архітектури бюджетної політики є складовою національного інституційного середовища. Зміна одного з інститутів без урахування зв'язків в інституційній системі може призвести до порушення збалансованості інституційного середовища. Запозичений із звичних умов інститут та впроваджений у динамічне середовище архітектури бюджетної стратегії може не дати очікуваного результату, що необхідно враховувати при здійсненні відповідних інституційних змін.

Вагомим чинником ефективної бюджетної політики є якість інституційного середовища, зміна якого відбувається у тому числі під впливом розвитку інформаційного потенціалу економіки. Архітектура бюджетної стратегії має створювати інституційні умови функціонування бюджетного механізму з метою дієвого впливу на економічне зростання, всебічний розвиток суспільства, підвищення добробуту населення. Інституційна структура бюджетної стратегії як важлива складова державного регулювання є ефективним інструментом соціально-економічного розвитку країни. Враховуючи, що економічна діяльність здійснюється у межах відповідної інституційної моделі, яка є сукупністю взаємопов'язаних інститутів, ефективна модель бюджетної стратегії має спиратися на інституційне середовище суспільства як систему основних економічних, соціальних, політичних, правових положень, що визначаються історією, традиціями, культурою країни. Створення відповідних інституційних умов для формування та реалізації ефективної бюджетної стратегії потребує використання адаптивної архітектури системи бюджетного регулювання, що сприятиме досягненню збалансованого та стійкого соціально-економічного розвитку держави.

Ефективне та результативне використання бюджетних коштів також залишається однією з найважливіших проблем планування й виконання бюджету в умовах достатньо обмежених бюджетних ресурсів.

Важливим кроком щодо вирішення цього питання є удосконалення системи управління видатками бюджету в частині підвищення результативності їх використання. Основними завданнями при цьому визначено обґрунтування пріоритетів при розподілі бюджетних ресурсів, застосування принципів перспективного бюджетного прогнозування і планування; оптимізація бюджетних програм з урахуванням загальнодержавних пріоритетів та удосконалення методології оцінки їх результативності; впровадження системи контролю за цільовим і ефективним використанням бюджетних коштів, системи оцінки результативності бюджетних програм та діяльності розпорядників бюджетних коштів. Бюджетна політика, яка реалізується через систему бюджетних механізмів, повинна забезпечувати бюджетну рівновагу та ефективний вплив на соціально-економічні процеси. Механізм формування обсягу та структури доходів і видатків бюджету є важливою складовою бюджетного регулювання для забезпечення всебічного розвитку суспільства.

Сучасний етап розвитку бюджетних відносин характеризується посиленням ролі бюджетних видатків у процесі регулювання соціально-економічного розвитку держави та регіонів. Останніми роками здійснено вагомі кроки щодо посилення обґрунтованості планування бюджету, його впливу на економічне зростання та соціальний розвиток. З метою найбільш ефективного розподілу бюджетних ресурсів відбувається подальше удосконалення планування і виконання видаткової частини бюджету на основі програмно-цільового методу, насамперед як складової системи перспективного бюджетного прогнозування та планування. Доцільним є впровадження стратегічного планування в практику роботи головних розпорядників бюджетних коштів та складання ними належних планів діяльності на поточний і наступні три бюджетні періоди, орієнтовані на результат, з метою посилення відповідальності розпорядників бюджетних коштів за досягнення встановлених цілей, упорядкування і підвищення результативності та ефективності державних видатків.

На сучасному етапі розвитку фінансів необхідне переосмислення сутності бюджетної системи у процесі регулювання економіки, підвищення теоретико-методологічного рівня бюджетної політики та, враховуючи вітчизняний і зарубіжний досвід, розробка на основі виявлених особливостей бюджетного процесу нової парадигми системи бюджетного регулювання, з одного боку, як інструменту впливу, з іншого – як об'єкта регулювання економічного розвитку. Розробка і реалізація бюджетної стратегії мають спиратися на науково обґрунтовані положення та результати проведених досліджень з питань ефективності бюджетних відносин, що безперечно посилить збалансованість державних фінансів та створить необхідні умови для підвищення рівня керованості економічних процесів у країні. Інституційна модель бюджетної стратегії має поєднати, виходячи з положень економічної архі-

тектоніки, соціальні та інноваційні бюджетні складові, що забезпечить якісний рівень функціонування фінансово-економічної системи держави. Важливим є проведення подальших наукових досліджень, спрямованих на визначення основних напрямів та механізмів реалізації бюджетної стратегії у системі державного регулювання з урахуванням особливостей інституційного середовища суспільства, що забезпечуватиме більш повне розкриття сутності фінансово-бюджетних відносин як вагомому інструменту соціально-економічного розвитку країни. Зазначене надасть можливість поглибити розуміння економічної сутності бюджету та бюджетної системи як важливого регулятора економічних процесів, що сприятиме ефективному розвитку фінансово-бюджетних відносин.

Встановлення довгострокових цілей та завдань бюджетної стратегії, кількісних та якісних критеріїв їх виконання і на цій основі визначення обсягів бюджетних ресурсів на перспективу є необхідною умовою підвищення якості процесу бюджетного планування та посилення впливу бюджетної стратегії на соціально-економічний розвиток держави. Розробка прогнозних бюджетних показників на довгострокову перспективу, бюджетної стратегії з урахуванням циклічності економічного розвитку сприятиме підвищенню керованості бюджетного процесу. Від виваженості та своєчасності прийняття зазначених рішень залежить рівень ефективності бюджетної політики та функціонування бюджетної системи в цілому. Разом з тим бюджет як інструмент економічного регулювання має бути збалансованим як у середньо-, так і довгостроковому періодах, що насамперед стосується показників обсягу і структури державного боргу, дефіциту бюджету, дебіторської та кредиторської заборгованості бюджетних установ, заборгованості суб'єктів підприємницької діяльності щодо сплати податків і зборів, рівня виконання запланованих показників бюджетів усіх рівнів. З огляду на це існує потреба у посиленні науково обґрунтованого перспективного бюджетного прогнозування й планування та створення теоретичних основ системи бюджетного регулювання, що підвищить якісний рівень функціонування бюджетної системи як одного з основних інструментів державного регулювання економічного розвитку. Використання інституційного підходу при формуванні та реалізації бюджетної стратегії сприятиме прискоренню трансформаційних перетворень у сфері державних фінансів та підвищенню якісного рівня розвитку соціально-економічних відносин у суспільстві.

**Висновки.** Бюджетна стратегія є однією з найбільш вагомих складових системи державного регулювання соціально-економічного розвитку країни. Бюджетне регулювання має постійно вдосконалюватися та адаптуватися до інституційних перетворень економічного середовища, динаміки і тенденцій суспільного розвитку, економічної циклічності з урахуванням необхідності підвищення рівня збалансованості та ефективності функціонування державних фінансів. Результа-

тивність бюджетної стратегії визначається як перевищення ефективності видатків бюджету над фіскальним впливом доходів бюджету. Значення цього перевищення повинно бути найбільшим. Країни, які здатні певною мірою досягнути зазначеного, мають дієвий фінансовий інструмент економічного зростання.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Вагнер А.* Теория финансов / А. Вагнер. — Л. : Петроком, 1993. — 231 с.
2. *Витте С. Ю.* Конспект лекций о народном и государственном хозяйстве / С. Ю. Витте. — М. : Юрайт, 2011. — 629 с.
3. *Кейнс Дж. М.* Общая теория занятости, процента и денег / Дж. М. Кейнс ; пер. с англ. — М. : Гелиос, 2012. — 352 с.
4. *Кондратьев Н. Д.* Проблемы экономической динамики / Н. Д. Кондратьев ; редкол. Л. И. Абалкин и др. — М. : Экономика, 1989. — 526 с.
5. *Кругман П.* Выход из кризиса есть / П. Кругман ; пер. с англ. — М. : Азбука Бизнес, 2013. — 320 с.
6. *Мэддисон Э.* Контуры мировой экономики в 1-2030 гг. / Э. Мэддисон ; пер. с англ. — М. : Ин-т Гайдара, 2012. — 584 с.
7. *Мизес Л.* Теория экономического цикла / М. Людвиг ; пер. с англ. — Челябинск : Социум, 2012. — 413 с.
8. *Норт Д.* Понимание процесса экономических изменений / Н. Дуглас ; пер. с англ. — М. : Изд. дом Гос. ун-та. — Высшей школы экономики, 2010. — 256 с.
9. *Финансы* / под ред. В. М. Родионовой. — М. : Финансы и статистика, 1995. — 432 с.
10. *Самуэльсон Пол. Э.* Экономика / Пол. Э. Самуэльсон, В. Д. Нордхаус ; пер. с англ. — 18-е изд. — М. : Вильямс, 2010. — 1360 с.
11. *Слуцкий Е. Е.* Экономические и статистические произведения : избр. / Е. Е. Слуцкий ; пер. с англ. — М. : Эксмо, 2010. — 1152 с.
12. *Сперанский М. М.* План финансов. У истоков финансового права / М. М. Сперанский. — М. : Статут, 1998. — Т.1. — С. 17–106.
13. *Стиглиц Дж. Е.* Крутое пике: Америка и новый экономический порядок после глобального кризиса / Дж. Е. Стиглиц ; пер. с англ. — М. : Эксмо, 2011. — 512 с.
14. *Улюкаев А. В.* Проблемы государственной бюджетной политики / А. В. Улюкаев. — М. : Дело, 2004. — 544 с.
15. *Яковец Ю. В.* Циклы. Кризисы. Прогнозы / Ю. В. Яковец. — М. : Наука, 1999. — 448 с.
16. *Василик О. Д.* Теорія фінансів / О. Д. Василик. — К. : НІОС, 2000. — 416 с.
17. *Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку* / за ред. В. М. Гейця. — К. : Ін-т екон. прогнозув.; Фенікс, 2003. — 1008 с.
18. *Институциональная архитектура и динамика экономических преобразований* / под ред. А. А. Гриценко. — Х. : Форт, 2008. — 928 с.
19. *Запатріна І. В.* Бюджетний механізм економічного зростання / І. В. Запатріна. — К. : Ін-т соц.-екон. стратегій, 2007. — 528 с.

20. Роль держави у довгостроковому економічному зростанні / за ред. Б. Є. Кваснюка. — К. : Ін-т екон. прогнозув.; Форт, 2003. — 424 с.
21. Луїна І. О. Державні фінанси та реформування міжбюджетних відносин / І. О. Луїна. — К. : Наук. думка, 2006. — 432 с.
22. Національні фінансові системи в умовах глобалізації / за ред. І. О. Лютого. — Івано-Франківськ : Галицька Академія, 2008. — 308 с.
23. Становлення та розвиток фінансів України. 1917–2003 / Г. О. П'ятаченко, Л. В. Кухарець. — К. : НДФІ, 2005. — 784 с.
24. Теорія фінансів / за ред. В. М. Федосова, С. І. Юрія. — К. : Центр учбов. л-ри, 2010. — 576 с.
25. Чугунов І. Я. Бюджетний механізм регулювання економічного розвитку / І. Я. Чугунов. — К. : НІОС, 2003. — 488 с.
26. Чугунов І. Я. Теоретичні основи системи бюджетного регулювання / І. Я. Чугунов. — К. : НДФІ, 2005. — 259 с.
27. Кондратьев Н. Д. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения / Н. Д. Кондратьев ; редкол. Л. И. Абалкин, Ю. В. Яковец и др. — М. : Экономика, 2002. — 767 с.
28. Кондратьев Н. Д. Суздальские письма / Н. Д. Кондратьев ; редкол. Ю. В. Яковец и др. — М. : Экономика, 2004. — 879 с.

Стаття надійшла до редакції 07.10.2014.

**Chugunov I. Longterm budget strategy in a system of economic cyclicality.**

**Background.** *One of the main instruments of state regulation of social and economic development is perspective budget planning, that is to develop the main directions of development and use of public funds in the medium and long term, given the need to perform tasks that face society at a certain stage of its development. Conducting targeted fiscal policy involves the introduction of strategic budgeting. During long-term budget planning, the conditions to enhance the effectiveness of state influence on economic development appear.*

**Review of scientific sources** on the subject allowed us to determine that the development and implementation of the budget strategy is a prerequisite for improving the quality of budget planning process, strengthening budget management impact on socio-economic development. In order to enhance the impact of the budget strategy on socio-economic development of society, efforts aimed at improving balance and budget transparency, efficiency of public spending, improving intergovernmental relations, ensuring the quality of budgets at all levels of effective public financial control have to be used.

**Results.** *A significant achievement of this research is development of long-term fiscal strategy to 2100. Substantiation of improving budget management, that is constantly adapting to the institutional changes of the economic environment, the dynamics and trends of social development, economic cyclicality.*

**Conclusion.** *The budget strategy is one of the most important components of state regulation of social and economic development. Budget regulation must be constantly improved and adapted to the institutional changes of the economic environment, the dynamics and trends of social development, economic cyclicality with the need to improve balance and effectiveness of public finances. The efficiency of the budget strategy is defined as the excess of the effectiveness of budget expenditures over the fiscal revenue. The value of this excess should be greatest. Countries that are able to some extent to achieve this have an effective financial tool for economic growth.*

**Keywords:** budget, budget system, budget revenue, budget spending, budget deficit, budget regulation, budget planning, budget policy, budget strategy, economic cyclicality.

## REFERENCES

1. *Vagner A.* Teorija finansov / A. Vagner. — L. : Petrokom, 1993. — 231 s.
2. *Vitte S. Ju.* Konspekt lekcij o narodnom i gosudarstvennom hozjajstve / S. Ju. Vitte. — M. : Jurajt, 2011. — 629 s.
3. *Kejns Dzh. M.* Obshhaja teorija zanjatosti, procenta i deneg / Dzh. M. Kejns ; per. s angl. — M. : Gelios, 2012. — 352 s.
4. *Kondrat'ev N. D.* Problemy jekonomicheskoy dinamiki / N. D. Kondrat'ev ; redkol. L. I. Abalkin i dr. — M. : Jekonomika, 1989. — 526 s.
5. *Krugman P.* Vyhod iz krizisa est' / P. Krugman ; per. s angl. — M. : Azbuka Biznes, 2013. — 320 s.
6. *Mjeddison Je.* Kontury mirovoj jekonomiki v 1-2030 gg. / Je. Mjeddison ; per. s angl. — M. : In-t Gajdara, 2012. — 584 s.
7. *Mizes L.* Teorija jekonomicheskogo cikla / M. Ljudvig ; per. s angl. — Cheljabinsk : Socium, 2012. — 413 s.
8. *Nort D.* Ponimanie processa jekonomicheskikh izmenenij / N. Duglas ; per. s angl. — M. : Izd. dom Gos. un-ta. — Vysshej shkoly jekonomiki, 2010. — 256 s.
9. *Finansy* / pod red. V. M. Rodionovoj. — M. : Finansy i statistika, 1995. — 432 s.
10. *Samujel'son Pol. Je.* Jekonomika / Pol. Je. Samujel'son, V. D. Nordhaus ; per. s angl. — 18-e izd. — M. : Vil'jams, 2010. — 1360 s.
11. *Sluckij E. E.* Jekonomicheskie i statisticheskie proizvedenija : izbr. / E. E. Sluckij ; per. s angl. — M. : Jeksmo, 2010. — 1152 s.
12. *Speranskij M. M.* Plan finansov. U istokov finansovogo prava / M. M. Speranskij. — M. : Statut, 1998. — T.1. — S. 17–106.
13. *Stiglic Dzh. E.* Krutoe pike: Amerika i novyj jekonomicheskij porjadok posle global'nogo krizisa / Dzh. E. Stiglic ; per. s angl. — M. : Jeksmo, 2011. — 512 s.
14. *Uljukaev A. V.* Problemy gosudarstvennoj bjudzhetnoj politiki / A. V. Uljukaev. — M. : Delo, 2004. — 544 s.
15. *Jakovec Ju. V.* Cikly. Krizisy. Prognozy / Ju. V. Jakovec. — M. : Nauka, 1999. — 448 s.
16. *Vasylyk O. D.* Teorija finansiv / O. D. Vasylyk. — K. : NIOS, 2000. — 416 s.
17. *Ekonomika* Ukraïny: strategija i polityka dovgostrokovogo rozvytku / za red. V. M. Gejcja. — K. : In-t ekon. prognov.; Feniks, 2003. — 1008 s.
18. *Institucional'naja* arhitektonika i dinamika jekonomicheskikh preobrazovanij / pod red. A. A. Gricenko. — H. : Fort, 2008. — 928 s.
19. *Zapatrina I. V.* Bjudzhetnyj mehanizm ekonomichnogo zrostannja / I. V. Zapatrina. — K. : In-t soc.-ekon. strategij, 2007. — 528 s.
20. *Rol' derzhavy u dovgostrokovomu ekonomichnomu zrostanni* / za red. B. Je. Kvasnjuka. — K. : In-t ekon. prognov.; Fort, 2003. — 424 s.
21. *Lunina I. O.* Derzhavni finansy ta reformuvannja mizhbjudzhetnyh vidnosyn / I. O. Lunina. — K. : Nauk. dumka, 2006. — 432 s.
22. *Nacional'ni* finansovi systemy v umovah globalizacii' / za red. I. O. Ljutogo. — Ivano-Frankivs'k : Galyc'ka Akademija, 2008. — 308 s.
23. *Stanovlennja ta rozvytok finansiv Ukraïny. 1917–2003* / G. O. P'jatachenko, L. V. Kuharec'. — K. : NDFI, 2005. — 784 s.
24. *Teorija finansiv* / pa red. V. M. Fedosova, S. I. Jurija. — K. : Centr uchbov. l-ry, 2010. — 576 s.
25. *Chugunov I. Ja.* Bjudzhetnyj mehanizm reguljuvannja ekonomichnogo rozvytku / I. Ja. Chugunov. — K. : NIOS, 2003. — 488 s.
26. *Chugunov I. Ja.* Teoretychni osnovy systemy bjudzhetnogo reguljuvannja / I. Ja. Chugunov. — K. : NDFI, 2005. — 259 s.
27. *Kondrat'ev N. D.* Bol'shie cikly konjunktury i teorija predvidenija / N. D. Kondrat'ev ; redkol. L. I. Abalkin, Ju. V. Jakovec i dr. — M. : Jekonomika, 2002. — 767 s.
28. *Kondrat'ev N. D.* Suzdal'skie pis'ma / N. D. Kondrat'ev ; redkol. Ju. V. Jakovec i dr. — M. : Jekonomika, 2004. — 879 s.

УДК 336.71:005.334

АНИСИМОВА Лідія, аспірант кафедри банківської справи КНТЕУ

## ІНСТРУМЕНТАРІЙ СТРЕС-ТЕСТУВАННЯ КРЕДИТНОГО РИЗИКУ БАНКІВ

*Статтю присвячено огляду основних видів стрес-тестів кредитного ризику як на рівні кредитного портфеля окремого банку, так і всієї банківської системи. Розглянуто сутність та особливості стрес-тестування кредитного ризику, визначено переваги та недоліки окремих методик його проведення.*

*Ключові слова:* стрес-тестування, кредитний ризик, фактор ризику, банківська система, сценарій.

*Анисимова Л. Инструментарий стресс-тестирования кредитного риска банков. Статья посвящена обзору основных видов стресс-тестов кредитного риска как на уровне кредитного портфеля отдельного банка, так и всей банковской системы. Рассмотрены суть и особенности стресс-тестирования кредитного риска, определены преимущества и недостатки отдельных методик его использования.*

*Ключевые слова:* стресс-тестирование, кредитный риск, фактор риска, банковская система, сценарий.

**Постановка проблеми.** Стрес-тестування кредитного ризику (СТКР) є наразі доволі поширеним методом, що використовується банками для аналізу та оцінки своєї кредитної діяльності. Кризові явища останніх десятиліть у вітчизняній банківській системі зменшили реальну вартість банківських активів та збільшили кількість проблемних кредитів у банках, тим самим наражаючи їх на значні збитки. Формування теоретичних засад стрес-тестування кредитного ризику та систематизація основних методик його використання набуває особливої значущості, оскільки це дозволить банкам розробляти та застосовувати власні об'єктивні моделі для прогнозування рівня можливих втрат від кредитного ризику.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Різноманітні аспекти стрес-тестування банківських ризиків, у тому числі і кредитного, досліджували такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як І. Андрієвська [1, с. 88–96], Г. Бельська, Н. Верхуша [2, с. 88–91], П. Іванов [3, с. 29–33], М. Марамигін, Є. Стрельников [4, с. 142–147], П. Ковальов, Л. Прийдун [5, с. 67–74] та ін. У наукових працях зазначених вчених аналізуються методики стрес-тестування, однак комплексно не охоплено питання його особливостей та практичного застосування на макро- та мікрорівнях для оцінки можливих втрат при настанні кредитного ризику.

---

© Анісімова Л., 2014

**Метою** дослідження є систематизація існуючого інструментарію стрес-тестів на рівні кредитного портфеля банку і всієї банківської системи, а також розробка пропозицій щодо доцільності його використання у вітчизняній банківській системі.

Відповідно до зазначеної мети поставлено та вирішено такі **завдання**: визначено сутність та особливості стрес-тестування кредитного ризику банків; розглянуто та систематизовано види стрес-тестів кредитного ризику, які використовуються на макро- та мікрорівні; зазначено країни, які використовують ті чи інші методики стрес-тестування кредитного ризику; окреслено переваги та недоліки основних методик стрес-тестування кредитного ризику банків; надано пропозиції щодо використання найбільш ефективних для вітчизняних банків методик стрес-тестування кредитного ризику.

*Об'єктом* дослідження є окремий банк та банківська система.

*Предмет* дослідження – теоретичні основи застосування різноманітних методик стрес-тестування кредитного ризику банків.

**Матеріали та методи.** Інформаційною базою досліджень теоретичних напрямів стрес-тестування кредитного ризику є інформація, отримана з таких джерел, як наукові статті з цієї тематики та офіційні сайти НБУ, ЦБР, НБРБ.

Досягнення мети наукової статті базувалося на використанні загальнонаукових методів (аналітичного, синтетичного, порівняльного) – при дослідженні сутності та особливостей стрес-тестування кредитного ризику, а також його видів; системного підходу – при побудові схеми різновидів стрес-тестів на мікро- та макрорівнях.

**Результати дослідження.** На сьогодні стрес-тестування у банках є загальновизнаною необхідною складовою системи управління ризиками, мета якого – проведення оцінки різноманітних ризиків та визначення спроможності банків чи банківської системи загалом протистояти потрясінням на фінансовому ринку. Зважаючи на особливу актуальність для вітчизняних банків проблеми ризику неповернення кредитів, застосування стрес-тестування кредитного ризику та вибір найбільш оптимальної методики його використання набуває важливого значення.

Стрес-тестування кредитного ризику є вірогідною оцінкою чутливості портфелів банку (кредитного, цінних паперів, дебіторської заборгованості та позабалансових кредитних зобов'язань) до дії різних екстремальних подій, які розглядаються як виняткові, але гіпотетично можливі. У загальному визначенні СТКР поєднує групу методів оцінки впливу на кредитну діяльність банків несприятливих подій, обумовлених як виняткові, але можливі.

Мета стрес-тестування кредитного ризику для окремого банку повинна полягати у наданні перспективних оцінок рівня його кредитного ризику та розробці рекомендацій щодо його зниження, оцінці діапазону збитків і втрат капіталу, прийняття заходів адекватного реагу-



вання на випадок непередбачуваних подій при настанні стресових умов. Метою СТКР банківської системи є оцінка вразливості банківського сектора зокрема та економічного стану країни загалом до нестабільності світової кон'юнктури та суттєвого підвищення рівня кредитного ризику.

Науковці Н. Верхуша та Л. Прийдун визначають деякі особливості застосування стрес-тестів для кредитного ризику у банках.

*По-перше*, оскільки кредитний ризик специфічний і не може бути пов'язаний зі зміною лише одного параметра, для дослідження впливу різноспрямованих факторів доцільно застосовувати багатofакторні моделі стрес-тестування. *По-друге*, слід чітко відрізнити ризик окремого позичальника і ризик кредитного портфеля. Якщо для якісного оцінювання можна використати висновки кредитних фахівців при оцінці кредитоспроможності позичальника, то для кількісного необхідно застосовувати певну модель, яка б дозволила визначити вірогідність дефолту позичальника [2, с. 89; 5, с. 72]. У цьому випадку І. Андрієвська рекомендує при оцінці кредитного ризику мати відповідну систему рейтингів позичальників банку, яка відбиває вірогідність їх дефолту. Банк може використати як зовнішні рейтинги (наприклад, Standard&Poors), так і свої внутрішні оцінки. Залежно від рейтингу позичальника банк привласнює кожному з них відповідний показник вірогідності втрат.

Здебільшого для оцінки втрат за кредитним ризиком використовують таку формулу:

$$\text{ВТРАТИ} = \text{СУМА КРЕДИТУ} \cdot \text{ВІРОГІДНІСТЬ ДЕФОЛТУ} \cdot \text{РІВЕНЬ ВТРАТ ПРИ ДЕФОЛТІ.}$$

Як стрес-тест можна розглядати, наприклад, зміну втрат або рівень дефолту. Крім того, можна використати так звану матрицю переходу, яка складається з вірогідності зміни кредитного рейтингу позичальників за певний проміжок часу. Таку матрицю складають для різних стресових ситуацій і відповідно до неї переоцінюють портфель [1, с. 95].

*По-третє*, при управлінні кредитним ризиком портфеля слід враховувати кореляцію між факторами ризику. Тому кредитний портфель має бути доволі диверсифікованим. Однак найбільш негативні наслідки стресових явищ полягають у тому, що кореляція, яка переважає в нормальних умовах, змінюється, і ризик-менеджери стикаються з новими кореляціями, що призводить до непрогнозованої концентрації ризику.

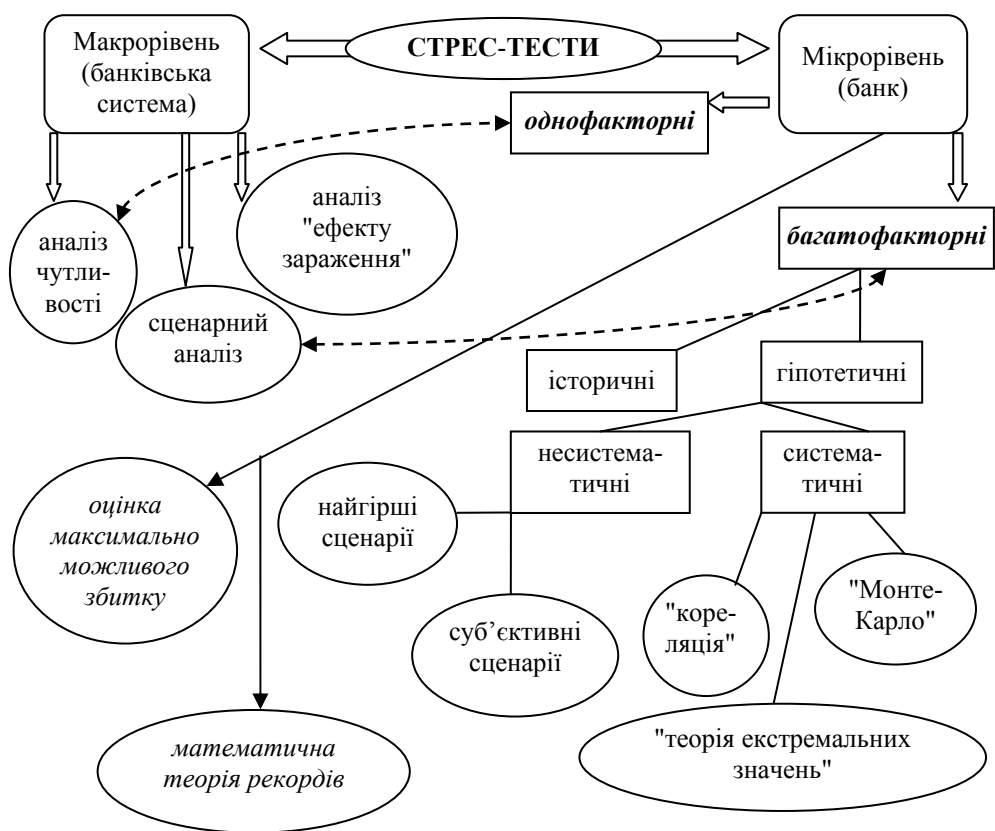
Науковці також зазначають, що для достовірної оцінки можливості дефолту при настанні кредитного ризику необхідний значний масив історичних даних за значну кількість років. Однак в Україні це проблематично.

*Остання* особливість СТКР визначається міжнародною практикою використання методу хеджування кредитних портфелів для зменшення ризику. Однак у нашій країні цей інструмент може не спрацювати у стресових обставинах, оскільки більшість кредитних інструментів

вітчизняних банків не продаються на ринку, а отже, інформація щодо ціни конкретного інструменту відсутня, що робить моделювання кредитного ризику практично неможливим [2, с. 90; 5, с. 72].

Приклади стресових сценаріїв можуть включати зниження темпів зростання ВВП, падіння курсу акцій та цін на нерухомість, погіршення умов для бізнесу великих позичальників, а також значні зрушення у всіх компонентах ризику. Важливо, щоб стрес-сценарій складався з урахуванням характеристик кредитних портфелів, наприклад, галузі чи розміру операцій позичальника [6, с. 102].

Існують різноманітні стрес-тести, які застосовуються для оцінки й аналізу ризиків, зокрема і кредитного, на рівні окремого банку та у межах всієї банківської системи (рисунки).



**Інструментарій стрес-тестування**  
(побудовано автором на основі [1–3; 5])

Стрес-тести, які використовують банки для аналізу вразливості власного кредитного портфеля, можна поділити на дві великі групи – одно- та багатофакторні.

*Однофакторні* стрес-тести, або аналіз чутливості, розглядають зміну впливу одного з факторів ризику на вартість кредитного портфеля. При цьому всі інші фактори ризику вважаються сталими, або констан-

тами, тобто робиться припущення, що вони незмінні у часі. Це найпростіша форма сценарного підходу, за яким будується проста економічна модель з однією залежною змінною. Таку методику нерідко використовують норвезькі банки, наприклад, при аналізі змін величини банківських втрат від кредитування домогосподарств. Практику застосування аналізу чутливості накопичили російські та вітчизняні банки, однак, слід відмітити, що застосовується вона поряд з іншими методами набагато рідше. Інша ситуація у білоруських банках, опитування яких свідчить, що майже 92 % банків успішно використовують аналіз чутливості до кредитного ризику.

Для забезпечення коректності результатів стрес-тестування кредитного ризику слід враховувати одночасну зміну всіх факторів ризику. Для цього використовуються *багатофакторні* стрес-тести або аналіз сценаріїв. Сценарний аналіз широко застосовується більшістю російських, білоруських та українських банків.

Виокремлюють декілька типів багатофакторних стрес-тестів: історичні; гіпотетичні – несистематичні, систематичні.

Найбільш поширені стрес-тести, які базуються на історичних сценаріях. У таких сценаріях аналізуються фактори ризику, які вже мали місце у минулому. Як приклади екстремальних зрушень на світовому ринку розглядаються падіння фондового ринку 1987 р. та ринку високодохідних цінних паперів 1990 р., криза європейських валют 1992 р., підвищення процентної ставки в США 1994 р., Азіатська криза у 1997 р., криза у Росії 1998 р., криза LTCM 1998 р., Бразильська криза 1999 р. [1, с. 91]. Розглядаючи вітчизняну фінансову систему, слід відмітити такі події, як гіперінфляція 1993 р., девальвація гривні 1998 р., девальвація гривні 2008 р., зниження приросту обсягу реального ВВП країни у 2009 р., зростання частки резервів під кредитні ризику у 2010 р. тощо.

Враховуючи циклічність економіки, історичні сценарії сьогодні успішно застосовуються такими великими європейськими банками, як Credit Suisse, Societe Generale, Commerzbank, Deutsche Bank [4, с. 146].

Гіпотетичні сценарії використовуються, коли історичні не відповідають характеристикам кредитного портфеля та не враховують фактори ризику, зазначені у моделях стрес-тестування. Такі стрес-тести охоплюють всі можливі події, відносно яких кредитний портфель банку є вразливим. Більше половини російських банків застосовують практику СТКР на основі гіпотетичних сценаріїв.

Несистематичні гіпотетичні сценарії, в свою чергу, також бувають декількох типів. Вони можуть будуватися на найгірших та суб'єктивних сценаріях. Найгірші сценарії стрес-тестів базуються на тому, що обираються найбільш вагомим значенням факторів ризику, і на їх основі проводиться переоцінка кредитного портфеля. Згідно з опитуванням, усі білоруські банки, які застосовують сценарний аналіз, в основі мають зазначену методику стрес-тестування [7, с. 22].

Стрес-тести, базою яких є суб'єктивні сценарії, враховують експертні судження, як правило, менеджерів банку, щодо зміни масштабів факторів ризику. Одне з найскладніших питань при проведенні стрес-тестування – визначення того, як повинні змінитися одні фактори ризику при певній зміні інших. Існують різні погляди щодо зміни кореляції між чинниками ризику. Наприклад, одні науковці вважають, що при екстремальних подіях кореляції між чинниками залишаються такими ж, як і за нормальних умов. Тобто коректна ситуація, коли декілька чинників ризику піддаються стрес-тестуванню, інші ж змінюються відповідно до історичних значень кореляцій (за нормальних умов). Інші зазначають, що при кризах кореляції змінюються, тому використання їх історичних значень некоректне. Запропоновано метод, який полягає в оцінці кореляцій у період високих коливань і використання цих кореляцій при стрес-тестуванні [1, с. 91].

Систематичні гіпотетичні сценарії можуть мати в основі метод "Монте-Карло", що дозволяє моделювати складну поведінку банківської системи.

Виокремлюють також і теорію екстремальних значень, де у рамках певного історичного періоду часу розглядається розподіл значень факторів ризику. Далі на основі цього розподілу розраховується величина Var (Value at risk). При використанні нормального розподілу вірогідності стресових подій досить часто недооцінюються. Цього можна уникнути, якщо побудувати розподіл безпосередньо екстремальних значень [3, с. 32].

Крім основних груп стрес-тестів, виділяють ще два методичні підходи до стрес-тестування ризиків банку. Перший – глибока оцінка максимально можливого збитку (maximum loss approach). Це один з видів стрес-тесту, особливістю якого є пошук сценарію, що призводить до найбільш вірогідних і максимальних втрат. При використанні подібного методу пошук рішення може проводитись як за допомогою застосування експертного методу, так і статистичного моделювання.

На відміну від Var, який базується на визначеному історичному періоді та довірчому рівні, підхід максимально можливого збитку має більший рівень свободи, так званий "trust region", який охоплює набір факторів ризику із заданою вірогідністю. Таким чином, обираються максимально можливі втрати при настанні найгіршої ситуації у межах "trust region". Майже половина російських банків, згідно з результатами проведеного Центральним Банком Росії опитування, успішно використовують цей підхід.

Другий підхід – це статистична оцінка за допомогою використання моделей, що базуються на математичній теорії рекордів (extreme value theory, – EVT). За своєю сутністю математична теорія рекордів дозволяє здійснювати прогнозування діяльності банку на випадок можливого настання деяких подій. Цей інструментарій стрес-тесту досить

часто застосовується американськими банками, зокрема, Bank of America і Bank of New York.

Стрес-тестування на макрорівні або агреговане стрес-тестування, як правило, поділяється на три типи: аналіз чутливості; сценарний аналіз; аналіз "ефекту зараження". Прості регресійні моделі аналізу чутливості – це однофакторні стрес-тести, а зазначений сценарний аналіз – багатофакторні стрес-тести, що описані вище. Фактично на макро- та мікрорівнях методики стрес-тестування ризиків, у тому числі і кредитного, є однаковими, а варіюються лише набір факторів впливу, часовий горизонт, інформаційна база тощо залежно від тестування окремого портфеля банку чи всієї банківської системи.

Сценарний аналіз при агрегованому СТКР є найбільш поширеним, він застосовується банками США, Канади, провідних країн ЄС, а також Польщі, Білорусії, Росії, Казахстану, України тощо.

Аналіз чутливості, навпаки, набув меншого застосування, однак успішно використовується при стрес-тестуванні кредитного ризику банківських систем Швейцарії, Італії, Німеччини, Австрії, Чехії тощо. Практику аналізу чутливості банківської системи до кредитного ризику застосовує і Національний Банк України.

Доречно розглянути методику "ефекту зараження". Його особливість у тому, що розглядаються сценарії банкрутства різних за величиною банків – від найбільшого до найменшого (залежно від обсягу вибірки). У кожному сценарії аналізується, чи вистачить банку капіталу першого рівня для покриття своїх можливих збитків. Залежно від частки повернення виданих кредитів проводяться розрахунки, чи "потягне" за собою банкрутство найбільшого банку інші банки і яким буде відсоток втрат від загальних банківських активів.

Аналіз "ефекту зараження" широко використовується у США. Як приклад, ще у 1998 р. до вибірки увійшли 719 банків, що становить 70 % усієї банківської системи країни. Частка повернення виданих кредитів встановлювалася експертним методом на рівні 60 та 95 %. Було проаналізовано чотири сценарії банкрутства:

- 1) найбільшого банку (в цьому випадку його заборгованість перед іншими банками також найбільша);
- 2) другого за розміром заборгованості банку;
- 3) десятого за розміром заборгованості банку;
- 4) перших двох банків вибірки.

У результаті такого стрес-тестування кредитного ризику банківської системи США встановлено, що банкрутство найбільшого банку при частці повернення 60 % провокуватиме банкрутство від 2 до 6 банків системи, а втрати становлять 0.8 % від банківських активів. Якщо ж частка складатиме 95 %, то "ефекту зараження" не буде.

Крім того, розраховано, що при найгіршому сценарії втрати не будуть складати більш 1 % від усіх банківських активів [1, с. 93].

Методика "ефекту зараження" успішно використовується і в пострадянських країнах. Зокрема, у Білорусії при аналізі звітів про фінансову стабільність встановлено, що аналіз "ефекту зараження" посідає друге місце після сценарного аналізу за широтою використання [7, с. 22].

Питання переваг та недоліків основних методик стрес-тестування ризиків, у тому числі і кредитного, на сьогодні залишається дискусійним. Насправді, і одно-, і багатофакторні моделі стрес-тестів виправдовують своє призначення і, незважаючи на критику з одного чи іншого боку, продовжують удосконалюватися і застосовуватися банками різних країн світу.

Основна перевага однофакторних стрес-тестів (або аналізу чутливості) – їх простота та зручність у використанні. До того ж, побудова простих регресій не є затратною. Однак такі стрес-тести поступаються багатофакторним, оскільки останні дають змогу отримати більш коректні результати тестування шляхом "гри" на зміні величезної кількості факторів.

Перевагою історичних сценаріїв (найбільш поширеної серед багатофакторних моделей) є доступність достовірної інформації про подібні стресові ситуації у минулому, а також можливість обирати довільний часовий горизонт. Однак найсуттєвішим недоліком історичних сценаріїв є відсутність можливості врахування змін характеристик ринку (тобто його кон'юнктури) та інституційних структур.

Враховуючи невідповідність історичних сценаріїв основним характеристикам та умовам сучасного ринку, поширення набувають гіпотетичні сценарії, які більш точно та повно передбачають ймовірні стресові події. Гіпотетичні сценарії використовуються у двох напрямках – як систематичні та несистематичні. Найгірші несистематичні сценарії, незважаючи на свою простоту у виокремленні досліджуваних факторів ризику, все ж не враховують кореляції між ними, що робить результати стрес-тестування некоректними. Суб'єктивні несистематичні сценарії є також доволі доступними, однак вони від самого початку залежні від думок експертів, що може спотворити результати стрес-тесту.

Серед систематичних сценаріїв чільне місце посідає метод "Монте-Карло". Його основною перевагою є можливість моделювання складної поведінки ринків, наприклад, у разі змінної кореляції між факторами ризику. Однак недоліком є складність застосування, що потребує "важкого" математичного апарату. Можливо, саме цим і пояснюється непопулярність методу у Росії, Білорусії, а також у вітчизняній практиці. Нині поширеними є методики оцінки максимально можливого збитку та математична теорія рекордів, які дозволяють більш точно прогнозувати стресові події та визначати величину збитків від них.

Для українських банків на сучасному етапі розвитку, який супроводжується вкрай нестабільною політичною та економічною ситуацією,

важливо застосовувати методику СТКР, які дозволяють найбільш точно оцінити можливі втрати. Таким чином, не слід опиратися на однофакторні стрес-тести, перевагу доцільно віддати гіпотетичним сценаріям, при чому у всіх його різновидах.

На сьогодні українські банки опинилися у скрутному становищі. *По-перше*, падіння національної валюти, яке суттєво похитнуло ліквідність та платоспроможність банків, *по-друге*, відтік коштів з депозитів та зменшення обсягу кредитного портфеля і, як наслідок, скорочення його частки у банківських активах, що викликано панікою населення після останніх політичних подій. Все це вимагає від українських банків побудови системи заходів миттєвого реагування, оскільки кон'юнктура вітчизняного ринку надзвичайно волатильна. У такій ситуації застосування найгірших сценаріїв при СТКР надасть змогу вітчизняним банкам виявити максимально вразливі місця кредитної діяльності та оцінити втрати кредитного портфеля при настанні екстремальних подій, що є доволі актуальним на сьогодні.

Суб'єктивні сценарії також мають місце, однак потребують від українських банків висококваліфікованих спеціалістів. Однак сьогодні чимало вітчизняних банків вирішують проблему зменшення витрат за рахунок скорочення робочих місць. Крім цього, відсоток висококваліфікованих економістів у малих за обсягом активів банках і так доволі низький порівняно з великими системними банками України. Тому спиратися на експертні судження у цьому випадку зможуть, як правило, найбільші та великі банки, які здатні залучити до процесу стрес-тестування менеджерів вищої і середньої управлінської ланок, а також здійснити його належне фінансування. Складність математичного апарату систематичних гіпотетичних сценаріїв гальмує використання зазначеного методу у практиці вітчизняних банків. Метод "Монте-Карло" зможуть дозволити собі тільки ті банки, які мають висококваліфікованих спеціалістів та відповідне програмно-аналітичне забезпечення.

У цілому українським банкам слід практикувати використання якомога більшої кількості методик стрес-тестування кредитного ризику, що надасть змогу окреслити його межі – мінімальне та максимальне значення при різних сценаріях, а також обирати для кожного з них найбільш прийнятну методику, яка одночасно є легкою у застосуванні та забезпечує коректність отриманих результатів.

**Висновки.** Стрес-тестування кредитного ризику дозволяє аналізувати кредитну діяльність окремих банків чи всієї банківської системи. Незалежно від рівня свого застосування стрес-тестування кредитного ризику здатне надати найбільш повну інформацію щодо ймовірних стресових подій та величин збитків відповідно до наперед визначених факторів впливу на кредитний портфель. Саме це робить використання стрес-тестування таким поширеним у практиці національних регуляторів та комерційних банків багатьох країн світу.

З огляду на проведений аналіз сутності та особливостей стрес-тестування кредитного ризику можна дійти висновку про доцільність використання тих чи інших його методик. Так, при агрегованому стрес-тестуванні чи побудові стрес-тестів кредитного ризику на рівні окремих банків важливо надавати перевагу, насамперед, сценарному аналізу, який дозволить отримати найбільш коректні результати внаслідок врахування всієї множини заданих факторів ризику. До того ж доречно застосувати одразу декілька сценаріїв – наприклад, суб'єктивний, історичний та теорію екстремальних значень, що надасть змогу порівняти результати та визначити інтервал потенційно можливих збитків.

Для українських банків у сучасних умовах найбільш ефективною є методика багатфакторних гіпотетичних сценаріїв стрес-тестування кредитного ризику.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрієвская И. Стресс-тестирование: обзор методологий / И. Андрієвская // Управление в кредитной организации. — 2007. — № 5. — С. 88–96.
2. Верхуша Н. Стресс-тестування кредитного ризику банку / Н. Верхуша // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. — 2010. — Суми : УАБС НБУ. — Т. 2. — С. 88–91.
3. Иванов П. А. Стресс-тестирование секторов экономического пространства региона / П. А. Иванов // Проблемы функционирования и развития территориальных социально-экономических систем : материалы IV Всерос. науч.-практ. интернет-конф. Ч. II. — Уфа : ИСЭИ УНЦ РАН, 2010. — С. 29–33.
4. Марамыгин М. С. Вопросы применения стресс-тестирования в экономике России / М. С. Марамыгин, Е. В. Стрельников // Вестн. Омск. ун-та. — 2013. — № 1. — С. 142–147. — (Серия "Экономика").
5. Прийдун Л. Стресс-тестування кредитного ризику банку: загальна характеристика та особливості практичного застосування / Л. Прийдун // Вісн. ТНЕУ. — 2011. — № 2. — С. 67–74.
6. Гаврилин А. В. Сущность и особенность стресс-тестирования для кредитного риска / А. В. Гаврилин // Транспортное дело России. — 2009. — № 1. — С. 99–102.
7. Дубков С. Стресс-тестирование – инструмент оценки банковских рисков / С. Дубков // Банкаўскі веснік. — 2008. — № 13 (414). — С. 17–23.

*Стаття надійшла до редакції 29.09.2014.*

#### **Anisimova L. Tools of stress-testing of bank credit risk.**

**Background.** *The proposed scientific article is devoted to the theoretical foundations of stress testing tool of credit risk and systematization of the main methods of its use. Because of the crisis in the domestic banking system topic of the research is of particular importance, as*



it will allow banks to develop and apply their own objective model to predict the level of potential losses from credit risk.

**The review of scientific sources** on this trend suggests that quite a lot of domestic and foreign scholars study methodological principles of stress testing of the banking risks, including credit. However, they do not study in a complex way issues of features and practical application of stress tests of credit risk at the macro and micro levels to assess potential losses upon the occurrence of the credit risk, that has formed the aim of the study.

**Results.** The general definition of stress testing of credit risk group combines methods of impact assessment on credit activities of banks adverse events, defined as exceptional but possible.

Stress tests are used to analyze the vulnerability of banks own credit portfolio can be divided into two groups – single factor and multifactor. Single factor stress tests or sensitivity analysis consider the impact of change in one of the risk factors on the value of the loan portfolio. To ensure the validity of results of the stress testing of credit risk one should take into account the simultaneous change of all risk factors. Multifactor stress tests or scenario analysis are used.

Macro stress-testing or aggregate stress testing is usually divided into three types: a sensitivity analysis; scenario analysis; analysis of "contamination effect".

**Conclusion.** Given the analysis of the nature and characteristics of the stress testing of credit risk it can be concluded that the application of stress tests is important to give priority to scenario analysis, which will provide the most correct results due consideration of the entire set of defined risk factors.

**Keywords:** stress-testing, credit risk, risk factor, banking system, scenario.

#### REFERENCES

1. *Andrievskaja I.* Stress-testirovanie: obzor metodologij / I. Andrievskaja // Upravlenie v kreditnoj organizacii. — 2007. — № 5. — S. 88–96.
2. *Verhusha N.* Stres-testuvannja kredytnogo ryzyku banku / N. Verhusha // Problemy i perspektyvy rozvytku bankivs'koi' systemy Ukrainy. — 2010. — Sumy : UABS NBU. — T. 2. — S. 88–91.
3. *Ivanov P. A.* Stress-testirovanie sektorov jekonomicheskogo prostranstva regiona / P. A. Ivanov // Problemy funkcionirovanija i razvitija territorial'nyh social'no-jekonomicheskikh sistem : materialy IV Vseros. nauch.-prakt. internet-konf. Ch. II. — Ufa : ISJel UNC RAN, 2010. — S. 29–33.
4. *Maramygin M. S.* Voprosy primenenija stress-testirovanija v jekonomike Rossii / M. S. Maramygin, E. V. Strel'nikov // Vestn. Omsk. un-ta. — 2013. — № 1. — S. 142–147. — (Serija "Jekonomika").
5. *Pryjdun L.* Stres-testuvannja kredytnogo ryzyku banku: zagal'na harakterystyka ta osoblyvosti praktychnogo zastosuvannja / L. Pryjdun // Visn. TNEU. — 2011. — № 2. — S. 67–74.
6. *Gavrilin A. V.* Sushhnost' i osobennost' stress-testirovanija dlja kreditnogo riska / A. V. Gavrilin // Transportnoe delo Rossii. — 2009. — № 1. — S. 99–102.
7. *Dubkov S.* Stress-testirovanie – instrument ocenki bankovskih riskov / S. Dubkov // Bankauski vesnik. — 2008. — № 13 (414). — S. 17–23.

УДК 336.22

СВИЩУК Алла, здобувач кафедри фінансів КНТЕУ

## МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПОДАТКОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

*Обґрунтовано теоретичні положення та розроблено практичні рекомендації щодо удосконалення методологічних засад здійснення податкового регулювання економіки. Визначено загальні та специфічні функції податкового регулювання економіки, запропоновано перелік ключових принципів здійснення регулювання економіки податковими методами. Сформовано основні податкові методи та інструменти регулювання економічного розвитку країни, а також запропоновано основні підходи до класифікації податків з точки зору їх впливу на соціально-економічний розвиток держави. Визначено структурно-логічну послідовність здійснення податкового регулювання економіки.*

*Ключові слова:* податкове регулювання економіки, функції податкового регулювання економіки, принципи податкового регулювання економіки, інструменти регулювання економіки податковими методами, методи та інструменти податкового регулювання економіки, структурно-логічна послідовність податкового регулювання економіки.

*Свищук А. Методологические основы налогового регулирования. Обоснованы теоретические положения и разработаны практические рекомендации относительно совершенствования методологических принципов осуществления налогового регулирования экономики. Определены общие и специфические функции налогового регулирования экономики, предложен перечень ключевых принципов регулирования экономики налоговыми методами. Сформированы основные налоговые методы и инструменты регулирования экономического развития страны, а также предложены основные подходы к классификации налогов с точки зрения их влияния на социально-экономическое развитие государства. Определена структурно-логическая последовательность осуществления налогового регулирования экономики.*

*Ключевые слова:* налоговое регулирование экономики, функции налогового регулирования экономики, принципы налогового регулирования экономики, инструменты регулирования экономики налоговыми методами, методы и инструменты налогового регулирования экономики, структурно-логическая последовательность налогового регулирования экономики.

**Постановка проблеми.** Податкова система є важливим інструментом впливу держави на показники соціально-економічного розвитку країни. Ефективність його використання залежить від того, наскільки чітко та адекватно застосовуються певні методи та інструменти податкового регулювання економіки, а також від того чи в логічній послідовності з дотриманням ключових принципів реалізуються певні його етапи.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Проблеми державного регулювання соціально-економічних процесів у країні за допомогою податкових методів та інструментів досліджено у наукових працях вітчизняних та зарубіжних авторів: С. Арбузова, І. Бушуєвої, О. Вапнярської [1], А. Даниленка, О. Береславської, Є. Бесараб [2], В. Новицького [3], І. Столярова, І. Мисляєвої, О. Катихіна [4], Т. Реви [5], Ю. Петруні [6], А. Нікітішина [7] та ін.

Проте існуючі наукові розробки з проблем застосування податкових методів та інструментів для регулювання національної економіки не дають повного уявлення про функції, принципи, методи інструменти податкового регулювання економіки та формування структурно-логічної послідовності регулювання розвитку національної економіки. Це певним чином знижує ефективність заходів податкової політики, що реалізуються державою.

**Метою** статті є обґрунтування теоретичних положень та розробка практичних рекомендацій щодо удосконалення методологічних засад здійснення податкового регулювання економіки (ПРЕ). Для досягнення зазначеної мети вирішено такі **завдання**: сформульовано загальні та специфічні функції ПРЕ, запропоновано перелік ключових (загальних та специфічних) принципів здійснення регулювання економіки податковими методами й основних податкових методів та інструментів регулювання економічного розвитку країни, розроблено основні підходи до класифікації податків з точки зору їх впливу на соціально-економічний розвиток держави, визначено структурно-логічну послідовність здійснення ПРЕ.

**Результати дослідження.** Податкове регулювання соціально-економічного розвитку країни здійснюється шляхом поступової реалізації притаманних йому функцій, які, в свою чергу, об'єднують етапи податкового регулювання та передбачають застосування відповідних методів та інструментів.

Науковці Н. Платонова, В. Шумаєв, І. Бушуєва [1, с. 128–129] зазначають, що функції фінансової системи у цілому мають вирішальне значення у державному регулюванні економіки. Оскільки податкова система є складовою фінансової системи, наукову позицію цих авторів можливо екстраполювати на ПРЕ.

Таким чином, податковому регулюванню економіки притаманні загальні функції, за допомогою яких держава вживає заходи, спрямовані на зміни параметрів функціонування соціально-економічних процесів у країні.

*Функція планування* передбачає генерування системи цілей державної податкової політики та обґрунтування найбільш ефективних на основі визначення та чіткого розмежування повноважень між центральними та місцевими органами державної влади. Ця функція передбачає прогнозне розподілення обмеженого обсягу фінансових ресурсів,

які можуть бути мобілізовані до централізованих фондів у часовому аспекті з урахуванням пріоритетів та цілей економічного та соціального розвитку, їх перерозподілу між державним та місцевими бюджетами. Дана функція реалізується шляхом складання довгострокових програм економічного та соціального розвитку країни загалом та її територій, проектів бюджетів, коригування системи оподаткування тощо.

Якісне планування в податковій сфері неможливе без розроблення прогнозів, які дають змогу оцінити майбутні обсяги податкових надходжень до бюджетів усіх рівнів. Прогнозування є необхідним елементом системи державного податкового регулювання, про що свідчать дослідження провідних науковців.

Найбільш поширеними у податковій сфері є такі методи прогнозування: експертних оцінок, аналізу тенденцій, детерміністичний підхід, економетричне моделювання.

*Організаційна функція* передбачає розроблення та затвердження згідно з чинним законодавством підзаконних нормативно-правових актів, що визначають порядок: застосування тих чи інших норм податкового законодавства; складання та подання податкової звітності; нарахування та сплати податків до бюджетів, визначення повноважень органів державної влади, відповідальних за контроль за дотриманням податкового законодавства, та їх підрозділів. З цією функцією пов'язані також процеси внутрішньої організації потоків податкових платежів.

Крім того, організаційна функція державного податкового регулювання розкривається через структуру органів державної влади на державному та місцевому рівнях, які мають забезпечувати прийняття рішень щодо функціонування системи оподаткування. Виконання саме цієї функції державним податковим регулюванням повинно забезпечити функціонування системи оподаткування. Ціллю державного податкового регулювання в цьому аспекті слід визнати формування оптимальної структури органів державної влади, наділених повноваженнями в сфері оподаткування, а також налагодження оптимального та ефективного механізму взаємодії між такими органами та унеможливлення дублювання виконуваних ними функцій у сфері оподаткування.

Реалізація організаційної функції державного податкового регулювання стосовно побудови оптимальної організаційної структури органів державної влади, що наділені відповідно до законодавства України податковими повноваженнями, повинна забезпечити досягнення таких результатів: стабілізація та чітке визначення повноважень податкових органів; гнучкість структури податкових органів з метою наближення їх послуг безпосередньо до споживачів та відповідності потребам реальних соціально-економічних умов у суспільстві; конкретизація та формалізація схеми інформаційних потоків між підрозділами податкових органів, що сприятиме налагодженню оперативної та ефективної комунікації між ними, максимальній поінформованості платників

податків; чітка фіксація в нормативно-правових актах прав і обов'язків співробітників контролюючих органів та органів стягнення, а також платників податків; забезпечення добору, спеціалізації та освіти впродовж життя співробітників контролюючих органів та органів стягнення, забезпечення їх спеціалізації на конкретних видах діяльності.

Важливим кроком у напрямку узгодження діяльності інших органів державної влади в сфері оподаткування стало прийняття Податкового кодексу України. Проте у практичній діяльності ще існує ряд проблем. Так, у супереч вимогам Бюджетного кодексу України та Податкового кодексу України зміни до законодавчих актів з питань оподаткування можуть вноситися не пізніше ніж за шість місяців до початку нового бюджетного року. Внаслідок такої невідповідності змін до податкового законодавства виникають неузгодженості у функціонуванні системи оподаткування, оскільки цілком законно судові органи у разі порушення податкового законодавства можуть стати на бік платників податків.

Крім того, аналіз практики законотворчої діяльності у сфері оподаткування свідчить про порушення задекларованого у статті 4 Податкового кодексу України принципу стабільності. Такі недоліки призводять до зниження якості бюджетного прогнозування та планування, що ставить під сумнів виконання цілей та завдань стосовно виконання показників обсягів податкових надходжень до бюджетів.

*Функція мотивування (стимулювання)* – передбачає реалізацію заходів, спрямованих на досягнення визначеної системи цілей податкового регулювання економічного та соціального розвитку країни. За допомогою цієї функції інтерпретуються фактори, що впливають на діяльність у сфері оподаткування та враховуються інтереси платників податків в отриманні додаткових фінансових ресурсів для забезпечення свого функціонування та розвитку. Для ефективного функціонування системи податкового регулювання вирішальними є фактори, що визначають поведінку співробітників органів державної влади у процесі прийняття ними рішень з питань оперативного, тактичного та стратегічного податкового регулювання.

Мотиви, які можуть застосовуватися у системі фінансового регулювання економіки податковими методами та інструментами, доцільно поділяти на три основні групи:

*сервісні мотиви* – зацікавлюють платників сплачувати податки внаслідок виконання державою її функцій (управління, оборона, охорона правопорядку тощо), надання громадських послуг (освітлення та прибирання громадських територій та приміщень, озеленення, будівництво об'єктів соціальної інфраструктури тощо). Крім того, держава відіграє важливу роль у розвитку пріоритетних у цілому для суспільства видів економічної діяльності (проведення наукових досліджень, авіабудування, розвідка корисних копалин тощо), та інвестиційних проектів (будівництво доріг, мостів тощо);

*мотиви примусу* – вимушують співробітників податкових органів та платників податків до дотримання податкового законодавства внаслідок можливості настання фінансової, адміністративної чи кримінальної відповідальності за порушення податкового законодавства;

*ідеологічні мотиви* – передбачають проведення роз'яснювальної роботи за допомогою методів психологічного впливу серед платників податків щодо необхідності формування необхідної фінансової бази для діяльності держави.

Держава зобов'язана сформувати таку сукупність мотивів, їх органічне поєднання, яка забезпечить зацікавленість платників сплачувати податки та унеможливить скорочення обсягів господарської діяльності та загострення соціальної напруженості в суспільстві.

*Функція контролю* сприяє досягненню визначених цілей та завдань податкового регулювання соціально-економічного розвитку країни. Її виконання передбачає систематичний контроль з боку відповідних органів державної влади за повнотою та своєчасністю сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) та встановлення відповідальності платників податків і посадових осіб за порушення норм податкового законодавства, що включає й заходи адміністративної, кримінальної та фінансової відповідальності.

У межах реалізації контрольної функції державного податкового регулювання постійно проводиться фінансово-економічний аналіз, за допомогою якого здійснюється кількісна та якісна оцінка показників функціонування системи оподаткування, виявляються відхилення від встановлених параметрів функціонування та причини таких відхилень. За допомогою методів та прийомів економічного аналізу органи управління системою оподаткування мають можливість визначати глибинні зв'язки між окремими її параметрами функціонування, своєчасно виявляти тенденції розвитку, розробляти оптимальні та найбільш ефективні варіанти управлінських рішень.

Ефективне функціонування державного податкового регулювання неможливе без відповідного *інформаційного забезпечення*, яке являє собою його підсистему, що забезпечує формування оперативної та об'єктивної інформації про стан системи оподаткування. Інформаційне забезпечення повинно функціонувати на постійній основі, оскільки управлінський вплив керуючої системи на керовану відбувається безперервно, що сприяє виробленню актуальних, своєчасних та ефективних рішень у сфері оподаткування.

Крім того, існує низка специфічних функцій податкового регулювання, які здійснюються спеціально уповноваженими органами державної влади [2].

*Розподільча (регулююча або економічна)*: вилучаючи частину вартості створеного в державі валового внутрішнього продукту, держава визначає обсяг фінансових ресурсів, які залишаються у платників

податків та можуть спрямовуватися ними на власний виробничий та соціальний розвиток.

*Фіскальна:* за її допомогою реалізується основне суспільне призначення податків, зборів (обов'язкових платежів) – формування централізованих фондів фінансових ресурсів держави та органів місцевого самоврядування (державного та місцевих бюджетів), за рахунок яких фінансуються заходи, пов'язані з виконанням державою та органами місцевого самоврядування властивих їм функцій.

Деякі дослідники [3] пропонують також розрізняти *стимулюючу* (податки створюють умови для формування додаткової фінансової бази функціонування господарюючих суб'єктів), *заборонну* (створення несприятливих, з точки зору оподаткування, умов для ведення певних видів господарської діяльності), *структуруючу* (сприяє раціоналізації та спрощенню системи оподаткування) функції.

Таким чином, податкове регулювання та вплив податків на національну економіку повинні розглядатися не тільки як інструменти наповнення бюджетів, а передусім виходячи з їх регулюючої функції. Тенденція до переміщення акцентів у податковій політиці та державному податковому регулюванні з суто фіскальної ролі податків до їх регулюючого впливу на національну економіку поширюється.

ПРЕ є фактичним засобом реалізації державної податкової політики. Таким чином, при застосуванні оподаткування в ході фінансового регулювання економіки доцільно дотримуватися принципів побудови податкової політики. Класичні принципи побудови податкової політики, сформульовані А. Смітом у праці "Дослідження про природу та причини багатства народів" (1776 р.), полягають у такому: піддані держави повинні підтримувати державу відповідно до доходу, яким вони користуються під заступництвом та захистом держави; податок повинен бути не довільним, а точно визначеним за термінами, сумами та способом платежу; кожен податок повинен стягуватися у той час і тим способом, коли та як платнику повинно бути зручніше за все його сплачувати; податкова політика будується так, що спочатку визначаються витрати держави (бюджетні витрати), а потім вже доходи, якими можливо покрити державні витрати; витрати держави повинні відображати інтереси суспільства, що робить державу дешевою, а податки – ознакою не рабства, а свободи [4].

З розвитком економічної науки принципи побудови системи оподаткування були значною мірою розвинені, а основні з них імplementовані у національні нормативно-правові акти, що визначають порядок нарахування та сплати податків.

Значним досягненням у систематизації методів та інструментів використання податків у цілях фінансового регулювання економіки стало прийняття Податкового кодексу України, в якому кодифіковано все податкове законодавство, зокрема, стосовно питань зведення всіх

податкових норм і порядку нарахування і сплати, адміністрування податків, зборів (обов'язкових платежів).

Система фінансового регулювання економіки податковими методами та інструментами повинна функціонувати з урахуванням певних вихідних ключових положень – принципів. Принципи податкової діяльності висвітлено у багатьох наукових працях вітчизняних та зарубіжних дослідників [5; 8; 9 та ін.].

Принципи державного податкового регулювання доцільно поділити на дві групи: *специфічні* та *загальні*. Специфічні принципи державного податкового регулювання забезпечать дотримання цілей та завдань податкової політики держави, а загальні принципи менеджменту у сфері податкової діяльності – високу ефективність управлінської діяльності.

До *специфічних принципів* державного фінансового регулювання економіки податковими методами та інструментами слід віднести ті, що викладені у Податковому кодексі України [10]: загальність оподаткування; рівність усіх платників податків перед законом; невідворотність настання визначеної законодавством відповідальності за порушення податкового законодавства; презумпція правомірності рішень платника податку в разі, якщо норми законів або інших нормативно-правових актів припускають неоднозначне (множинне) трактування; фіскальна достатність; соціальна справедливість; економічність оподаткування; нейтральність оподаткування; стабільність; рівномірність та зручність сплати; єдиний підхід до встановлення податків та зборів.

*Загальні принципи* державного фінансового регулювання економіки за допомогою зміни порядку нарахування та сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) відповідають класичним принципам ефективного управління. Під принципами управління А. Семенов та В. Набоков [11] розуміють основні правила, які походять з дії об'єктивних економічних законів та закономірностей суспільного розвитку, якими необхідно керуватися суб'єктам управління в процесі управління конкретними об'єктами.

На підставі критичного аналізу існуючих підходів до визначення принципів менеджменту [12–14 та ін.] та з урахуванням особливостей сфери оподаткування можна визначити такі *загальні принципи* державного фінансового регулювання економіки за допомогою податкових методів та інструментів:

*системність (комплексність)* – охоплення всіх аспектів, функціональних напрямків, органів державної влади, наділених повноваженнями у сфері оподаткування, їх організаційних підрозділів, функцій та механізму управління, що забезпечить формування комплексної картини функціонування державного податкового регулювання та унеможливить неврахування деяких факторів, дія яких може негативно позначитися на показниках функціонування системи оподаткування;

*неперервність* – функціонування державного податкового регулювання має здійснюватися на постійній основі, що унеможливить невра-



хування певних подій та факторів, що відбуваються в суспільстві та господарській діяльності;

*цілеспрямованість* – функціонування державного податкового регулювання повинно бути спрямованим на досягнення встановлених державою завдань, які, у свою чергу, ґрунтуються на цілях соціально-економічного розвитку країни, чим буде забезпечена максимальна імовірність досягнення цілей податкової політики;

*оперативність (своєчасність)* – оперативне реагування органів державної влади, що наділені повноваженнями в сфері оподаткування, на зміни ключових показників функціонування національної економіки та життя адекватних заходів, чим забезпечуватиметься унеможливлення негативних проявів та напруженості у суспільстві;

*регламентація* – функціонування державного податкового регулювання повинно базуватися на визначених, належним чином затверджених регламентуючих нормативно-правових актах, чим забезпечуватиметься стандартизованість підходів до вирішення тих чи інших завдань податкової політики, що унеможливуватиме появу недоліків;

*адаптивність* – здатність органів державної влади, наділених повноваженнями в сфері оподаткування, оперативно пристосовуватися до змін в умовах ведення господарської діяльності в суспільстві та поза її межами, змін у рівні життя населення, чим забезпечуватиметься адекватність системи оподаткування реальним умовам;

*простота побудови та прозорість* – структура системи органів державної влади, залучених на управління в сфері оподаткування, повинна бути зрозумілою усім зацікавленим особам, чим забезпечуватиметься порозуміння між державою та платниками податків;

*незалежність* – державне податкове регулювання повинно бути незалежним від поточних ситуаційних потреб певних органів державної влади та платників податків, його діяльність повинна бути підконтрольною виключно вищим органам державної влади, чим забезпечуватиметься дотримання цілей та завдань державної податкової політики;

*саморозвиток* – державне податкове регулювання повинно оперативно виявляти перспективні завдання, що виникатимуть на майбутніх етапах розвитку економіки; удосконалювати або розробляти відповідні методи, інструменти та технології оподаткування, що забезпечуватиме адекватність оподаткування майбутнім завданням та проблемам;

*автоматизація* – всі процеси державного податкового регулювання мають враховувати новітні досягнення розвитку інформаційних систем та електронно-обчислювальної техніки, що забезпечуватиме максимально ефективно виконання завдань та функцій у сфері оподаткування;

*податкова культура* – взаємовідносини між суб'єктами державного податкового регулювання повинні ґрунтуватися на принципах партнерства, взаємної поваги, взаємодопомоги тощо.

Без уваги вітчизняних та зарубіжних дослідників не залишилися і інструменти податкового регулювання економіки. Основні напрацювання у цій сфері мають Ю. Петруня [6], В. Максаковський [15], К. Міхуринська [16] та ін. Стимулюючий вплив на економічні та соціальні процеси у суспільстві держава може втілювати, маніпулюючи параметрами основних елементів податку, які визначено у Податковому кодексі України [10]: податкова ставка, податкова база, податковий період тощо.

Визначені елементи податків ототожнюються з інструментами податкового регулювання, які за їх впливом на соціально-економічні процеси в державі можна поділити на дві групи:

*загальні (спрямовані на зменшення загального рівня оподаткування в країні)* – передбачають зміни у визначенні бази, ставок оподаткування, порядку перерахування та термінів сплати податків до бюджету тощо стосовно усіх платників податків та створюють необхідні умови для ведення господарської діяльності в країні;

*індивідуальні (спрямовані на надання прихованої допомоги платникам податків)* – застосовуються до окремих груп платників податків як приховані державні субсидії на розвиток господарської діяльності (податкові пільги, звільнення від оподаткування, списання чи реструктуризація податкової заборгованості тощо), що у підсумку позитивно впливає на розвиток економіки країни в цілому.

Методи податкового регулювання, як і методи будь-якої іншої форми впливу держави на економічні процеси в суспільстві, можна поділити на три групи [17]:

*правові* – передбачають розробку законодавчих та інших нормативно-правових актів з метою створення єдиних для усіх платників податків умов нарахування та сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), обґрунтованого надання податкових пільг та особливих умов оподаткування з метою стимулювання розвитку визначених видів та сфер економічної діяльності, територій країни або поліпшення умов життєдіяльності окремих прошарків населення держави тощо;

*адміністративні* – передбачають встановлення порядку застосування та проведення заходів контролю за дотриманням законодавчо закріпленого порядку нарахування та сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), включають застосування усіх видів відповідальності (кримінальної, адміністративної та фінансової) за порушення норм податкового законодавства;

*економічні* – передбачають застосування економічних стимулюючих заходів, зокрема таких, як: податкові пільги, відтермінування сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), розстрочка сплати та реструктуризація податкового боргу тощо, створюють можливості для збільшення суми коштів, що залишаються в розпорядженні господарюючих суб'єктів та дають можливість спрямовувати додаткові ресурси

у розвиток бізнесу та поліпшення матеріального стану домашніх господарств та окремих фізичних осіб.

Застосовувати той чи інший інструмент оподаткування потрібно з урахуванням особливостей конкретного виду податку. Тому доцільно розглянути основні класифікаційні ознаки податків. Так, перша класифікація податків на основі критерію перекладання запропонована ще у XVII ст., а згодом доповнена А. Смітом [1, с. 138]. За цією ознакою податки поділяють на прямі та непрямі. До прямих слід віднести ті, що стягуються безпосередньо з факторів виробництва: земельних, трудових ресурсів та капіталу, до непрямих – ті, що пов'язані з витратами та перекладаються на споживачів.

Таким чином, реалізуючи заходи податкового регулювання та змінюючи механізм справляння прямих податків, держава має можливість впливати на собівартість виробництва товарів і послуг та змінювати величину чистого прибутку суб'єктів господарювання. Вносячи зміни до порядку нарахування та сплати непрямих податків, держава прямо впливає на витрати споживачів товарів і послуг та на обсяги споживання.

Впливати на соціально-економічний розвиток окремих територій та відповідних територіальних громад держава може через коригування переліку та співвідношень між загальнодержавними та місцевими податками, зборами (обов'язковими платежами). Йдеться про класифікацію податків залежно від статусу органів влади, які їх встановлюють, та від рівня бюджетів, куди вони надходять. У країнах з федеральним устроєм (США, Німеччина, Російська Федерація та ін.) класифікація податків за статусною ознакою більш складна. В таких країнах податки слід поділити на федеральні, регіональні та місцеві.

Аналіз чинного податкового законодавства дозволяє встановити, що поділ податків за статусною ознакою є достатньо умовним, оскільки поряд із чітким поділом податків на загальнодержавні та місцеві спостерігається ситуація, коли деякі види податків повною мірою закріплені за певними видами бюджетів, а деякі – частково, тобто розміри розподілу доходів від таких податків встановлюються державою. Таким чином, впливати на рівень соціального та економічного розвитку окремих територій за допомогою податкового регулювання держава має можливість також завдяки зміні пропорцій розподілу надходжень від певних видів податків між рівнями бюджетної системи.

Залежно від категорії платників (юридична або фізична особа) усі податки можна поділити на три основні групи: ті, що справляються з юридичних осіб; ті, що справляються з фізичних осіб, та ті, що справляються як з фізичних, так і юридичних осіб (змішані податки). З точки розу податкового регулювання держава при маніпулюванні порядком оподаткування певними групами податків має можливість впливати на показники розвитку юридичних або фізичних осіб.

Податки з юридичних осіб, з точки зору місця, яке вони займають у формуванні фінансового результату суб'єкта підприємницької діяльності, можна поділити на три групи: податки, які включаються до ціни реалізації товарів та послуг (податок на додану вартість, акцизний податок) – держава має можливість впливати на попит на продукцію певних юридичних осіб; податки, які включаються до собівартості продукції та послуг (податок на землю, податок на майно) – держава впливає на собівартість продукції, впливаючи відповідним чином на конкурентоспроможність певних товаровиробників; податки, що нараховуються залежно від суми фінансового результату та сплачуються з прибутку (податок на прибуток підприємств) – держава має можливість впливати на суму прибутку, яка спрямовується на реінвестування у виробничий розвиток суб'єктів господарювання та на рівень доходів власників їх капіталу.

Важливим завданням при обґрунтуванні методологічних засад податкового регулювання соціально-економічного розвитку є мотивування структурно-логічної послідовності його реалізації.

Розробка стратегії податкового регулювання, як зазначають В. Сусіденко та А. Нікитішин [7], обов'язково вимагає правильної постановки цілей, а також передбачає реалізацію таких етапів: розробка стратегічних альтернатив, визначення чинників і критеріїв оцінювання результатів, обґрунтування й вибір стратегії, узгодження інтересів держави з інтересами платників, формування сукупності методів, ресурсів та інформаційного забезпечення регулювання, вплив на об'єкти, які підлягають регулюванню, реалізація обраної стратегії, контроль та оцінка результатів регулювання. Отже, вказані автори розглядають можливість здійснення податкового регулювання тільки на стратегічному рівні, інші ж рівні регулювання залишаються без уваги.

В. Плескач, А. Кулик [18], Д. Полозенко [19] вважають, що важливими умовами виконання державою функцій управління й регулювання соціально-економічних процесів є організація прогнозування, стратегічного планування і програмування. Цей підхід заслуговує на увагу, але є дещо незавершеним, оскільки не містить декількох етапів, основним з яких є контроль, оцінка результатів виконання розроблених планів та програм.

На основі дослідження існуючих наукових підходів доцільно запропонувати авторський підхід до формування структурно-логічної послідовності податкового регулювання.

Таким чином, фінансове регулювання економіки за допомогою податків, зборів (обов'язкових платежів) відбувається шляхом послідовної реалізації таких основних етапів:

- обґрунтування цілей та пріоритетів податкового регулювання;
- розробка концептуальних засад податкової політики;
- обрання моделі та форм реалізації заходів податкової політики;

- формування стратегії реалізації податкової політики держави;
- деталізація стратегії у тактиці податкового регулювання;
- формування методів та інструментів реалізації оперативних заходів податкового регулювання економіки;
- імплементація розробленої стратегії та тактики податкового регулювання економіки до податкового законодавства та підзаконних нормативно-правових актів;
- введення в дію податкових юридичних норм та практична реалізація механізму податкового регулювання економіки;
- застосування мотиваційних методів та інструментів до платників податків з метою забезпечення ефективності реалізації обраної податкової політики та фінансового регулювання економіки податковими методами;
- контроль та оцінка ефективності реалізації податкової політики країни, а також доцільності застосування тих чи інших методів та інструментів податкового регулювання економіки;
- розробка варіантів та ухвалення управлінських рішень щодо подальшої реалізації обраної податкової політики, методів та інструментів податкового регулювання економіки або вжиття заходів щодо коригування податкової стратегії та тактики.

З метою забезпечення не тільки оперативного реагування держави на зміни реалій економічної та соціальної ситуації у країні, а й формування позитивних очікувань суб'єктів господарської діяльності та населення доцільно забезпечувати стабільність податкової системи, рівність усіх платників податків та законність їх встановлення. Таким чином, незначні зміни порядку оподаткування можливі один раз на бюджетний рік шляхом внесення змін до податкового законодавства у порядку, встановленому Бюджетним та Податковим кодексами України. Кардинальні зміни в системі оподаткування повинні збігатися з термінами повноважень виборних органів державної влади, представники якої закладають у програми своєї діяльності та відповідно у законодавчі акти необхідні для економічного розвитку зміни у податковому законодавстві.

**Висновки.** Сутність податкового регулювання економіки та характер його впливу на основні показники соціально-економічного розвитку країни можливо визначити завдяки чіткому формулюванню його загальних (планування, організування, мотивування, контроль) та специфічних (розподільча, фіскальна, стимулююча, заборонна, структуруюча) функцій.

Для мотивування платників податків до чіткого дотримання податкових норм та правил з боку держави можуть використовуватися три основні групи мотивів: сервісні, примусу та ідеологічні.

Застосування адекватних ситуацій та оперативних заходів податкового регулювання економіки можливе завдяки створенню ефективної системи інформаційного забезпечення, завданням якого є формування

оперативної та об'єктивної інформації про стан системи оподаткування.

Заходи податкового регулювання економіки повинні реалізовуватися з урахуванням певних принципів – специфічних, дотримання яких забезпечить досягнення цілей та завдань податкової політики держави, та загальних, що спрямовані на досягнення високої ефективності управлінської діяльності у цій сфері.

Інструменти податкового регулювання, з точки зору їх впливу на соціально-економічні процеси в державі, можна поділити на: загальні (спрямовані на зменшення загального рівня оподаткування в країні) та індивідуальні (спрямовані на надання прихованої допомоги платникам податків), а методи податкового регулювання соціально-економічного розвитку країни на: правові, адміністративні та економічні.

Впливати на рівень соціального та економічного розвитку окремих територій за допомогою податкового регулювання держава має можливість через зміну пропорцій розподілу надходжень від певних видів податків між рівнями бюджетної системи. Отже, за впливом окремих видів податків на економіку їх доцільно класифікувати залежно від: критерію перекладання податків; рівня бюджетної системи; категорії платників (юридична або фізична особа); впливу податків на формування фінансових результатів діяльності.

Ефективність реалізації заходів та інструментів податкового регулювання економіки залежить від того, наскільки логічно та послідовно реалізуються окремі етапи цього процесу.

Дослідження теоретико-методологічних засад фінансового регулювання економіки із застосуванням податкових методів та інструментів доцільно продовжити в напрямку вивчення зарубіжного досвіду щодо податкового регулювання економіки та оцінки можливості його використання у вітчизняній практиці.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Государственное регулирование национальной экономики* : учеб. пособие / С. С. Арбузов, И. В. Бушуева, О. И. Вапнярская и др. ; под ред. Н. А. Платоновой, В. А. Шумаева, И. В. Бушуевой. — М. : Альфа-М: ИНФРА-М, 2008. — 653 с.
2. *Фінансово-кредитні методи державного регулювання економіки* : монографія / А. І. Даниленко, О. І. Береславська, Є. О. Бесараб та ін.; за ред. А. І. Даниленка. — К. : Ін-т економіки НАНУ, 2003. — 415 с.
3. *Новицький В. Є.* Податкове регулювання в системі інструментів соціально-економічного розвитку: питання методології / В. Є. Новицький // *Фінанси України*. — 2007. — № 10. — С. 60–73.
4. *Государственное регулирование экономики* : учеб. пособие / И. И. Столяров, И. Н. Мысляева, О. В. Катихин и др. ; отв. ред. И. И. Столяров. — М. : Дело, 2001. — 280 с.

5. Рева Т. В. Податковий менеджмент : навч. посіб. / Т. В. Рева. — К. : Центр навч. л-ри. — 2003. — 282 с.
6. Петруня Ю. Податкові інструменти регулювання економічних процесів / Ю. Петруня // Вісн. Київ. нац. торг.-екон. ун-ту. — 2012. — № 5. — С. 59–66.
7. Сусіденко В. Т. Сучасна сутність і архітектоніка податкового регулювання розвитку суспільства / В. Т. Сусіденко, А. О. Нікітішин // Актуальні проблеми економіки. — 2012. — № 1(127). — С. 234–242.
8. Джигалов С. О. Система оподаткування та її вплив на соціально-економічний розвиток і фінансове забезпечення регіону : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.04.01 "Фінанси, грошовий обіг і кредит" / С. О. Джигалов. — Ірпінь, 2006. — 22 с.
9. Морозова А. А. Экономические и организационно-управленческие аспекты налогового регулирования / А. А. Морозова // Terra economicus. — 2011. — № 1. — Т. 9. — С. 126–129.
10. Податковий кодекс України / Верховна Рада України. — К. : Юрінком Інтер, 2012. — 608 с.
11. Терминология менеджмента : Словарь / сост. А. К. Семенов, В. И. Набоков. — М. : Маркетинг, 2002. — 224 с.
12. Менеджмент для магистров : учеб. пособие / А. А. Епифанова, С. Н. Козьменко, А. И. Андронов. — Сумы : Унив. кн., 2003. — 762 с.
13. Менеджмент організацій : підручник / Л. І. Федулова, І. В. Сокирник, В. В. Стадник та ін. ; за заг. ред. Л. І. Федулової. — К. : Либідь, 2004. — 448 с.
14. Большая экономическая энциклопедия / [авт. и состав. Т. П. Варламова и др.]. — М. : Эксмо, 2007. — 816 с.
15. Максаковский В. П. Свободные экономические зоны / В. П. Максаковский // География. — 2002. — № 5. — С. 21–25.
16. Михуринская Е. А. Экономико-организационное обеспечение формирования социальноориентированной экономики региона (на материалах АР Крым) : монография / Е. А. Михуринская. — Симферополь : Нац. акад. природоохран. и курорт. строительства, 2009. — 464 с.
17. Фінансово-кредитний механізм державного регулювання економічного зростання / Г. І. Башнянін, М. В. Корягін, Б. І. Кабаці та ін. — Л. : Вид. Львів. комерц. акад., 2011. — 224 с.
18. Плєскач В. Л. Методологічні засади державного регулювання фінансово-економічного розвитку / В. Л. Плєскач, А. В. Кулик // Фінанси України. — 2009. — № 10. — С. 27–35.
19. Полозенко Д. В. Планово-індикативне й бюджетне планування в умовах ринку / Д. В. Полозенко // Фінанси України. — 2008. — № 7. — С. 74.

*Стаття надійшла до редакції 26.08.2014.*

***Svyschuk A. Methodological principles of tax regulation.***

***Background.*** The tax system is an important tool of state influence on the socio-economic development. The effectiveness of this tool depends on how clearly and appropriately certain techniques and tools of tax policy are applied, and whether certain

stages of this regulation are implemented in a logical consistency in compliance with the key principles.

**Review of scientific sources** has showed that the existing scientific papers do not provide a complete picture of the formation of structural and logical consistency of regulation of national economic development by tax methods and instruments. It somehow reduces the effectiveness of salable state tax policy measures.

**The purpose** of this article is to study the theoretical propositions and develop practical recommendations for improving the methodological principles of tax regulation of the economy.

**Results.** Theoretical positions and practical recommendations for improving the methodological principles of tax regulation of the economy have been substantiated. Namely general and specific features of tax policy have been identified, list of key (general and specific) principles of economic regulation by tax methods and major tax methods and tools for economic development regulation have been proposed, basic approaches to the classification of taxes in terms of their impact on the socio-economic development of the state have been formulated, structurally logical sequence of tax regulation of the economy have been defined.

**Conclusion.** Tax regulation of economic and social development of a country requires a clear substantiation of its methodological principles. This will ensure consistency of implementation and the relationship of certain regulatory measures, and therefore the maximum effectiveness of economic regulation by tax methods and instruments will be reached.

**Keywords:** tax regulation of the economy, functions of tax regulation of the economy, principles of tax policy, tax instruments of economic regulation methods, techniques and tools of tax policy, structural and logical consistency of the tax regulation of the economy.

#### REFERENCES

1. *Gosudarstvennoe regulirovanie nacional'noj jekonomiki* : ucheb. posobie / S. S. Arbuzov, I. V. Bushueva, O. I. Vapnjarskaja i dr. ; pod red. N. A. Platonovoj, V. A. Shumaeva, I. V. Bushuevoj. — M. : Al'fa-M: INFRA-M, 2008. — 653 s.
2. *Finansovo-kredytni metody derzhavnogo reguljuvannja ekonomiky* : monografija / A. I. Danylenko, O. I. Bereslavs'ka, Je. O. Besarab ta in.; za red. A. I. Danylenka. — K. : In-t ekonomiky NANU, 2003. — 415 s.
3. *Novyc'kyj V. Je. Podatkove reguljuvannja v systemi instrumentiv social'no-ekonomichnogo rozvytku: pytannja metodologii* / V. Je. Novyc'kyj // *Finansy Ukrainy*. — 2007. — № 10. — S. 60–73.
4. *Gosudarstvennoe regulirovanie jekonomiki* : ucheb. posobie / I. I. Stoljarov, I. N. Mysljaeva, O. V. Katihin i dr. ; otv. red. I. I. Stoljarov. — M. : Delo, 2001. — 280 s.
5. *Reva T. V. Podatkovyj menedzhment : navch. posib.* / T. V. Reva. — K. : Centr navch. l-ry. — 2003. — 282 s.
6. *Petrunja Ju. Podatkovi instrumenty reguljuvannja ekonomichnyh procesiv* / Ju. Petrunja // *Visn. Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-tu*. — 2012. — № 5. — S. 59–66.
7. *Susidenko V. T. Suchasna sutnist' i arhitektonika podatkovogo reguljuvannja rozvytku suspil'stva* / V. T. Susidenko, A. O. Nikitishyn // *Aktual'ni problemy ekonomiky*. — 2012. — № 1(127). — S. 234–242.
8. *Dzhygalov S. O. Systema opodatkuvannja ta i'i' vplyv na social'no-ekonomichnyj rozvytok i finansove zabezpechennja regionu* : avtoref. dys. na zdobuttja nauk. stupenja kand. ekon. nauk : spec. 08.04.01 "Finansy, groshovyj obig i kredyt" / S. O. Dzhygalov. — Irpin', 2006. — 22 s.



9. *Morozova A. A.* Jekonomicheskie i organizacionno-upravlencheskie aspekty nalogovogo regulirovanija / A. A. Morozova // Terra economicus. — 2011. — № 1. — Т. 9. — S. 126–129.
10. Podatkovyj kodeks Ukraïny / Verhovna Rada Ukraïny. — K. : Jurinkom Inter, 2012. — 608 s.
11. *Terminologija menedzhmenta* : Slovar' / sost. A. K. Semenov, V. I. Nabokov. — M. : Marketing, 2002. — 224 s.
12. *Menedzhment dlja magistriv* : ucheb. posobie / A. A. Epifanova, S. N. Koz'menko, A. I. Andronov. — Sumy : Univ. kn., 2003. — 762 s.
13. *Menedzhment organizacij* : pidruchnyk / L. I. Fedulova, I. V. Sokyrynyk, V. V. Stadnyk ta in. ; za zag. red. L. I. Fedulovoi'. — K. : Lybid', 2004. — 448 s.
14. *Bol'shaja jekonomicheskaja jenciklopedija* / [avt. i sostav. T. P. Varlamova i dr.]. — M. : Jeksmo, 2007. — 816 s.
15. *Maksakovskij V. P.* Svobodnye jekonomicheskie zony / V. P. Maksakovskij // Geografija. — 2002. — № 5. — S. 21–25.
16. *Mihurinskaja E. A.* Jekonomiko-organizacionnoe obespechenie formirovanija social'no-orientirovannoï jekonomiki regiona (na materialah AR Krym) : monografija / E. A. Mihurinskaja. — Simferopol' : Nac. akad. prirodohran. i kurort. stroitel'stva, 2009. — 464 s.
17. *Finansovo-kredytnyj mehanizm derzhavnogo reguljuvanija ekonomichnogo zrostanja* / G. I. Bashnjanin, M. V. Korjagin, B. I. Kabaci ta in. — L. : Vyd. L'viv. komerc. akad., 2011. — 224 s.
18. *Pleskach V. L.* Metodologichni zasady derzhavnogo reguljuvanija finansovo-ekonomichnogo rozvytku / V. L. Pleskach, A. V. Kulyk // Finansy Ukraïny. — 2009. — № 10. — S. 27–35.
19. *Polozenko D. V.* Planovo-indykatyvne j bjudzhetne planuvannja v umovah rynku / D. V. Polozenko // Finansy Ukraïny. — 2008. — № 7. — S. 74.



# **ПРАВО, ЗАКОНОДАВСТВО, ЮРИДИЧНА ПРАКТИКА**

UDC 351.712

**MRÓZ Teresa**, Prof. dr hab. Department of Civil Law Faculty of Law, University  
in Białystok

## **SECURING FUNCTIONS OF LINKED CONTRACTS**

*Мруз Т. Забезпечувальні функції пов'язаних контрактів. Розглянуто місце пов'язаних контрактів як нового способу забезпечення вимог і ризиків, що виникають у результаті зобов'язань різних прав власності у системі цивільного права. Визначено зростаючу роль правових конструкцій безпеки в умовах ринкової економіки. Підкреслено необхідність забезпечення балансу і захисту інтересів обох сторін договору економічного страхування.*

*Ключові слова:* економічний ризик, контракт, забезпечення платіжних вимог, обов'язкове страхування, забезпечення кредиту, умовний депозитний рахунок, гарантії страхування.

*Мруз Т. Обеспечительные функции связанных контрактов. Рассмотрено место связанных контрактов как нового способа обеспечения требований и рисков, возникающих в результате обязательств разных прав собственности в системе гражданского права. Определена возрастающая роль правовых конструкций безопасности в условиях рыночной экономики. Отмечена необходимость обеспечения баланса и защиты интересов обеих сторон договора экономического страхования.*

*Ключевые слова:* экономический риск, контракт, обеспечение платежных требований, обязательное страхование, обеспечение кредита, условный депозитный счет, гарантии страхования.

### **1. General remarks**

In parallel with economic development there are appearing new ways of securing claims and risks that result from obligations of various legal titles. Moreover, in the current economic reality and crisis phenomena, concluding contracts that are related to each other, the so-called linked contracts (coupled). More and more relations of private law, although they are based on principle of equity and autonomy of parties, they demand additional protection and legal security in order to balance property risk (economic risk)

of the parties of legal relation. Nowadays we can observe the fact that frequently the classic legal institutions are supported by legal constructions created by parties' will that are adjusted to demands of a certain situation of participants of legal turnover. There are also obligations with such high risk that several various securities are applied in parallel. The source of additional legal protection may be the parties' will, as well as the act imposing obligation of concluding certain contracts [1], for example contracts of civil liability insurance of motor vehicles' holders. Such tendency on one hand demonstrates restrictions of freedom of contract principle [2], on the other hand it expresses the need to strengthen another equally significant principle of certainty of turnover that is realized by creditor protection [3]. However, it should be indicated here that even if the act imposes an obligation to conclude a contract, the contract still remains as a legal instrument creating the contents of additional security. Nonetheless, it is clear that some margin of economic risk stays out of reach of possibilities of legal security both contractual and statutory.

In the sphere of contractual relations of obligations the possibility to create untypical relations results from the provision of the article 353<sup>1</sup> of the Civil Code, according to which the parties concluding an agreement are able to shape the relation within their will, however, it cannot oppose to the nature of the relation, the act and principles of social community. The practical advantage of this provision that expresses freedom of contract principle lies in possibility to create relations of obligation with the contents different from dispositive provisions, as well as possibility to establish relations that are not classified in any type indicated in the act. Furthermore, with reference to liability relations established by other reasons than contracts, it is possible to modify their contents by means of the contract concluded by the parties of already existing relation [4]. The Civil Code stipulates the principle according to which parties may decide on the aim and functions of legal relation within the frames determined by imperative regulations.

## **2. Examples of increasing role of legal constructions of security in market economy**

The example of security established in Poland relatively recently by means of act of law and aiming to decrease risk of one party of the contract are the provisions of the Act on the Protection of Rights of the acquirer of a dwelling or a single-family house [5]. This Act regulates the protection of rights of the acquirer in respect of whom the developer agrees to establish a separate dwelling ownership and transfer the ownership of the premises to the acquirer, or to transfer to the acquirer of immovable property including single family house or perpetual usufruct of land and ownership of single family house built thereon and constituting separate property [6]. Before this law came into force practically the entire economic risk was the burden of the future acquirer of the property. The risk was not divided between a developer (professional) and an acquirer, usually a consumer.

Among the ways of acquirer protection determined in imperative provisions, at the first place there is mentioned protection of payments made by acquirer (natural person). According to the article 4 of the Act on the Protection of Rights of the acquirer of a dwelling or a single-family house, the developer provides acquirers at least one of the following protection measures: 1) a closed housing trust account, 2) open housing trust account and the insurance guarantee, 3) open housing trust account and a bank guarantee, 4) open housing trust account.

In this way statutory obligation to conclude a contract with a bank to provide at least one of abovementioned accounts was imposed on developers. A bank keeps records of deposits and withdrawals from such accounts. The right to terminate the agreement applies only to the bank and only for important reasons. Money for the acquisition of a dwelling or a single-family house does not go directly to the developer under the conditions that so far were specified only by a developer but the payment of the deposited funds is based on the type of housing account, or according to the schedule of the developer enterprise specified in the contract (open housing trust account), or once, after transfer the rights indicated in article 1 of the Act on the Protection of Rights of the acquirer of a dwelling or a single-family house to the acquirer. Traditionally, security of claims is divided into "tangible" and "personal". The purpose of this security is to strengthen the position of the creditor, and thereby to reduce the risk of debtor's insolvency. Overall, the tangible security means that the creditor has the right to be satisfied with a specific item of property of the debtor, regardless of whether at the time of investigation of the claim by the creditor it belongs to the debtor, or another person (for example mortgage, pledge). The essence of personal security is reducing the risk of the creditor by obtaining additional debtor, who also holds personal responsibility for the performance. Frequently applied personal security is: suretyship, bank guarantee and credit (loan) insurance. Loan insurance is a combination of two complex legal relations on the basis of which it comes to the realization of banking services and the establishment of an insurance legal relationship [7]. In fact, we have two separate contracts, not a single agreement with an unnamed complex legal character. These agreements are tied, because it is a contract concluded between the bank and the borrower, and another separate insurance contract where the parties are the bank (the policyholder) and the insurer. First of them may be described as the main contract and second one as accessory. Between the main and accessory agreement there is a specific connection, namely the bank makes the loan approval dependent on the consent of the borrower to incur the cost of credit insurance by the bank. It must be noticed that regardless of the will of the parties of loan and insurance agreements, these contracts are characterized by some distinction. Loan agreement may be concluded also where an agreement of loan insurance is not concluded,

therefore it may be realized despite of the lack of insurance contract. The need for the conclusion of the latter results from the specific situation in which the bank determines the granting of a loan from the credit insurance. If these two agreements are concluded, between them undoubtedly exists a relationship of an economic nature, particularly important from the point of view of the creditor (a bank).

In accordance with article 805 paragraph 1 of the Civil Code, the essence of an insurance contract is that the insurer undertakes, in the scope of his activity, to meet specific provision in the event of an accident specified in the contract, and the insurer undertakes to pay the premium. The insurance contract referred in article 805 of the Civil Code is a facade, and is an institution of the general system of economic insurance. It should be indicated that the role of code regulations concerning the insurance companies in Poland is significant [8].

Back to the issue of credit insurance, it should be noted that in practice credit insurance can have the character of transitional security, also called staging insurance. This insurance provides protection until the moment when the bank receives mortgage entry in the land register. Insurance is intended to provide bank repayment of the loan amount, but does not exempt the borrower from the obligation to repay the loan. On the one hand, this solution is beneficial to the borrower because he does not need to seek sureties who fulfill the requirements set by the lender, on the other hand, it causes increase in the cost of credit.

It should be emphasized that the borrower cannot bear the burden of insurance premiums, because the bank as the policyholder is obliged to pay them. The bank is of course entitled to take into account the costs of concluding and performance of a credit agreement as the cost of increased risk of repayment of the loan, in the absence of security for repayment or insufficient security. However, credit insurance contract may not be constructed so that its goal is a total exemption from the risk of lending activities of a bank. In practice, the borrower must expect to face the problem of increased costs in the first stage of repayment. These are additional costs of credit insurance which the bank burdens the borrower. From the point of view of the borrower, the most important issue is the scale of increase of the credit cost. The amount of bridging insurance is related to the amount owed to the bank. In most cases, bridging insurance is taken from the account of the borrower every month. Sometimes it is paid once, by a fraction of a percent of the taken loan, but most often it functions as an increased margin till entering the mortgage. This means that the costs associated with an increased risk of the bank can be charged only for the period when the risk occurs.

In such a case the insurance cover should last up to the date when the registration of the mortgage in the land register becomes valid. The period

of cover for so-called bridging insurance depends not only on the pace of work of the court that makes an entry of mortgage into the land register, as in the case of the acquisition of a dwelling (house), most frequently the credit agreement is concluded in the course of variously advanced building process. In this situation one can wait for the establishment of security a year, two years, or even longer. Mortgage can be established only after completion of the construction and separation of individual units. In accordance with article 813 of the Civil Code, premium is calculated for the period when liability of the insurer lasts. In the event of termination of an insurance relation before expiry of the period for which the contract was concluded, the policyholder is entitled to receive refund of premium for the unused cover. The given example shows that the cost of bridging insurance can significantly increase the loan cost.

When concluding contracts, especially those where one party is a professional and the other is a consumer, standard contracts have widespread use. Banks call them as collections of general principles of lending. They are developed by the economically stronger party in this way that the possibility of influencing the content of the agreement by the borrower is practically excluded. He may agree on the proposed content of the agreement and enter into it or resign. Quite often it occurs that patterns of credit agreements adversely shape the situation of the borrower (consumer) for example by the requirement to establish secure the repayment of the loan in the amount of unexcused. These actions actually mean shifting the risk to the borrower of a bank lending activities. This issue has become a subject of interest to the Office of Competition and Consumer Protection, which dealt with the problem of illegal clauses in the field of credit insurance [9].

Therefore, there was developed the recommendation in co-operation with the Polish Chamber of Insurance and accepted by the Board of the Association of Polish Banks on 22 December 2010. The recommendation regulates general rules of activity of the bank that concludes, on behalf of itself and for its own account, the contract of financial insurance, what means insurance providing cover by the insurer for loss of property of the bank, due to events covered by insurance associated with the loan secured by a mortgage. The beneficiary of such insurance is the lender (bank).

In practice there can be distinguished different types of insurance contracts. The most popular according to the recommendation are:

- bridging insurance – insurance of risks in scope of mortgage payments in the period from the date of payment, up to the date of validation of the entry of the mortgage for the bank in the land register;
- low contribution insurance (the missing own contribution) – insurance risks relating to the repayment of the loan corresponding to the difference between the required own contribution, and the contribution brought by the borrower;

- value of the property insurance – insurance against loss of value of the property securing the loan from the effect of decrease in property values that guarantees to the bank during the insurance period to maintain value of the property as security for the amount of debt;
- legal title insurance – insurance against the effects of legal defects in the property, including real estate charges, which were not identified prior to the conclusion of the credit agreement.

Legal protection of the interests of economically weaker individuals aiming to satisfy their needs of the basic character, and in the frames of such purposes flat should be included, is realized by special legal regulation. Classic legal structures occurred to be insufficient.

### 3. Conclusion

The market economy is accompanied by the dynamics of functioning legal institutions with securing character, as well as creating new ones. They are formed most of all by the will of the participants of economic turnover, but also by virtue of statutory regulations. An example of the latter is compulsory insurance, however, they have contractual formula [10]. There are also cited the other ways to protect the weaker party of economic turnover. Protection of acquirers of a dwelling or a single-family house (trust accounts, bank guarantees) should be indicated here.

We live in times when entrepreneurs and consumers benefit from bank credits in a massive way. The issue of insurance protection takes more and more place in the national legislation and the legislation of the European Union [11]. A common way to protect credits became so-called bridging insurance associated with granting credit. Basically they function until the moment of establishing the final security in the form of mortgage. Bridging insurance play an important role in the scope of increasing risk burdening the lender. Nevertheless it should be noticed that they generate credit costs as well as may weaken the legal position of the borrower.

### REFERENCES

1. *Wider* on the issue of obligatory insurance: M. Orlicki, *Ubezpieczenia obowiązkowe*, Warsaw 2011, as well as of the same author: *Źródła i treść obowiązku ubezpieczenia*, in: B. Gnela (red.), *Ustawowe ograniczenia swobody umów. Zagadnienia wybrane*, Warsaw 2010 p. 528 and next.
2. *Wider* on the issue of freedom of contract principle: A. Stelmachowski, *Zarys teorii prawa cywilnego*, Warsaw 1998, p. 47 and next.
3. *Szuma K.* (red.), *Ochrona interesów wierzycieli w stosunkach gospodarczych*, Poznan 2013.
4. *Machnikowski P.* in: Gniewek E., Machnikowski P. (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, wyd. 5, Warsaw 2013, p. 547.
5. Act of 16. 09. 2011 on the Protection of the Rights of the acquirer of a dwelling or single-family house, *Journal of Laws* 2011, number 232, position 1377.

6. *Wider* on this issue: B. Gliniecki, *Umowa deweloperska. Konstrukcja prawna i zabezpieczenie wzajemnych roszczeń*, Warsaw 2012.
7. [http://www.rzu.gov.pl/vademecum-ubezpieczonego/abc-ubezpieczen/Ubezpieczenia\\_kredytow\\_\\_2868](http://www.rzu.gov.pl/vademecum-ubezpieczonego/abc-ubezpieczen/Ubezpieczenia_kredytow__2868).
8. Act of 22.05.2003 on the Insurance activity, Journal of Laws 2010 r. number 11, position 66 with subsequent amendments and Act of 22.05.2003 on the Obligatory insurance, Insurance Guarantee Fund, Polish Office of Communicative Insurance, Journal of Laws number 124, position 1152 with subsequent amendments.
9. *Judgment* of the Court of Appeal in Warsaw on 21 March 2012, VI ACa 1155/11.
10. *Kowalewski E.*, *Prawo ubezpieczeń gospodarczych. Ewolucja i kierunki przemian*, Bydgoszcz 1992, p. 125.
11. *European* Parliament and Council issued several directives on the insurance activity. *Wider* on this issue M. Szaraniec, *Obowiązki informacyjne pośredników ubezpieczeniowych dotyczące ich przedsiębiorstwa jako instrument ochrony klienta nieprofesjonalnego*, in: B. Gnela, M. Szaraniec (red.), *Kierunki rozwoju ubezpieczeń Gospodarczych w Polsce. Wybrane zagadnienia prawne*, Warsaw 2013, p. 107.

*Articles submitted to editors office of 14.08.2014.*

***Mróz T. Securing functions of linked contracts.***

***Background.*** Development of market economy demands increase of the role of legal security of claims. There are appearing new ways of securing claims and risks that result from obligations of various legal titles. New legal constructions adjusted to needs of economy, whose aim is to secure claims, are created by intention of participants of legal turnover or by legislator's intention. In the current economic reality and crisis phenomena, contracts that are related to each other are concluded, so-called linked contracts (coupled).

***Review of scientific sources.*** Positions used in this article mainly concern economic insurance. The scope of scientific literature concerning bridging insurance is still narrow but research that are being conducted will result in more and more publications within this issue.

***The purpose*** of the article is to show examples of increasing role of legal constructions of security in market economy and to notice the need to balance and protect interests of both parties of the contract of economic insurance, as these contracts do not always regard interests of both sides equally.

***Results.*** Legal protection of the interests of economically weaker individuals aiming to satisfy their needs of the basic character, is realized by special legal regulation. Classic legal structures occur to be insufficient.

***Conclusions.*** The market economy is accompanied by the dynamics of functioning legal institutions with securing character, as well as creating new ones. Nowadays entrepreneurs and consumers benefit from bank credits in a massive way. A common way to protect credits became so-called bridging insurance associated with granting credit. They play an important role in the scope of increasing risk burdening the lender.

***Keywords:*** Economic risk, contract, security of claims, obligatory insurance, security of credit, escrow account, insurance guaranty.



UDC 368:504(438)

CZECH Marta, M.A., Department of Civil Law Faculty of Law, University in Bialystok

## ECOLOGICAL INSURANCE OF ENTREPRENEURS IN POLAND

*Чех М. Страхування екологічних ризиків підприємців у Польщі. Досліджено визначення поняття екологічного страхування у науковій літературі. Проаналізовано окремі положення екологічного права у польському законодавстві щодо можливості практичного застосування механізмів екологічного страхування. Висвітлено суттєві проблеми у сфері екологічного страхування у польському нормативно-правовому полі і представлено деякі рішення, застосовані в українському законодавстві.*

*Ключові слова:* екологічне страхування, підприємницька діяльність, екологічна шкода, забезпечення платіжних вимог.

*Чех М. Страхование экологических рисков предпринимателей в Польше. Исследованы определения понятия экологического страхования в научной литературе. Проанализированы отдельные положения экологического права в польском законодательстве относительно возможности практического использования механизмов экологического страхования. Освещены существенные проблемы в сфере экологического страхования в польском нормативно-правовом поле и представлены некоторые решения, применяемые в украинском законодательстве.*

*Ключевые слова:* экологическое страхование, предпринимательская деятельность, экологический ущерб, обеспечение платежных требований.

### 1. Initial remarks

Prevention from negative impact in environment is the basic and essential task of environmental law. The process of economic development of countries is inevitable and consequently business activity repeatedly causes environmental pollution, for instance due to gases and dust excessively put into the air or putting sewage into the ground or water. Very often it leads to serious damages in the environment. Such situations cause civil, administrative and criminal liability of entities using the environment. Ecological insurance is the instrument of private law, whose aim is to guarantee that claims of the injured related to environmental damages would be covered.

The aim of this paper is to indicate some significant problems existing in the sphere of economic insurance on the ground of Polish legislature and to present some solutions that were recently applied in Ukrainian law.

Ecological insurance is one of the types of economic insurance. Analysis of the provisions of contracts offered by prominent insurance

companies indicates that in reality of Polish insurance market, the majority of such insurance for entrepreneurs exist as voluntary civil liability insurance that are expanded by environmental clauses.

## **2. Regulations on ecological insurance in Polish system of law**

From theoretical point of view, Polish environmental law does not include any definition of the ecological insurance issue and does not regulate it in any separate legal act. It is only signalized in the act that is basic for the branch of environmental law which is more and more self-contained among other branches in Polish legal order. It is the article 187 of the Act of 27 April 2007 on Environmental Law [1] where insurance is one of the forms of security of claims due to occurrence of negative results and damage in the environment. Nevertheless, general aspects of the contract of civil liability insurance is regulated in article 822 of Civil Code [2].

The provision of article 187 of the Act on Environmental Law stipulates that in case of occurrence of particularly important social interest related to environmental protection, in particular to danger of environmental condition deterioration in a large scale, as well as to danger of environmental damage, in the permission that is mentioned in article 181 of the Act on Environmental Law, there can be established the security of claims due to occurrence of negative results and damage in the environment. In subsequent parts of this paper there are indicated forms of security of claims, such as insurance policy, deposit, bank guarantee and insurance guarantee.

Calling the above-mentioned article 181 at this moment demands some short and brief explanation the issue of the permission, understood as the protective instrument that limits emissions to the environment and determines the conditions of conducting business activity that has an impact on the environment. In Polish environmental law there exist two kinds of permissions. First is a sectorial permission (in the scope of putting gases and dust into the air, putting sewage into the ground or water and waste production). Second is an integrated permission (that is one complex permission for conducting an installation, concerning the whole of the environment) [3]. Permissions are being issued as administrative decisions by the authorities of environmental protection, as a rule after submitting an application by the entity conducting the installation.

Widely understood security of claims, whose aim is to protect the entities potentially exposed to damage by providing its remedy, is the institution of civil law [4]. However, on the ground of the Act on Environmental Law, it gains administrative character, because of its form, the way of its establishing and the entity who establishes it. Establishing security of claims by virtue of article 187 of the Act on Environmental Law constitutes an example of infiltration of civil law norms with administrative law norms on the ground of environmental law. As far as obligation itself to establish

security of claims within the form of insurance policy is imposed in administrative mode (decision of administrative authority), the act of fulfilling this obligation by means of insurance contract, is regulated by civil law norms. It is worth noting that possession of an insurance policy is not the factor that absolutely conditions the issuance of a permit to the entity who is applying for it. This is said in the article 187 of the Act on Environmental Law, that "security of claims *may* be established", therefore it allows to treat the authority's actions as optional and discretionary. Here appears the problem of borders of authority's discretion in the scope of imposing obligation of establishing security of claims. In abovementioned provision clear criteria for evaluation of certain situation are not indicated, there is no conclusion how to establish the sum of security or how to assess the risk of damage occurrence. However, fulfilling the obligation to secure the claims imposed by the authority is the condition that enables to perform the emission permit [5]. The obligation to establish security is an element of the permit's contents, what indicate words: "*in the permit* security of claims may be established". That also leads to reflect on the character of ecological insurance. It seems to me that on the one hand it has compensative character because it should guarantee remedying of potential damage, and on the other hand it may also have preventive character because it is an element of the permit and is established before starting to conduct certain activity.

The remarks presented above allow to conclude more about imprecision of mentioned provisions what results in complications with its application in practice. The Legislator used many expressions that are indeterminate and difficult to interpret or define. Examples of such expressions are: "particularly important", "considerable size", "social interest", "danger of deterioration", "negative consequences". Firstly, it seems that security should be established only in special cases. In my opinion, it does not have positive influence on ecological insurance development in Poland. Secondly, abovementioned expressions cause that the provision is so problematic that practically it is not applied in reality. It results from the lack of detailed criteria of evaluation of the grounds to establish security of claims, the problem with their justification, as well as necessity to use specialized expertise while assessing negative consequences of business activity towards the environment [6].

Another issue on the ground of discussed regulation of the Act on Environmental Law is that the Legislator does not indicate any specific solutions in the scope of the form of security of claims which is the subject of this paper, that is insurance policy. Moreover, it is not precise who decides about the application of a certain form of security, and that is, what should be noticed, from financial point of view significant for the entity conducting business activity. M. Górski claims that construction of the article 187 of the Act on Environmental Law suggests that this is the task of

the authority that imposes the obligation of establishing security, however, he proposes it should be done in agreement with the entity applying for a permit [7]. K. Gruszecki has a different opinion. According to him, the authority cannot impose the form of security of claims in a permit, the choice should be given to addressee of the decision because he is aware of his own financial condition and all the costs of establishing security will burden him [8]. In the article 187 paragraph 4 of the Act on Environmental Law there is included a provision, according to which insurance policy should stipulate in its content that in case of occurrence of negative consequences in the environment as a result of the entity's failure to fulfill obligations indicated in a permit, an insurance company will cover liabilities to the authority giving the permit. Neither a kind of required insurance nor the way of determining its amount is regulated here.

The provision presently discussed would be far more efficiently and effectively applied if it was supplemented by regulations. In the article 187 paragraph 5 of the Act on Environmental Law there is a statutory delegation directed to the Minister of the Environment to issue the regulation determining kinds of installations which usage requires establishing security of claims. This is the optional delegation, which is proved by expression "may define". Furthermore, paragraph 6 also includes the delegation to define within the frames of a regulation methods of determining amount of security of claims, that depend on the kind of activity conducted by entity using the environment, the amount of production and technical parameters of the installation. The same as in the previous delegation, such regulation may be facultatively issued by the Minister of the Environment. Until now these delegations are not realized, what may facilitate making necessary arrangements and reduce their work effort while proceedings leading to receiving permits [9].

The legal relationship of civil liability insurance is included by virtue of agreement between the insurer (insurance company) and the insured (in case of ecological insurance this is an entrepreneur). The contract of civil liability insurance is regulated in article 822 of the Civil Code. According to the provision of this article, the contents of the contract include insurer's obligation to pay the amount of damages specified in the contract as a consequence of damage that was caused to the third party, as the insurer or the insured is liable for that. Within the frames of ecological insurance, the problem is to define the third party who is entitled to damages because of civil liability, as it is not exactly clear whether this may be the individual with relation to personal damage or damage to property as a result of enterprise's activity or the amount of damages goes to the budget of the municipality. This is also related to the doubt whether the environment should be treated as the common good or the personal right or both. Moreover, to

identify the entitled third party does not help the definition of third party contained in the General conditions of insurance offered by i.a. PZU [10] which explain that this is every person who is neither the insurer nor the insured. In the literature we can notice much narrower way of understanding this term. According to S. Byczko, third party is the person towards whom the insured stays liable in the scope of insurance contract, what means that this is not everyone to whom the insured is liable but only this person who is injured within the circumstances covered by the insurance contract [11]. However, the article 187 paragraph 4 of the Act on Environmental Law stipulates that the insurer has to fulfill the obligation towards the authority issuing the permit. Therefore the problem is who exactly is entitled to receive insurance benefit due to environmental damage, does the insurance offer covers third party as the injured individuals or the authorities of environmental protection.

### **3. The current condition of environmental insurance in Ukraine**

In November 2013 the Ukrainian government approved the Procedure and Rules for mandatory insurance of civil liability of investors including the damage to environment and human health. In comparison to the Act on Insurance it strengthens and enlarges the investor's liability for damage caused to the environment during activities performed on the basis of Production Sharing Agreement (PSA), that is envisaged in the Act, and enables enforcement of the provisions included there [12]. Experts claim that this government's ordinance will ensure legal and organizational basis for insurance, as well as state guaranties of repairing damage caused by the investor. It is also claimed that practical usage of environmental insurance will decrease the burden of reimbursement of the cost of repairing damage that was so far the state budget's burden. This is because presently insurance companies will be obliged to cover the cost. Moreover, it can have good effect on environmental protection standards [13]. There are also indicated some benefits for the investor, such as possibility to save money in case of being found guilty of the occurrence covered by insurance [14].

### **4. The entrepreneur's condition on the insurance market in Poland**

Optional and obligatory character of ecological insurance seems to be vital issue in reference to legislative changes introduced by the Ukrainian government. In Poland there are two obligatory insurance: civil liability insurance of entities exploiting a nuclear object and civil liability insurance of the owners of oil tankers for the damage caused by oil pollution [15]. Considering the structure of enterprises in Poland, where micro, small and middle enterprises dominate, the environmental insurance premium is relatively high expense that burdens the entrepreneur and implementing such an obligation may repeatedly deteriorate financial condition of enterprises. Apart from that, there should be elaborated the system of assessment and

criteria determining which business activity should be covered by compulsory insurance. M. Orlicki claims that insurance obligation deforms the market as it creates artificial demand for insurance services [16]. As far as my opinion is concerned, the best solution for this moment could be educational and social activity conducted by the state that would result in increase of insurance and ecological awareness, as well as encouraging entrepreneurs to conclude an insurance contract, for example by means of reducing the cost of insurance premium.

Analysis of available literature within this subject, as well as some offers of insurance companies may lead to the conclusion that entrepreneur who is interested in insurance policy is not in a comfortable situation in the reality of Polish insurance market. The quantity and quality state of insurance products in our country seems to prove that Poland drops behind other member states of European Union. More developed markets offer three kinds of solutions: environmental insurance within the frames of clauses additional to civil liability insurance related to business activity, clauses of insurance against environmental damage added to insurance package for entrepreneurs, environmental insurance as a separated and specialized form of *stand alone cover* product. The most common insurance companies in Poland do not offer any specialized insurance against environmental damage among their services for entrepreneurs (e.g. PZU, Ergo Hestia, Aviva). Predominantly, as it was indicated above, there are available civil liability insurance related to business activity.

However, it should be noticed that their basic version in general terms and conditions of insurance does not include liability for environmental damage, it is one of exclusions from the scope of insurer's liability [17]. In relation to increasing interest of entrepreneurs, insurance companies offer additional clauses to the contracts of civil liability insurance [18]. It automatically results in rise of policy price, what absolutely does not encourage an entrepreneur who is predominantly in bad financial condition. The policy that is extended with environmental clause, apart from higher insurance premium, has some other significant disadvantages. In my opinion the least beneficial for an entrepreneur is the condition that reserves that results of the damage must reveal very soon after the emission (predominantly 72 hours after [19]). Such reservation, that excludes insurer's liability, seems to be completely unrealistic, because the fact that a part, or even majority of environmental damage is visible after a period of time which should be measured not in hours but in years.

Realization of claims by virtue of environmental damage caused by business activity is frequently impossible because extent of these claims can be much higher than financial possibilities of an entrepreneur. That is why ecological insurance seems to be beneficial from entrepreneur's point of

view. According to insurance contract, it is the insurer who covers the claims of the injured – natural person or legal entity, including the State Treasury, municipalities and ecological organizations, if these claims are based on civil law norms [20]. Such claims are realized by means of *actio directa*, what means the injured may demand to satisfy them directly by the insurance company. Of course, the insurer does not guarantee that the claims will be fully covered. The maximum of his liability is the amount of cover specified in the insurance contract. However, what results from the essence of insurance system, realization of claims is much easier and effective if they are demanded from the insurer not the perpetrator of the damage.

### 5. Concluding remarks

The obstacle that disturbs to process of insurance market development is mainly the fact that norms of environmental law are not sufficiently adjusted to norms of insurance law and vice versa, insurance offered on the market do not fulfill the requirements within the norms of environmental law.

In the Register of accidents regarded as serious breakdown in 2012 that is led by the General Inspectorate of Environmental Protection, there is presented statistics showing that in 2012 there happened 91 accidents causing danger of environmental damage and 61,5 % of them happened on the area of works. What must be noticed, these accidents were registered and they are estimated to be just a small percentage of accidents that happened in fact but were not officially reported. These data partly show the scale of the problem and we can realize how frequent is the occurrence of environmental damage. As a consequence it is indicated that there is a huge need to construct the ecological insurance system which works efficiently. Apart from compensatory function towards the injured, ecological insurance may have also preventive function. They may prevent the entrepreneurs from taking hasty decisions to conduct business activity that potentially may cause damage in the environment as well as lead them to apply such technical solutions that will minimize the danger of damage.

It is definitely too early to be able to evaluate application and consequences of obligatory ecological insurance that were introduced to Ukrainian law just some months ago, as well as to claim whether Poland should apply the neighboring state's experience within this scope. As for now ecological insurance are on the Polish market at a very early stage of development, however, in my opinion they seem to be a good solution for management of the risk of environmental damage. On the other hand, it also raises concerns that the obligation of including insurance contracts will lead to reversing the burden of this obligation on the consumer by increase in prices of goods and services. The undeniable fact is that we should consider the problem of ecological insurance at many levels.

## REFERENCES

1. *Journal of Laws* 2008 Number 25, position 150, with subsequent amendments.
2. Act of 23 April 1964 – Civil Code, t. j. *Journal of Laws* 1964 Number 16 position 93, with subsequent amendments.
3. Articles 180-181 of the Act on Environmental Law.
4. Bukowski Z. [in:] Ciechanowicz-McLean J., Bukowski Z., Rakoczy B., *Prawo ochrony środowiska. Komentarz*, Warsaw 2008, p. 352; this is also claimed: M. Górski [in:] M. Górski, M. Pchałek, W. Radecki, J. Jerzmański, M. Bar, S. Urban, J. Jendroška, *Prawo ochrony środowiska. Komentarz*, Warsaw 2011, p. 751.
5. M. Górski, *op. cit.*, p. 753.
6. *Ibidem*, p. 754.
7. *Ibidem*, p. 758.
8. K. Gruszecki, *Prawo ochrony środowiska. Komentarz*, LEX 2011.
9. *Ibidem*.
10. Państwowy Zakład Ubezpieczeń, one of the most common insurance company in Poland, [http://www.pzu.pl/c/document\\_library/get\\_file?uuid=82b721f4-920c-414f-b4c9-5c799a9732b3&groupId=10172](http://www.pzu.pl/c/document_library/get_file?uuid=82b721f4-920c-414f-b4c9-5c799a9732b3&groupId=10172).
11. S. Byczko, *Prawo ubezpieczeń gospodarczych. Zarys wykładu*, Warsaw 2013, p. 109.
12. <http://en.info-kmu.com.ua/2013-11-15-000000pm/article/4745622.html>.
13. *Ibidem*.
14. <http://www.usubc.org/site/member-news/overview-of-adopted-and-pending-changes-ukraine-s-psa-legislation>.
15. *The obligation results from ratified by Poland the International Convention on Prevention from Sea Pollution by oils*, London, 12 May 1954, *Journal of Laws* 1961 number 28, position 135.
16. Orlicki M., *Ubezpieczenia obowiązkowe*, Warsaw 2011, p. 465.
17. e.g. General terms and conditions of civil liability insurance for individual customer, small and middle entrepreneur, point 13, [http://www.pzu.pl/c/document\\_library/get\\_file?uuid=82b721f4-920c-414f-b4c9-5c799a9732b3&groupId=10172](http://www.pzu.pl/c/document_library/get_file?uuid=82b721f4-920c-414f-b4c9-5c799a9732b3&groupId=10172).
18. e. g. KLAUZULA C06 (do Rozdziału III OWU Partner Przedsiębiorcy 2/2010) Ubezpieczenie odpowiedzialności cywilnej za szkody w środowisku – wariant 72 godzin, [http://www.aviva.pl/\\_files/KLAUZULA\\_C06\\_-\\_OC\\_za\\_srodowisko\\_11.2010.pdf](http://www.aviva.pl/_files/KLAUZULA_C06_-_OC_za_srodowisko_11.2010.pdf).
19. e. g. in the offer of InterRisk Towarzystwo Ubezpieczeń S. A. Vienna Insurance Group or AVIVA Towarzystwo Ubezpieczeń Ogólnych S. A.
20. Maśniak D., *Ubezpieczenia ekologiczne*, Zakamycze 2003, p. 212.

*Articles submitted to editors office of 14.08.2014.*

***Czech M. Insurance of the environmental risks of the entrepreneurs in Poland.***

***Background.*** Business activity always has significant impact on condition of the environment. The basic task of environmental law is to prevent it from environmental damage causing liability of entities using the environment. Ecological insurance may be one of the reasonable solutions for businessmen. However, in order to be applied in appropriate way, it needs to be supported by effective legal provisions.



**Review of scientific sources.** Ecological insurance seems to be still not fully recognized issue. As it is regulated in legal acts in a narrow way, there are only several available positions of literature, most of them do not contain detailed aspects, neither theoretical nor practical. In this article there are also used the websites of insurance companies in order to show how ecological insurance functions in practice.

**The purpose** of this article is to indicate some significant problems existing in the sphere of economic insurance on the ground of Polish legislature and to present some solutions that were recently applied in Ukrainian law.

**Results.** Accidents causing danger of environmental damage happen very often, while only small percentage of them is registered, therefore the real scale of the problem cannot be fully recognized. The process of development ecological insurance market faces many obstacles, significant part of them is related with lack of necessary legal provisions. Introduction of provisions concerning ecological insurance to Ukrainian law, as a new regulation should be evaluated after some time of their applying.

**Conclusions.** In the Author's opinion ecological insurance is a good solution for management of the risk of environmental damage. However, this issue should be concerned at many levels, as it also raises concerns that the obligation of including insurance contracts will lead to reversing the burden of this obligation on the consumer by increase in prices of goods and services.

**Keywords:** ecological insurance, business activity, environmental damage, security of claims.